

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Prožívání času ve společnosti 19. a 20./21. století

Plzeň 2012

Eva Šerá

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologických a historických věd

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

Prožívání času ve společnosti 19. a 20./21. století

Eva Šerá

Vedoucí práce:

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Katedra antropologických a historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

OBSAH

1 ÚVOD.....	1
2 ZDROJE A MATERIÁLY.....	3
3 ZDROJE ANALÝZY.....	5
4 ČAS A SPOLEČNOST.....	6
4. 1 FÁZE STARTOVACÍ (1450 - 1800).....	8
4. 2 FÁZE ZRYCHLOVÁNÍ (1800 - 1950).....	13
4. 3 FÁZE RYCHLOSTNÍ (1950 – SOUČASNOST).....	22
5 PROŽÍVÁNÍ ČASU V JAZYKU.....	30
5. 1 VÝZNAMY ČASU V JAZYKU.....	30
5. 2 ČAS JAKO ZMĚNA.....	33
5. 3 ČAS JAKO PLYNUTÍ.....	34
5. 4 ČAS JAKO TRVÁNÍ.....	34
5. 5 ČAS JAKO MÍRA.....	34
5. 6 ČAS K NĚČEMU.....	35
6 SOCIÁLNÍ METAFORY ČASU.....	37
6. 1 ČAS JAKO ZDROJ PRO JEDNÁNÍ.....	38
6. 1. 1 <i>Čas jako zdroj investice do jednání</i>	38
6. 1. 2 <i>Čas darovaný, přivlastňovaný a čas pro vztahy</i>	40
6. 2 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ.....	42
6. 3 ČAS JAKO HORIZONT.....	43
7 KONCEPTUÁLNÍ METAFORY ČASU V JAZYKU.....	47
7. 1 JAZYKOVÝ OBRAZ (PŘIROZENÉHO) SVĚTA.....	49
7. 2 METAFORY, KTERÝMI ŽIJEME.....	51
7. 3 UTVÁŘENÍ POJMOVÉHO SYSTÉMU.....	57
8 ANALÝZA FRAZÉMŮ POJMU ČAS.....	61
9 ČAS JAKO ZDROJ.....	63
9. 1 METAFORA ČAS JAKO ZDROJ PRO INVESTICI.....	64
9. 1. 1 <i>Časový zdroj v ekonomické investici</i>	67
9. 1. 2 <i>Čas jako zdroj investice s politickou hodnotou</i>	72
9. 1. 3 <i>Časový zdroj pro investici s emocionální hodnotou</i>	80

9. 1. 4 Čas s morální hodnotou.....	86
9. 2 ČASOVÝ ZDROJ POŽADOVANÝ	90
9. 3 ČASOVÝ ZDROJ PŘEDÁN JINÝM.....	93
10 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ	96
10. 1 STATICKÉ PROSTŘEDÍ.....	99
10. 2 DYNAMICKÉ PROSTŘEDÍ ČASU.....	122
10. 3 NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTŘEDÍ	128
10. 4 REPETIVNÍ PROSTŘEDÍ.....	132
11 ZÁVĚR.....	133
12 RESUME.....	137
13 POUŽITÉ ZDROJE	141

1 Úvod

Čas má zvláštní a paradoxní povahu: není to uchopitelný předmět ani věc, ale každý člověk ví, co znamená. Je neoddělitelnou součástí existence člověka a společnosti; přitom je chápán jako abstraktní, ovšem pro člověka jako přirozená substance. S tou je možné pracovat, užívat jí, podřizovat se jí nebo se jí hrozit či naopak od ní něco očekávat. Člověk si čas jako takový vytvořil, a to na základě pozorování okolí, dějů v přírodě nebo tělesných procesů, kdy si všímal jejich změny nebo pohyb. Čas tak začal představovat abstraktního původce nebo prostředek všeho dění. Na základě svých každodenních zkušeností s praktickými věcmi nebo prožíváním své tělesnosti si pak člověk konceptualizoval čas do podoby jednoduše představitelné konkrétní látky, proudu nebo masy. Cílem této práce bude zjistit, jak člověk konceptualizuje čas, podle jakých pravidel a principů nebo jaké faktory tento proces ovlivňují.

Jak je svět prožíván a jak je v pojmotvorném aparátu člověka uchopen, je možné zjistit ve struktuře přirozeného jazyka. V jazyce je obsažena interpretace skutečnosti nebo posuzování světa, vlastní lidskému společenství. Jazyk je tím nejdůležitějším prostředkem nejen lidské komunikace, ale i lidského rozumění skutečnosti a zkušenosti se světem. Proto jazyk odhaluje, jak lidé čas vnímají, jak ho prožívají a jak mu v přirozeném světě jazyka rozumí.

Lexém „čas“ je součástí mnoha frazémů a slovních spojení. Mým záměrem bude zjistit, jaké významy jsou v těchto jazykových vyjádření času připisována a na základě jakých aspektů. Prostřednictvím analýzy slovních obrátů se pokusím interpretovat, jak je čas jako entita prožíván, chápán nebo jak je s ním pracováno.

Konceptuální systém člověka, termíny, kterými myslí a jedná, mají metaforický základ. Klíčem k pochopení času je tedy pochopení metafor, jež danou představu o čase zakládají. Prožívání času v jazyku však neodráží pouze jazykové metafory, ale promítají se zde i sociální aspekty, které stojí za

konkrétním vyjádřením času v řeči nebo textu. Mimo je zde ještě subjektivní význam času v jazyku. To znamená, jak užívání daných frazémů času prožívá člověk sám a jaký význam v kontextu situace čas dostává. Konceptualizaci času v jazyku tak lze sledovat ve třech rovinách:

- konceptuální metafory času v jazyku
- sociální metafory času
- prožívání času v jazyku.

V těchto třech rovinách se pokusím reflektovat, jak je čas v mysli člověka utvářen. Zároveň také provedu kategorizaci frází podle definovaných metaforických bází. Poukážu, že i přes velkou variabilitu slovních spojení času je možné je strukturovat do komplexního celku nebo schématu představ o čase.

Na prožívání času a přístupu k němu má velký vliv vývoj a dění v dané společnosti. V souvislosti s tím bude součástí této práce i nástin vývoje vztahu moderní společnosti k času ve třech etapách. Za pomoci analýzy frazémů se pak pokusím zjistit, jak byl čas konceptualizován v etapě tzv. zrychlování času a etapě rychlostní.

V mé práci si tedy stanovuji následující cíle:

1. kategorizovat slovních fráze s lexémem čas podle metaforických bází;
2. definovat komplexní strukturu konceptualizace času ve třech rovinách: metaforách konceptuálních, metaforách sociálních a prožívání času v jazyku (subjektivní význam času);
3. porovnat konceptualizace času ve fázi zrychlovací (1800 - 1950) a ve fázi rychlostní (1950 - současnost) a konstatovat jejich shodnost nebo definovat odlišnosti.

V následujících kapitolách budou představeny nejprve zdroje teoretické i praktické části mé práce (2, 3). Teoretická část bude pokračovat kapitolou o vývoji vztahů a přístupů společnosti k času (4). Pak následují části, odrážející zmíněné tři jazykové roviny času: prožívání času v jazyku (5), sociální metafory času (6), konceptuální metafory času (7). To se již dostaneme k praktické části, kde bude provedena kategorizace a analýza slovních obrátů (8, 9) a následné vyvození závěrů (10).

2 Zdroje a materiály

Teoretická část mé práce začíná popisem formování „moderního času“ ve společnosti od středověku po současnost, uvedeným jako Čas a společnost (4). Tento proces je rozdělen do třech fází: fáze startovací, zrychlovací a rychlostní, které vymezil Petr Borscheid ve své práci *Virus času* (2007). V této kapitole čerpám primárně z této publikace, neboť popisuje vývoj přístupu k času a jeho vnímání v souvislosti s kulturními, sociálními a hospodářskými procesy společnosti od středověku až po současnou informační společnost. Jak již bylo uvedeno, definuje tři etapy, které reflektují proměny v hodnotě času ve společnosti a postupný princip zrychlování ve všech společenských sférách, kulminující současnou rychlostní fází. Éra středověku byla doplněna kapitolou „Prostorové a časové struktury“ (10. - 13. stol.) z knihy *Kultura středověké Evropy* (2005) autora Jacquese La Goffa. Ten poukazuje, jak se v období od 10. do 13. stol. měnilo vnímání času, kdy vedle sebe existovaly čas cyklický a právě se utvářející čas lineární. Zmiňuje se také např. o čase církve nebo čase obchodníků, které označuje za iniciátory prosazení lineárního počítatelného času. Pro etapu rychlostní, která charakterizuje vztah k času v informační společnosti, čerpám vedle Borscheida z práce Thomase Hyllanda Eriksena – *Tyranie okamžiku* (2009). Eriksen vystihuje současný stav společnosti slovem „instant“, kdy musí být vše „hned“, „okamžitě“ a čas je dělen na stále menší části. Eriksen konstatuje, že jsme dospěli do fáze, kdy se lineární čas mění v čas fragmentární.

Další kapitolou je Prožívání času v jazyku (5), která poukáže na subjektivní významové kategorie slovních frazémů, které obsahují lexém čas. Při hovoru nebo v textu může být čas pocíťován jako plynutí, trvání, čas k něčemu nebo jako míra. Pro tento oddíl jsem využila publikace Jana Sokola *Čas a rytmus* (2004), kde právě autor poukazuje na variace frazémů času a jejich subjektivní významy. Tuto kapitolu ještě doplňuji definicemi času ze *Slovníku spisovného jazyka* autora Bohumila Havránka a kolektivu pracovníků Ústavu pro jazyk česká ČSAV (1960) a *Slovníkem synonym* Karla Paly a Jana Všianského pro uvedení synonymních výrazů času.

Část Sociální metafory času (6) je založená na studii Ramóna Ramose Torreho - *Time's Social Metaphors: An empirical research* (2007). Ten konstatuje, že konceptualizaci času není nutné definovat jen prostřednictvím jazykových metafor, ale také na základě sociálního kontextu, ve kterém se o čase mluví. Tedy např. jak o čase mluví nezaměstnaný nebo naopak manažer, žena v domácnosti a žena manažerka, muž nebo žena apod. Na základě svého výzkumu stanovil tři sociální metafory času: čas jako zdroj pro jednání, čas jako prostředí a čas jako horizont. V rámci těchto kategorií specifikuje další submetafory, které odrážejí sociální aspekty času.

Teoretickou část uzavírá kapitola Konceptuální metafory času v jazyku (7), která je postavená na materiálu autorů George Lakoffa a Marka Johnson – *Metafory, kterými žijeme* (2002). Jedná se stěžejní dílo, které se zabývá lidským prožíváním vnějšího světa a jeho konceptualizací na bázi metafor. Autoři kategorizují metafory na pojmové, orientační a ontologické a rovněž specifikují principy této konceptualizace. Jejich práci doplňují výklady Ireny Vaňkové, která se ve svých knihách – *Co na srdci to na jazyku* (2007) a *Nádoba plná řeči* (2007) zabývá základy a oblastmi kognitivní lingvistiky. Mimo jiné se věnuje i konceptům metafor v jazyku. Její práce jsou zdrojem pro úvod do jazykového obrazu světa, který vychází z metaforického vnímání světa. Tito tři autoři také přímo definují metafory času, které aplikuji v rámci této práce i já jako konceptuální základ času ve zjištěných frazémech.

3 Zdroje analýzy

Primárním zdrojem analýzy byl Český národní korpus, což je „*strukturovaný, unifikovaný (a často také značkovaný) rozsáhlý soubor jazykových dat, který je elektronicky uložený i zpracováváný, skládá se z jednotlivých textů a jako celek si činí nárok na reprezentativnost vzhledem k vytyčenému cíli....*“ (Čermák 2000: 5–6).

Korpusů existuje několik typu. Základní členění je lingvistické a dělí korpusy na psané a mluvené a na synchronní a diachronní. Převažujícím typem je korpus *synchronní psaný*, založený na současných psaných textech z několika posledních desetiletí. *Diachronní korpus* pokrývá několik stádií jazyka, další typ – *historický korpus* zabírá jen jedno vývojové stádium jazyka. *Mluvený korpus* a *nářečové korpusy* vznikají na základě výpovědí respondentů a jsou tedy jen synchronní. *Monitorovací korpusy* reflektují nové texty a jazykové prvky, *paralelní korpusy* zase obsahují vícejazyčné prostředky (Čermák 2000: 7–9).

Pro zjišťování frazémů s lexémem čas jsem pracovala se třemi typy korpusů: synchronním psaným (SYN) a synchronním publicistickým (SYN2009PUB) pro zpracování období 20./21. stol; pro analýzu slovních spojení z 19. stol. jsem využila diachronní korpus (DIAKORP). Dostupné na WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Korpus SYN je nereferenční spojení textů všech referenčních synchronních psaných korpusů řady SYN, tj. SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB a SYN2010. Korpus SYN není reprezentativní, neboť v jeho složení převažuje publicistika. Z tohoto zdroje jsem použila texty jak z beletrie tak i publicistiky. *Korpus SYN2009PUB* je synchronní korpus psané publicistiky. Obsahuje výhradně publicistiku od roku 1995 do roku 2007 v podobě nezávislých regionálních novin a dalších titulů jako jsou např. Deníky Bohemia a Deníky Moravia, Blesk apod. *Diachronní korpus DIAKORP* zahrnuje texty celkem od konce 13. stol. až k roku 1989, kdy začíná záběr korpusu synchronního. Pro období 19. stol. zde byl nalézán lexém čas

v beletristických textech (přehled těchto textů je uveden příslušném souboru v souboru MAXQDA).

Pro zachycení termínu v čas v publicistických textech 19. stol. byl použity zdroje *elektronického knihovny Kramerius NK ČR*. Dostupný na WWW: <<http://kramerius.nkp.cz>>

Pro zjištění frází v publicistických textech z přelomu 20./21. stol. byl vyhledáván lexém čas v tištěných vydáních časopisů Lidové noviny, právo, Blesk v období od července 2011 do prosince 2012.

Tento sběr dat byl dále doplněn hesly a definicemi frazémů, včetně jejich příkladů ze *Slovníku německo-českého Josefa Jungmanna* (1834 – 1839), dostupný on-line na WWW:<<http://www.slovník.cz/slovníkcz>>, a dvěma vydání *Slovníku frazeologie a idiomatiky* (1988, 1994).

Ve všech těchto materiálech byl vyhledáván lexém čas ve tvarech „čas“, „času“, čase“, časem“, „časy“, „časů“, časech“. Do souboru pro analýzu byl převzat celý frazém včetně dostatečného větného kontextu, aby mohl být posouzen význam výpovědi.

Mým cíle bylo zachytit slovní vyjádření přirozeného jazyka, který lze reflektovat v psaných textech beletrie, zábavné literatury a tisku – novin a časopisů. Slovo čas bylo proto zjišťováno podle dostupnosti jak v textech beletristických, kde se mohou vyskytovat fráze častěji užívané v přímé řeči, tak v novinách a časopisech. Všechna data byla tříděna v programu MAXQDA do ustanovených kategorií. Tento program pak dále umožnil porovnávat data podle různých kritérií, identifikovat významy nebo významových souvislostí a definovat metaforické báze.

4 Čas a společnost

Pro svou práci jsem si zvolila období, které je nazýváno dobou zrychlování (Eriksen 2005: 45, Borscheid 2007: 8,10). Pro posledních 200 let

je příznačný rychlý technický pokrok, který znamenal smazávání hranic prostoru a času mezi společnostmi. Rychlý vývoj dopravních, komunikačních a informačních technologií také umožnil rozšíření časoprostorové konvergence do všech sfér společnosti a způsobil proměnu jejich hodnot a životního stylu.

Průmyslová revoluce měla v 19. stol. za následek akceleraci a prosazování požadavků na efektivitu výroby a postupně dochází k rozšíření trendu zrychlování i do oblasti informací. Mění se i vnímání společnosti a jak píše Eriksen, *„...splašený, nervózní a anonymní život se stal už typickým znakem druhé poloviny 19. stol...“* (Eriksen 2005: 65). Tento stav sice společnost vnímala jako něco nového, ale pokrok a úspěch „těch rychlejších“ přesvědčoval o všeobecném významu a hodnotě rychlosti. Podle Borscheida se status pozitivní hodnoty rychlosti začal formovat nejpozději na sklonku 19. stol., kdy se slovo *„...tempo stalo nejprve synonymem pro ‚přiměřené určování času‘, brzy však začalo označovat ‚vysoké tempo‘ – tedy rychlost.* Tento významový posun ukazuje, že společenský postoj k rychlosti se v průběhu dvou století změnil, až se princip zrychlování nakonec stal i ústřední součástí ideje pokroku v moderní společnosti (Borscheid 2007: 8). Tento autor dále uvádí, že už na poč. 20. stol. se princip zrychlování *„...oddělil se od svého hospodářského základu a osamostatnil se“*, kdy už *„...není zrychlování primárně prostředkem k dosažení cíle, ale je cílem sám o sobě“*. (Borscheid 2007: 10). Vyvrcholením tohoto procesu je současná společnost 21. stol., příznačně zvaná také informační společnost, ve které informační technologie hrají zásadní roli ve všech sférách jejího působení. Rychlost informace se stala hlavním aspektem globalizujícího se světa.

Moderní pojetí času má základ v jeho chápání a prožívání v období středověku a následný vývoj v novověku. Borscheid rozděluje tuto „historii času“ do třech období: 1) fáze startovací (1450 - 1500); 2) fáze zrychlovací (1850 – 1950); 3) fáze rychlostní (1950 – současnost). Podle této specifikace by tedy moje práce reflektovala fázi zrychlovací i s jejím „předobdobím od zač. 19. stol., které již reflektuje vliv průmyslové revoluce, a fázi současnou, tedy rychlostní. V následující části budu tedy tyto éry blíže popsány, a to hlavně na

základě P. Borscheida a T.H.Eriksena. Jejich práce vykládají formování časové zkušenosti v souvislosti s vývojem společnosti více méně ve všech jejích sférách a podle mého názoru tak umožňují pochopit vztah a přístup lidí k času jako entitě.

4. 1 Fáze startovací (1450 - 1800)

Podle Borscheidova vymezení tato fáze zabírá období středověku, novověku a počátky průmyslové společnosti. Éra „startovacího procesu zrychlování“ představuje počátky utváření lineárního času, formování vztahu k času jako vzácnému zdroji a tím i nutnost racionálního hospodaření s časem. V této fázi se také postupně upevňuje souvislost času s penězi, tedy zde lze hledat základy metafory „Čas jsou peníze“. Díky obchodním strategiím a kalkulacím, které byly založené na rychlosti a hospodárném využívání času se tak stále více čas dostával do podvědomí jako předmět kalkulu. Nástup průmyslové revoluce a s tím spojený rozvoj nových technologií a vynálezů pak podpořil všeobecný vzrůst hodnoty rychlosti. Ve fázi startovací tak lze postupně sledovat, jak se měnil vztah lidí k času: od středověké všeobecné nevole ke zrychlování a ke změnám v zaběhnutém životním rytmu lidí, přes postupné prosazování rychlosti v obchodě, dopravě a ve výrobě až po zásadní vzestup rychlosti a s tím spojeným pokrokem v počínajícím industriálním věku.

Středověk lze chápat jako jakýsi přechod od archaického k novověkému pohledu na čas. Ve středověku proto lze mluvit o koexistenci dvou časů - cyklickém a lineárním. Čas cyklický je pozůstatkem archaického vztahu k času, který byl dán přírodními rytmy, střídáním ročních období a zemědělskými pracemi. Ve vědomí lidí neexistoval čas bez vlastností, tedy jako určitá entita, ale byl to čas závislý od událostí, který nebylo nutné měřit.

Během středověku však již vedle času cyklického se začal prosazovat i čas lineární. Jak píše ale Borscheid, *„samotný středověk zůstává ale ještě hluboce zakořeněn ve starších časoprostorových pojmech a představách,*

nové pojetí se prosazuje jen pozvolna a na dlouhou dobu výhradně v prostředí měst“ (Borscheid 2007: 14).

Borscheid přesto již odlišuje vnímání času na vesnici a ve městě. Podle něho převládal na vesnicích „princip pomalosti“. Lidé se řídili přirozeným cyklickým časem, který byl určován přírodními rytmy a cykly zemědělských prací, takže se „...*venkovské obyvatelstvo vyznačovalo stálostí a klidem, a také nedůvěrou k inovátorům...*“ (Borscheid 2007: 14). Řídícími body byla selská práce související s jednotlivými dny v týdnu či ročním obdobím, východem a západem slunce, fázemi měsíce a církevními svátky. Začátek práce neoznamovaly hodiny, ale svítání. Podle Borscheida byl pak tento cyklický čas přírodních rytmů modifikován i do náboženského cyklů svátků a období (Borscheid 2007: 14–15).

Lineární charakter času přineslo křesťanství, které připisuje význam minulosti spojené s událostmi, hlásanými biblí a očekávání budoucnosti, spojené s posledním soudem. Jak uvádí Šubrt, „...*tím se čas napřimuje a získává lineární charakter...*“. Jak uvádí dále, tento čas pojímala církev jako souvislou linii okamžiků, „...*spěchajících od stvoření světa, přes krátké rozhodující působení Krista na zemi, až ke konci posledního soudu, tedy čas konečný...*“ (Šubrt 2002: 8).

Nový vztah k lineárnímu času se formuje nejdříve v kláštorech. Mniši měli přísný harmonogram dne, který se zakládal na pravidelně se opakujících činnostech, jejichž konání bylo oznamováno klášterním zvonem. Jednalo se tedy o každodenní cyklický řád práce a úkolů, jejichž počátky a ukončení, tedy trvání, bylo určováno zvykovým signálem. Už to ale nebyl čas jedné události, ale čas pravidelný a čas každodenní. Podle Le Goffa tak mniši přispěli k tomu, že čas začal být vnímán jako jednosměrný a nevratný a vzácný. Vzácnost času byla i jedním z aspektů, na kterých se zakládala disciplína a organizace klášterního života: „...*čas musel být neustále něčím naplněn...*“. Čas se zde stal předmětem kalkulace s cílem ho co nejlépe naplnit (Le Goff 2005: 250–254). Čas byl vnímán jako dar Boží a jeho správné (racionální) využívání

znamenalos oslavu Boha. Správné využití času tedy mělo přinést duchovní spásu.

Tento nový vztah k času se brzy dostává i do prostředí světského, tedy přesněji do měst. Prostřednictvím pravidelných úderů zvonů na městských věžích si lidé začali uvědomovat určitý časový řád, který podněcoval k organizaci a koordinaci činností. Městský člověk tak s pomocí hodin začal vnímat čas jako lineární a dynamický (Borscheid 2007: 30–31). Nejdříve začali využívat lineární čas kupci, kteří organizovali směnu zboží, obchodní spekulace a směnné transakce, které si vyžadovaly přesnější měření času, přesněji měřený předvídatelný čas. Podle Borscheida právě zde jsou kořeny metafory „čas jsou peníze“. Obchodníci totiž začali např. zjišťovat, že čím déle mají zboží na skladě, tím je ztrátovější a naopak, rychlost prodejů zvyšuje zisky (Borscheid 2007: 40– 41).

Ostatní veřejnost a hlavně řemeslnické cechy reagovaly zprvu spíše negativně na rychlejší tempo obchodníků. Pravidlem cechů bylo „dělat kvalitně“ a ne „dělat rychle a levně“; rovněž také cechy nepodporovaly technické inovace (Borscheid 2007: 59). Nicméně postupem času obchodníci ostatní přesvědčili, že jejich hospodářské zásady a princip zrychlování jsou nástrojem zisku a úspěchu.

V novověku se již stále více prosazuje hospodaření časem a rychlost jako faktor zisku. Podle Borscheida bylo první řemeslo, ve kterém se v počátcích novověku začalo prosazovat rychlejší tempo, knihtisk. Rychlý a levný tisk také umožnil rozmnožovat zprávy a nabízet je většímu počtu zájemců. Na zač. 16. stol. už vycházely první tištěné letáky, které informovaly, o válkách, hladomorech atd. Od roku 1566 pak začal ve Štrassburku a Basileji vycházet první týdeník, který přinášel i ekonomické zprávy pro obchodníky. Borscheid zde poukazuje na první známky po včasných informacích. V r. 1650 vzniká v Lipsku první deník „Einkommende Zeitungen“, jehož obsah ale podle něho nebyl pro čtenáře důležitý, hlavní byla aktuálnost „...Honba za aktuálností začíná...“ (Borscheid 2007: 61)

Ještě v této době je čas vnímán především jako dar boží, se kterým se musí dobře hospodařit. V začátcích novověku tak lze najít poznámky o „boji proti lenosti“. Borscheid uvádí, že se v 17. stol. zdůrazňuje vzácnost času jako Božího pokladu, který se „...*nesmí promarnit zahálkou*...“ (Borscheid 2007: 59). Postupně se ukázalo, že využití času nepřináší duchovní spásu, ale hospodářský úspěch. Čas se stal mírou práce a lidé se naučili měřit a s ním hospodařit. Už v r. 1730 Benjamin Franklin sestavuje kolem roku 1730 katalog ctností, ve kterém nabádá lidi, aby neztráceli čas a dělali něco prospěšného (Borscheid 2007: 75). Osvícenství pak stvrzuje tento postoj jako „...*práce otevírá cestu k pozemské blaženosti*...“ (Borscheid 2007: 75–76).

Průlom ve vývoji prožívání času způsobila průmyslová revoluce v 18. a 19. stol. Došlo k zásadním změnám v zemědělství, výrobě, těžbě, dopravě a dalších hospodářských oblastech. Ve výrobním procesu docházelo k přechodu od ruční manufakturní výroby k tovární strojní velkovýrobě a tím k vzrůstající dělbě práce a specializaci. Dopad průmyslové revoluce na společnost byl rozsáhlý, neboť se změnily také společenské, kulturní a politické poměry. Velkou úlohu v tomto procesu a vývoji hrály nové vědecké a technologické objevy, které ukazovaly možnosti a schopnosti člověka jako tvůrce pokroku. Jak uvádí Eriksen, v této epoše také došlo k propojení peněz a času. I když se dochvilnost cenila i v předmoderní společnosti, rčení „čas jsou peníze“ začalo platit až ve chvíli, kdy rukodělnou výrobu nahradila průmyslová velkoprodukce. Průmyslová revoluce tak podle něho vyvrcholila zavedením píchaček a montážních linek (Eriksen 2005: 58)

Začala se stále více prosazovat dělba práce a koordinace výrobního procesu. Zaváděly se termíny a plány, které museli dělníci plnit a v případě jejich nedodržení následovala sankce, či naopak při nadvýkonu odměna. Jak konstatuje Borscheid: „...*Továrníci musí ukázat své dělníky a naučit je efektivnímu způsobu práce*...“. Na jedné straně začala platit logika pro dělníky, že „čím více vyrobí, tím více peněz budou mít“ a na druhé straně pro výrobce a průmyslníky „čím efektivnější bude výroba, tím nižší budou náklady a vyšší zisky“ (Borscheid 2007: 110–115).

Středověká nedůvěra řemeslníků a cechů k inovacím se proměnila oslavování technických vynálezů a nadšené využívání technických novinek. Ukázalo se totiž, že zlepšená organizace práce a zároveň technologická inovace jsou rovněž faktory zisku (Borscheid 2007: 78).

Vedle organizace práce se rozvíjí i doprava. Do zač. 18. stol. byla přeprava zboží a zpráv ještě pomalá, nepravidelná a nespolehlivá. Teprve v průběhu 18. stol. ale došlo k rozsáhlejšímu propojování cest a vytváření dopravní sítě; zároveň se zlepšovala úroveň komunikací. V této době už podle Borscheida kladou, především obchodníci a výrobci důraz na dodržování přepravních podmínek zboží a doručování zpráv. Pozdní příjezdy či odjezdy pošty byly sankcionovány, neboť hospodářská politika vyžadovala co nejrychlejší provozní podmínky a přesné stanovení lhůt (Borscheid 2007: 96–97). Rychlejší doprava a cestování znamenala nejen snížení přepravních nákladů pro obchodníky, ale kvalitnější a rychlejší přepravu už také oceňovali samotní cestující a i oni zdržení již vnímali negativně.

Ještě v 17. stol. se objevily negativní reakce na všeobecné tendence ke zrychlování. Ale jak Borscheid konstatuje, už zhruba v pol. 18. stol. hodnotí většina lidí výsledky zrychlování pozitivně. Na přelomu 18. stol. se ale posunuly normy, postoje a cíle tak, že se rychlost stala společenskou prioritou (Borscheid 2007: 107, 113). Od poč. 19. stol. industrializace propojovala čím dál více výrobu, dopravu, distribuci i spotřebu zboží, a to na základě principu abstraktního času. Nové stroje a výrobní techniky zrychlily všechny fáze ekonomického cyklu – od výroby až po spotřebu. „...*Průmyslový věk ordinuje lidem nový přístup k času, totiž racionální využívání. Čas se stává hospodářským faktorem. Ekonomický úspěch se začíná měřit efektivností...*“ Objektivním ukazatelem racionálního využívání času se staly hodiny. Zvyšující se mechanizace a organizace výroby si vyžadovala značné investice, a proto se podnikatelé snažili o nejrychlejší a nejčastější obrat (Borscheid 2007 110–115).

4. 2 Fáze zrychlování (1800 - 1950)

Fázi zrychlování lze charakterizovat jako období, kdy rychlost stoupá po hodnotovém žebříčku společenských priorit. To co je rychlé, je preferované a oslavované. Lidé již mají pevně zafixovaný vzorec, že čas je cenný zdroj, který se musí racionálně využívat. Čas je také měřítkem nebo kritériem v obchodních transakcích, výrobě, ale stává se i aspektem každodenního života. Proces zrychlování je podporován novými vynálezy, ale také všeobecným nadšením pro rychlost. Důležitým rysem doby je ale také to, že dosažení rychlostního maxima chápe jako mezivýsledek nebo jako základ dalšího zrychlení.

V 19. stol. se rozšiřovala nabídka zboží, z turistiky se stala masová záležitost, množily se noviny a časopisy, které soutěžily o prvenství nejčerstvějších zpráv. Podle Eriksena, společnost v této době měla mnoho společného se společností současnou. Typickými znaky byla totiž akcelerace, rostoucí složitost a překotný pokrok (Eriksen 205: 59). Také podle Borscheida se již na konci 19. stol. postulát rychlosti už týkal všech oblastí existence moderní společnosti. (Borscheid 2007: 169). Princip zrychlování výroby, dopravy a toku informací měl tendenci se neustále stupňovat. Každý úspěšný pokus o zrychlení byl stimulem k tomu, aby se zacházelo s časem racionálněji, takže člověku se již upevnil styl, aby vykonával více činností najednou. Borscheid tento stav označuje za „revoluční přelom ve vnímání času“. Pokrok se začal měřit tím, jak hospodárně člověk dovedl využít čas (Borscheid 2007: 150)

Akceleraci v 19. stol. způsobila průmyslové revoluce a nové požadavky na efektivitu ve výrobě; informační technologie zde hrály zatím jen vedlejší roli (Eriksen 2005: 61). Rozšíření železnice a spěšné pošty znamenalo jiné vnímání blízkosti, a to blízkosti mechanické. To znamená, že stroj dokáže přepravit člověka dál než obyčejná chůze. Do té doby totiž lidé zakoušeli blízkost pouze bezprostřední neboli zrakovou, tedy blízké bylo jen to, co člověk mohl vidět. Vynález telegrafu pak umožnil i „blízkost elektromagnetickou“, která dokázala sblížit i kontinenty (Borscheid 2007: 155)

Jak již bylo zmíněno, další klíčových hodnotou se v průběhu 19. stol. stala efektivita. Podle Borscheida se právě *“...za požadavkem efektivitě skrývá i naděje, že rychlostí si může člověk prodloužit život, neboť svůj vymezený čas vyplní množstvím činností a místo jednoho života bude moci prožít životy dva. Dynamika a tempo se stávají účelem o sobě”* (Borscheid 2007: 185). Tento princip se stal nejen kritériem výroby, ale vstěpil se do vědomí lidí tak, že se tak řídili i v každodenním životě.

Jako jeden z rysů éry zrychlování uvádí jak Borscheid tak i Eriksen píchací hodiny u továrních vchodů. Ty dokázaly počítat délku pracovních přestávek a předat pak mzdovému oddělení informace o skutečném spotřebovaném času; proto se všichni snažili šetřit čas a kontrolovat jeho hospodárné využívání (Borscheid 2007: 303).

Na druhé straně ale lidé začínají více vnímat nervozitu a shon každodenního života. Eriksen charakterizuje život v 2. pol. 19. stol. jako *„...splašený, nervózní a anonymní život...ve sféře výroby a informačních technologií.* Tento stav ale společnost vnímala jako něco nového (Eriksen 2005: 61). Ve 20. letech se už ale rychlost stala synonymem růstu, pokroku a nové civilizace. Lidskou přirozeností se stala „časová ekonomie“, tedy efektivní využívání času a zároveň tlak na zrychlení jednání a reakce lidí (Borscheid 2007: 282–283). Je už přirozené, že čas se v meziválečném období chápe jako vzácný a prospěšný statek. V pracovních úkonech je apelováno na redukci „hluchých míst“ a tedy neúčinné prostoje (Borscheid 2007: 303). Mezi válkami se ale také častěji mluví o stresu a časovému tlaku a nervozitě. Člověk si v 1. pol. 20. stol. pomalu ale jistě osvojuje schopnost zpracovávat více podnětů najednou a přijímá diktát dochvilnosti. Čas se dělí na stále menší kousky na stále malé a malé kousky. *„...Lidé spěchají od jednoho termínu k druhému, kdo nemá čas, má ale peníze. Nedostatek času se stává jedním ze znaků stavovské příslušnosti. Otevírá se nová kapitola civilizačního vývoje – non-stop společnosti....“* (Borscheid 2007: 324–325).

Proces zrychlování

Cestování a doprava. Fázi zrychlování a dynamiky symbolizuje podle Borscheida parní stroj, který znamenal v 1. pol. 19. stol. dopravní revoluci. S příchodem parního stroje začala éra zrychlování, neboť rychlost už bylo možné vyrábět uměle a člověk tak od té doby mohl překonávat „animální hranice rychlosti. Jak říká *„...rychlostní omezení dané přírodou, jako je vítr, voda či síla svalů, jsou pro člověka už výzvou, kterou chce překonat...“*. Charakteristickým znakem rychlosti se stala přímka, protože jízda po jiných křivkách znamená zátěž a zdržení (Borscheid 2007: 118–120).

Železnice nahradila poštovní dostavníky a přepravní časy se výrazně zkrátily. Železnice ale také ovlivnila vnímání cesty tak, že na *„...rozdíl od poštovních vozů nedovoluje cestujícímu, aby krajinu doopravdy zažil...“*. Dřívější cestování po starých venkovských silnicích nutilo lidi pohybovat se všemi smysly v reálném prostoru. Podle Borscheida vytvořila rychlost nové okolní prostředí, protože *„...průměrná délka vnímání se zkracuje do té míry, že člověku nezbývá čas, aby nové optické vjemy vyhodnotil a zpracoval. Zorný úhel pasažérů se zužuje a zároveň rozšiřuje, neboť výhled z okna redukuje ubíhající krajinu na malý výřez a rychlost vlaku však způsobuje, že se počet vjemů mnohonásobně zvyšuje...“* (Borscheid 2007: 120–124).

Přenos informací. Paralelně se železnicí se začaly vyvíjet telegrafní linky. Eriksen označuje telegraf za nejpřevratnější vynález od doby knihtisku, neboť se *„...poprvé se podařilo oddělit sdělení od jeho fyzické formy a šlo posílat sdělení na různé vzdálenosti...“* (Eriksen 2005: 59). Byl tak možný rychlý přenos obchodních a burzovních zpráv. Novou etapu v přepravě informací znamenala bezdrátová telegrafie. Kabelová telegrafie sice dokázala potlačit časový odstup, ale spojení bylo závislé na vlastnictví pevných linek. Elektromagnetické vlny však přenášely informace plošně, a umožnily „oběh zpráv“ (Borscheid 2007: 175–177). V roce 1876 si dal patentovat J. Bell telefon, což umožnilo přenos „osobního kontaktu“ na dálku.

Znakem této doby se již ale stává stres. Borscheid uvádí, že přibližně od r. 1880 „...*si soudobí pozorovatelé čím dál častěji všímají, že spěch začíná pronikat i do každodenního života...*“.¹ Stále více lidí pociťovalo zvýšenou životní zátěž. Pracovní rytmus se přizpůsoboval moderním strojům, hospodářská konkurence nutila k dalšímu zrychlování výrobních a obchodních procesů. Termíny se stanovovaly s co největší přesností a v důsledku dělby práce jich také neustále přibývalo. Zdůrazňovalo se totiž, že dělba práce může přinést úspěchy pouze tehdy, pokud budou všechny články fungovat v dokonalé součinnosti. Přísné dodržování termínů ale přinášelo také časový tlak. Neodmyslitelnou součástí těchto procesů byl standardizovaný čas mechanických hodin, které se tak staly vedle přesnosti prostředkem akcelerace (Borscheid 2007: 179).

Po celé 19. stol. byli „nosieli zrychlování“ pouze zatím stroje, od lidí se očekávala v pracovním prostředí zatím jen přesnost a spolehlivost, Přispěla k tomu i skutečnost, že stroje byly poruchové a organizace výroby zatím nebyla až tak plynulá. Podnikatelé se ale pokoušeli zvýšit rentabilitu prodloužením pracovní doby až na 85 – 100 hodin. Ke zkrácení pracovní doby se přistoupilo v poslední třetině 19. stol., kdy už technický a organizační pokrok byl schopný poskytnout plynulost a větší intenzitu pracovního procesu. (Borscheid 2007: 183). Se zkrácením pracovní doby se ale také začal klást větší důraz na efektivitu pracovní doby. K vyššímu tempu měl motivovat pracovníky systém odměn podle dosažených výkonů (Borscheid 2007: 281).

Taylorismus. Všechna racionalizační opatření měla nasadit do výroby stroje, vytlačit časově náročnou práci a urychlit tak výrobní proces. Po roku 1920 ale přichází nový racionalizační trend v podobě taylorismu, jež „...*spatřoval v dělníkovi použitelný, změřitelný a tvarovatelný nástroj, který 'po*

¹ Hovořilo se např. o nervové slabosti – neurastenii, která se na sklonku 19. stol. považuje za znak doby a následek technické civilizace (Borscheid 2007: 178). Např. lidé pracující s telefonem dokazují, jak se stala rychlost návykovou. Pracovnice telefonních ústředen, které musely pracovat ve velkém tempu a s velkým soustředěním, zažívaly už v té době velkou nervovou zátěž. Např. v případě poruchy spojení musely čelit hněvu volajících, kteří si stěžovali, že nemohou být spojeni (Borscheid 2007: 173).

patříčné úpravě' bude možné začlenit do strojové průmyslové výroby a systematickým drilem pak zvyšovat jeho výkonnost..." (Borscheid 2007: 283). Tvůrcem tohoto principu byl Američan Frederick W. Taylor, který prosazoval a do svého podniku zavedl intenzivnější dělbu práce, novou organizaci továrního provozu a pravidla, která měla odstranit neúčinné pohyby při obsluze strojů.² Čas se v jeho přístupu stal součástí ekonomického kalkulu, počitatelnou položkou, která je přidělována dělníkům ve stanovených dávkách. Časové studie měly „určit rychlosti pohybů, a stejně jako u strojů, pak lze různými pracovními nástroji dosáhnout nejlepších vlastností, aby se vytvořil model nejlepšího pracujícího člověka (jako stroje).³ Většina evropských podniků Taylorův koncept přijímá, a to kvůli americké konkurenci a vykompenzování zkrácení pracovní doby, kterou si vynutily odborové organizace. (Borscheid 2007: 284).

Fordismus. Milník k plné automatizaci představuje ale fordismus, což značí rozsáhlý integrovaný systém navazujících pracovních úkonů, v rámci kterého byla vyrobena jak první součástka tak i celý model. Výrobní proces byl založen na běžících pásech, které udávaly pracovní nasazení dělníků. Ti stejně jako stroje, museli vykonávat stejnoměrné tempo a „...*optimální, ergonomické pohyby...*“, jinak snadno vypadli „z taktu“. Časový zisk totiž vyplýval z pracovního rytmu, jemuž se musel každý podříditi. Ford také

² Významný je ale i jeho požadavek, aby se optimalizace odehrávala pod kontrolou stopek, které rozhodnou, který pohyb je zbytečný či časově úporný. Stopky určují délku pracovních přestávek, nejvhodnější uspořádání materiálu a nástrojů, jejich rozmístění a také jakou optimální námahu daný úkol požaduje. Díky stopkám může člověk pracovat co nejefektivněji, aniž spotřebovává víc energie, než je nutné (Borscheid 2007: 284).

³ Kromě Taylorových myšlenek se v Evropě objevují i jiné racionalizační proudy. Známé jsou např. ergonomické studie Francouze Charlese Bedauxa, které rozdělují pracovní výkon na dvě složky – pracovní rychlost a vynaloženou energii a zavádí pro ně měrnou jednotku 1 bedaux (B). Bedauxizace se netýká jen vlastní výroby, ale je zavedena i do kanceláří. Tady zaznamenávají přístroje bez ohledu na věk, pohlaví či kvalifikaci každý úhoz a každou přestávku a výsledky přepočítávají na bedauxy. Systém zachycuje pouze individuální výkony, oficiální komponenty nemají význam. Když sekretářka pracuje hbitě, má za to i odměnu. Společnost výkonu je tak na postupu a v podstatě zrychlení jedné části systému vede ke: zrychlení ostatních částí (Borschied 2007: 292–293).

prosazoval, že vyšší pracovní tempo není symbolem námahy, ale tvořivé síly a modernosti. Negativní stránky těchto „racionalizačních opatření“ jako únava nebo stres, pak prezentoval jako dodatečný zisk pro každého jedince, důkaz jeho schopnosti vysokého nasazení. Za vyšší výkony dostávali dělníci rovněž vyšší platy (Borscheid 2007: 293–294). Mnoho majitelů automobilek postupně přijalo Fordovy metody, ale v období světové hospodářské krize byl tento trend kritizován jako „...*degradace člověka na pracovní nástroj...*“ (Borscheid 2007: 297).

Taylorismus v kancelářích. Praktiky taylorismu se přenesly i do kanceláří, kde se zaváděly nové technické pomůcky, zrychlující práci a redukující výskyt chyb. Kancelářskou práci zrychlily psací stroje a zatímco se dříve za jednu z hlavních předností považoval krasopis, v tomto období to byla především píle a přesnost. Urychlení práce také představovaly kancelářské stroje, které dokázaly skládat dopisní papíry, nadepisovat adresy, frankovat obálky atd. nebo se v rámci hospodárnosti a zrychlení provozu zaváděly nové úsporné systémy uspořádání listin jako např. skříňové a ploché kartotéky. Do kanceláří pronikly také prvky fordismu a představa, že „...*všechno musí běžet jako na běžícím pásu...*“. Některé podniky zavedly hustou síť vysokotlakého poštovního potrubí, jiné telegrafní poštu a pásové dopravníky. Jako v případě pracovní činnosti dělníků, byly i kancelářské úkony analyzovány pohybovými studii, aby se optimalizovaly jednotlivé úkony. Zároveň se redukovaly vzdálenosti a pohyby mezi kanceláři a úředníky na co nejmenší vzdálenosti, aby bylo možné si předávat zprávy „...*z ruky do ruky...*“. (Borscheid 2007: 302–303).

Úspěšná racionalizace továrního a kancelářského provozu proniká i do dalších oblastí lidského života. Borscheid konstatuje, že „...*obecný taylorismus se nakonec stává vzorem pro osobní život, volný čas a práci v domácnosti. Spolu s taylorismem sem proniká i virus zrychlování...*“ (Borscheid 2007: 304).

Racionalizace domácnosti. Dochází k tzv. taylorizaci či racionalizaci domácností, jejímž cílem bylo osvobodit ženy od rutiny domácích prací, vnímaných jako zdlouhavé a unavující. Místo obyčejné hospodyně se žena

měla stát manažerkou a inženýrkou, jež z provozní centrály, tj. kuchyně, diriguje celou domácnost (Borscheid 2007: 311). Dokonce byly ve 20. letech i snahy o ergonomické studie domácích prací, které měly určit jedině možné nejefektivnější formy jejich vykonávání. Měla se stanovit norma, která by určovala plánování, logiku, kontrolu prací na základě měření času stopkami.⁴ Ušetřením času v domácích pracích by se pak ženy mohly vzdělávat, chodit do zaměstnání a účastnit se kulturního života. Borschied srovnává, že zatímco v 19. stol. se od hospodyní požadovala zbožnost, láska, trpělivost, píle, pořádnost a spořivost, „...*taylorizovaná hospodyně meziválečného období musí vynikat efektivností...*“ (Borscheid 2007: 307–308). V domácnostech byl přestavován nábytek tak, aby bylo možné koordinovat pracovní úkony a zkrátit čas činností, což by ušetřilo mnoho sil a energie (Borscheid 2007: 310).

Podle Borscheida „...*každá dílčí inovace vnáší do kuchyní a do rodinného života více tempa a učí, že čas jsou peníze...*“. Ušetřený čas měl ženám poskytnout jakýsi „...*časový polštářek...*“, který může vyplnit libovolnou činností. Ve skutečnosti ale tento ušetřený čas sloužil k tomu, aby žena mohla vykonávat další práci, takže se „volný čas“ zaplňoval novými činnostmi a každodenní život se měnil ve shon (Borscheid 2007: 319–320).

Racionalizace v potravinářství. Racionalizace se projevila i v potravinářství, kde se začaly vyrábět instantní pokrmy a polotvary, umožňující poměrně levnou a rychlou přípravu jídla. Velkého ohlasu dosáhl např. Švýcar Julius Maggi, který v r. 1883 připravil první polévkové prášky a později první polévková koření. Ve stejné době uvedla firma Knorr na trh polévkové směsi nejrůznějších chutí. Později obě společnosti - Knorr a Meini, nabízely polévky v tabletách, bujónové kostky a masové vývary. V dobovém tisku byly tyto výrobky hodnoceny velmi pozitivně pro úsporu času a peněz (Borscheid 2007: 318–319).

⁴ Rakouská architektka Grete Schütte-Lihotzká, vytváří na základě ergonomických časových a pohybových studií známou Frankfurtskou kuchyň – domácí hospodářskou centrálu, v níž má každý kousek plochy své využití a každý pohyb je vypočítán s velkou přesností. Žena tu údajně mohla provozovat většinu prací ze židle (Borscheid 2007: 311).

Taylorizované stravování a stolování. Myšlenka „rychlé kuchyně“ pronikla i do stolování a stravování. Většina dělníků a úředníků neměla v krátké polední přestávce čas docházet na obědy domů. Na přelomu století a v meziválečném období proto vzniklo mnoho střízlivě zařízených samoobslužných restaurací, nabízejících omezený počet jídel za nízké ceny. Krédem těchto restaurací bylo „Rychle, levně, výživně“. Extrémní podobu pak představovaly jídelny vybavené jídelními automaty. Lidé v pracovní době neměli čas zabývat se dobrou nebo špatnou chutí, ale hlavní bylo nasytit se co v nejkratší době. Stravování se tak proměnilo v čistě fyziologickou záležitost, přičemž ale stále více lidí v tom spatřovalo projev dynamiky a modernosti. Ve stejném stylu se začaly v Americe šířit řetězce restauračních podniků Fast Food Stands, které dokázaly rychle naservírovat zákazníkům jídlo (podobně vznikaly restaurace při silnicích Drive-In). V r. 1921 se začaly vyrábět první hamburgery, které se jak píše Borscheid „...staly symbolem spěchajících davů...“.⁵ Borscheid tyto restaurace nazývá továrnou pro „rychlostrávníky“ (Borscheid 2007: 320–322).

Rychlost ve sportu. Hodnotový vzestup rychlosti se ale také projevil ve sportu nebo sportovních činnostech. Od konce 19. stol. se kvalita sportovního výkonu stále častěji posuzovala podle výsledného času zaznamenaného na stopkách. Časomíra pomohla rychlost zhmotnit, ale stejně jako v průmyslu a technologiích, každý rekord znamenal metu pro další jeho překonání. Rekord se stal součástí obecného racionalizačního procesu, kdy probíhala racionalizace tréninku a celková pedagogizace sportu. Zveřejňovaly se sportovní výkony, které se dávaly do tabulek pro srovnání. (Borscheid 2007: 194–195). Výcvikové metody získaly vědecký charakter. Sportovní trenéři se snažili na základě výkonnostních a tělesných údajů vytvořit ideální typ sportovce tak, že analyzovali pohyby svých svěřenců.⁶ Mezi veřejností se pak

⁵ Firma McDonald úspěšně imitovala Fordův samoobslužný systém. Všechny fáze výroby hamburgerů byly pečlivě propočítány, každý pohyb byl normován a rychlostně optimalizován (Borscheid 2007: 322).

⁶ Tvrdilo se, že špičkových výsledků lze dosáhnout jen tehdy, pokud sportovec během výkonu vyřadí své vědomí z činnosti: „...lidé musí pracovat jako bezchybný automat...“ (Borscheid 2007: 203).

v období od zač. 20. stol. do 2. světové války rozšiřoval trend pěstování „aktivit pro volný čas“. Vzorem lidí se stal atlet jako „*dynamický ideál těla*“, které symbolizovalo pokrok (Borscheid 2007: 187).

Rychlost v umění. Borscheid popisuje tendence ke zrychlování také v umění, předně ve futurismu. Tento směr zachycuje dynamiku, pohyb, rychlost, chod strojů, pokrok a má vyjadřovat dynamiku, pomíjivost, intenzitu života (Borscheid 2007: 336–338). Podobně mluví o inklinaci ke zrychlování ve filmovém umění nebo reklamním a literárním stylu. V reklamě se např. už v posledních letech 19. stol. od tvůrců požadovalo, aby reklama byla snadná, srozumitelná s maximálním účinkem na dálku. Plakát musel přitahovat na pohled a vrýt se do paměti kolemjdoucích. Písmena a číslice se na reklamních tabulích redukovaly na nejzákladnější tvary, přičemž byla požadována stručnost, jasnost a preciznost (Borscheid 2007: 347–349).

Racionalita v architektuře a stavebnictví. Od architektury této éry bylo požadováno dynamické pojetí a zároveň racionální podmínky užívání staveb. Např. koncepty Le Corbusiera jsou příznačné jednoduchostí a hladkými plochami, díky nimž lidé ušetří spoustu energie (Borscheid 2007: 364–365). Novým modelem estetiky se stala účelnost, která umožňovala normalizaci a typizaci kultury bydlení. Vzhledem k finanční krizi bylo ve 30. letech nutné snižovat stavební náklady, a proto se byty stavěly jako malé, často prefabrikované jednotky. Jednoduchost bytů a jejich vybavení měly umožňovat, aby plynul „...*naprosto hladce, tedy bez časových a energetických ztrát...*“ (Borscheid 2007: 314). Díky hromadné výrobě a sériové montáži se také dařilo zlevnit a zrychlit stavební práce. Ve veřejných budovách se začaly zřizovat „akcelerační pruhy“ a lidé tak byli „...*nenápadně...*“ uvykáni na rychlý pohyb. Široké vstupní pasáže a pojízdné schody pak umožňovali přístup a odchod velkého množství lidí najednou (Borscheid 2007: 369–370). Souběžně s těmito procesy získala novou tvář i města. Nové koncepce měst měly ulehčit a zrychlit život a jak píše Borscheid: „...*všechno musí běžet jako u montážní linky: domácí práce, výdělečná činnost i přechodné úseky mezi volným časem a pracovní dobou*“. (Borscheid 2007: 364–365).

Od počátku 20. stol. se také čím dál více objevují na cestách automobily. Zrychlující se a zhušťující se doprava vyžadovala také plynulost, kterou je možné dosáhnout přímými silnicemi a ulicemi; zatáčky naopak znamenají překážku a zbrzdění. V meziválečném období proto hledají stavitelé měst a architekti funkční, estetické a zároveň dopravně únosné řešení, jak zvládnout automobilový provoz. Ideální spojnicí se přitom stala přímka.

4. 3 Fáze rychlostní (1950 – současnost)

Tuto fázi symbolizuje nadvláda informací. Rozvoj informačních technologií znamenal možnost rychlého přenosu informací, které se staly zásadním faktorem nejen obchodu nebo výroby, ale všech společenských sfér, tedy i každodenního života lidí. Právě v období po r. 1950 lze podle Borscheida již hledat počátky globalizované společnosti.

Ještě ale v prvních letech po 2. světové válce si „rychlost uchovává svůj exkluzivní charakter“. To znamená, že i když je již obecně dostupná doprava vlakem nebo autem či letadlem, přesto „moderní tempo není doposud veřejným majetkem...“. Málo lidí totiž vlastní automobil, telefon nebo třeba pračku, tedy prostředky akcelerace. Podle Borscheida bylo třeba „rychlost demokratizovat“, tedy ji *„...vnutit širokým vrstvám, učinit z ní běžnou součást všedního dne...“*. To umožnil hospodářský růst 2. pol. 20. stol., který podnítil *„...pronikání mentální, sociální a technologické formy zrychlování...do všech oblastí hospodářství a společnosti...“* (Borscheid 2007: 374).

Po r. 1950 se již podle Borscheida stala rychlost zásadním kritériem doby. Výrobní podniky musí být schopné rychle reagovat na změny trendů a dodržovat stanovené termíny, které jsou díky konkurenci co možná nejkratší. Běžným trendem doby se stali obchodní zástupci, kteří cestují se svými laptopy přímo k zákazníkům, aby jim mohli na místě udělat výhodnou nabídku (Borscheid 2007: 375).

Globální hospodářství. Rozmanité možnosti moderních informačních a komunikačních technologií se projevují v budování globálního hospodářství, jehož hlavním motorem je komprimace času a prostoru. V tomto globálním integrovaném výrobním systému se čas stává drahocenným zdrojem a rozhodujícím prvkem víc než kdy předtím. Informační a komunikační systémy spojují finanční centra, která tak vytvářejí globalizované trhy, přičemž finanční transakce se odehrávají během několika sekund. O zisku a ztrátě rozhoduje čas, ale už tu neběží o dny nebo hodiny, ale o sekundy. Borscheid zde mluví nové „turbo-ekonomii“, kterou symbolizují tyto kapitálové proudy (Borscheid 2007: 400). Rozhodnutí se musí „...*přijímat rychlostí blesku, jinak člověk riskuje, že mu ujede vlak nebo někdo mu vypálí rybník...*“. To ale platí nejen o globálních finančních trzích a marketingových odděleních firem, ale např. i o politice (Eriksen 2005: 68).

Rychlost v počítačovém věku. Akcelerátorem, který výrazně změnil lidské vnímání rychlosti, se ve 20. stol. stal počítač. Díky němu mohou firmy nejen pružně reagovat na poptávku, ale také zpřesnit a řídit výrobní proces, zpracovávat elektronická data, zrychlovat časově náročné úkony atd. (Borscheid 2007: 392– 393).

Internet a elektronická komunikace. Největší a nezávažnější rychlostní skok však souvisí s rozvojem internetu. Vynálezem internetu se čas odpoutal od prostoru, tedy prostor a čas byly informačními technologiemi přetvořeny tak, že prostor mizí a odhmotňuje se: „...*už neexistují tradiční místa a regiony, ale jen procesy a funkce...*“. Elektronická pošta umožnila rychlou a úspornou komunikaci, podobně jako tomu bylo v 19. stol. Moderní komunikační systémy dávají vzniknout „počítačové“ společnosti, která „...*je doma všude tam, kde je možnost internetového připojení...*“ (Borscheid 2007: 386). Rychlost má také vliv na styl dopisů a větnou skladbu. V emailech se často nepišou oslovení, úvodní fráze nebo emaily obsahují neúplné věty a zkratky. Elektronická pošta se tak pohybuje mezi psanou a mluvenou komunikací. „...*Dříve se informace předávaly dopisem a o trvalo i několik dní. Dnes se netrpělivost dostaví zhruba půl minuty poté, co se na obrazovce*

počítače klikne na tlačítko „odeslat“. Dříve, když se psaly dopisy, chránil lidi před tlakem informací v podstatě nedostatek materiálu. Technologie kladla odpor a nutila člověka, aby se zamyslel, zda je vůbec nutné, dopis napsat. Samotné psaní zabralo nějaký čas, pak se muselo jít do schránky, nalepit zámku atd. To při elektronické komunikaci nehrozí. Proto také posíláme více emailů než dopisů....“ (Eriksen 2005: 63–64).

Informovanost. Největší pokrok nastal v přepravě informací, neboť moderní technologie do značné míry odstranily časoprostor. Ke zrychlení informovanosti přispěla také televize, která umožnila lidem sledovat střídající se módní trendy a technické novinky. Díky televizi se také dění ve společnosti dostává i do nejzapadlejších koutů země. Od 80. let se rozšiřoval digitální systém, který umožnil přímý obrazový přenos (Borscheid 2007: 385– 386). V současnosti ale masmédiá už zásadně přispívají k uspěchanému a rychlému životnímu stylu společnosti. V tomto smyslu mluví Eriksen o „společnosti řízené médii“. Noviny nemají žádnou hodnotu, pokud nejsou aktuální. Novým rytmus do novinařiny, ale také zvýšenou netrpělivost znamenají elektronické noviny, které mají velmi krátkou životnost, neboť neustále přinášejí stručné, ale stále nové zprávy. Novináři proto musí na internetu pracovat rychle, protože nemají možnost, tj. čas, si fakta ověřovat. Eriksen konstatuje, že *„...lidé sice nikdy neměli tolik informací k dispozici co dnes, ale výsledkem není lepší informovanost. Uspěchanost spojená se zvýšenou nabídkou informací vede jak k menšímu ověřování zdrojů, tak k zaostření souboje o pozornost čtenářů...“*. Pro redaktory není důležitá hodnověrnost zpráv, ale jejich zajímavost. Kritériem zpravodajství je okamžitý efekt a rychlost zveřejnění (Eriksen 2005: 69–71).

Rychle se měnící design. Časový faktor hraje v moderní společnosti významnou roli také v rychle se měnícím designu a módních trendech, pod jejichž vlivem stárne mnoho běžných předmětů rychleji než kdy předtím. Každý design má jen omezenou životnost a po vypuštění jednoho výrobku na trh se již začíná s další inovací (Borscheid 2007: 381).

Rychlý životní styl. Rychlejší tempo mění i životní styl, chování a vnímání lidí. Borscheid např. zmiňuje, že čím je větší město, tím je vyšší tempo a rychlost chůze, ale také více kardiovaskulárních onemocnění. Lidé jsou neklidní, nedokáží zpomalit ani při chůzi ani při jídle, dělají dvě věci najednou a zakládají si na dochvilnosti (Borscheid 2007 388–389).^{**}Borscheid uvádí studii Willyho Helpacha z r. 1952, který zjistil, že vyšší pohyblivost zasahuje také psychickou a fyzickou stránku motoriky: obyvatelé měst jsou hovornější, ale také neklidnější a nestálejší. Zrychlování výroby, konzumu a dopravy mění normy, jednání, přání a zájmy lidí (Borscheid 2007 389).⁷ Typické sportovní atributy, jako je dynamika, tempo či rekordy se již zakotvily jako kritéria úspěšnosti doby. Borscheid poukazuje např. na pěstování rekreačního běhu, kdy si lidé pořizují stopky a při běhu kontrolují čas, tělesnou zátěž a puls (Borscheid 2007: 390).

Vnímání času na přelomu tisíciletí

Na přelomu tisíciletí je „...svět přeplněn množstvím akceleratorů, které na jedné straně sice lidem usnadňují život, na druhé straně je však pohánějí k většímu spěchu a tempu života...“ Pro mnohé profese se stala rychlost odznakem modernity a předmětem obdivu. Výsledkem zrychlování však není únik z časové tísně, ale pravý opak. Časové úspory otevírají mnoho volného prostoru pro volný čas apod., ale zároveň vyvíjejí tlak na další zrychlování. Volný čas se sice prodlužuje, ale při pohledu na velké možnosti konzumního života má člověk neustále pocit, aby něco nezmeškal. Pravou příčinou časového tlaku není nedostatek času, ale nadměrná nabídka jeho využití. Člověk se proto pokouší vyplnit svůj čas maximálním počtem činností, jejichž průběh se tak ale zkracuje. Výsledkem je tedy množství krátkých zážitků. Místo dlouhé dovolené se objednává krátká dovolená, populární jsou Fast-

⁷ Borscheid uvádí studii Willyho Helpacha z r. 1952, který zjistil, že vyšší pohyblivost zasahuje také psychickou a fyzickou stránku motoriky: obyvatelé měst jsou hovornější, ale také neklidnější a nestálejší. Zrychlování výroby, konzumu a dopravy mění normy, jednání, přání a zájmy lidí (Borscheid 2007 389).

foody nebo si lidé si zkracují spánek různými přípravky. Speciální instituty nabízejí různá školení rychlého a diagonálního čtení, kurzy na efektivní plánování času či dálniční kostely s 10 minutovou pobožností (Borscheid 2007: 403–404).

Tradiční časové orientátory jako východ a západ slunce nebo pracovní klid v neděli a o svátcích ztrácejí v pokračujícím procesu zrychlování na účinnosti. Směrodatné už nejsou ani časové rytmizátory jako je otevírací doba obchodů, vysílání televize nebo rádia, protože ty mohou být v provozu nonstop. Také se ztrácí časová orientace podle svátků církevního roku, jako jsou např. vánoce nebo velikonoce. Upouštění od časových koordinátorů má však i své nevýhody, neboť ty přispívají ke společenskému pořádku a stanovují jasné normy. Bez nich tak vzniká totiž jakési vakuum, ve kterém lidé musí vynakládat více energie na hledání společných termínů. Vytvářejí si tak individuální časové plány. Proto se také velmi rozšířily mobilní telefony, neboť umožňují teď již většinou kdykoli a kdekoli navázat spojení. Důležitá je tak dosažitelnost, a ne už dochvilnost (Borscheid 2007: 408–409).

Uspěchanost. Charakteristickým stylem dnešní doby se stala uspěchanost. Jejím důsledkem je **zjednodušování**, což ukazuje Eriksen na příkladu zhušťování literaturních děl. Současná literatura se vytváří pro společnost s nadbytkem informací a nedostatkem pomalého času, proto se musí literární díla zkracovat, nebo se z nich dělají výtahy. Podobně dnes lidé spíše preferují výtahy hudebních děl, nebo-li „výběry z nejlepších prací“ před poslechem celých symfonií, což jsou ale v podstatě „...útržky bez kontextu...“. Uspěchanost také vytváří „**efekt montážní linky**“, tedy společenské tendence vše rychle a efektivně vyrobit. Podle Eriksena ale všechno nelze vyrobit rychle, protože dobrá kvalita některého zboží se získá jen pomalým procesem (např. šampaňské). Uspěchanost vede také ke **ztrátě přesnosti**. Čím méně času má člověk na promýšlení svých rozhodnutí a na zvažování pro a proti či získání přehledu, tím je větší riziko, že se dopustí chyby. Uspěchanost také vyžaduje **zhušťování informací**. Nové technologie zmenšují vzdálenosti, zkracují čas a naplňují přítomný okamžik informacemi. Informační technologie vedou

k akceleraci a vyžadují stále vyšší zrychlování. O zmenšující se prostor se ale přetlačuje stále více zpráv, proto se musí omezit prostor, který je jednotlivým zprávám věnován (Eriksen 2005: 77–85). Je proto nutné „napěchovat“ do stále menšího času více informací, čímž ale klesá míra pozornosti. Jedním ze způsobů, jak si zajistit pozornost, je stručnost a rychlost. Je také důležité vyplňovat prostoje, to znamená např. poslech hudby ve výtahu nebo vyhledávání informací po čas jízdy (Eriksen 2005: 64–72).

Akcelerace v médiích. Důsledkem hromadění a akcelerace v médiích je zkracující se délka zpravodajských příspěvků. Se zvyšujícím se množstvím hodnota zpráv klesá, takže k vyvolání silnějšího emočního účinku zprávy je potřeba stále silnějších podnětů. Toto zhušťování informacemi vede ke zkracování zpráv, neboť jejich příjemci nemají čas se zabývat déle jednou informací, „...jinak riskují, že jim uteče něco jiného...“. Příznačný je i trend, kdy prodej seriózních periodik klesá, naopak bulváru stoupá (Eriksen 2005: 116–117).

Akcelerace každodenní života. Tendence zhušťovat čas ovšem není jen záležitostí internetu a médií; týká se i pracovního života nebo formování osobní identity. Eriksen používá přirovnání „kostiček lega“: „...Rychlé vršení kostiček miniaturní velikosti se rozšiřuje do nejrůznějších podrobností. Je stále jednodušší kombinovat kostičky podle vlastního uvážení...Funguje to jako stavebnice lego, kde jednotlivé díly nemají mezi sebou žádnou souvislost – pouze na sebe pasují, ale lze je kupit do libovolných rozměrů... Výsledkem je kymácející se stavba, která potřebuje každý den trochu poopravit - a jednou od základů přestavět..“. Eriksen charakterizuje současnou epochu pojmem „instant“, což znamená „okamžik“. Okamžik je prchavý, povrchní a intenzivní (Eriksen 2005: 120). Eriksen definuje vlastní „Eriksenův paradox“: „...Když je čas rozčleněn, rozsekán do částíček, které jsou dostatečně malé. Přestává nakonec čas existovat. Tzn. že přestává existovat čas jako trvání (jež předpokládá, že události nějakou dobu trvají), ale pokračuje už jenom jako okamžik, který je právě v té chvíli doháněn okamžikem dalším...“ (Eriksen 2005: 125).

Průmyslová společnost x informační společnost. Erikson uvádí některé protiklady, které ilustrují přechod od průmyslové společnosti ke společnosti informační. Toto rozlišení analogicky odpovídá i Borscheidovu vymezení fáze zrychlování a fáze rychlostní. Rozdíl mezi oběma obdobími byl např. ve zdrojích informací; v průmyslovém věku byla používána hlavně kniha a dnes je to internet. V současnosti je také preferována šíře informací, a ne jejich hloubka tak jako v průmyslové společnosti. Čas je dnes prožíván jako fragmentární a flexibilní a ne jako lineární, odměřovaný hodinami jako tomu bylo ve fázi zrychlování. Charakteristickým znakem je také dnešní „nemožnost opatřit si informace“, kdy v industriální společnosti lidé spíše pociťovali nemožnost informací (Eriksen 2005: 109–110). Podle Eriksena se v současném typu informační společnosti vytváří způsob myšlení, který je odlišný od lineárního, logického způsobu uvažování, typického pro industriální společnost. *„...Místo znalostí tříděných do kategorií, seřazených do přehledných a logických souvislostí, nabízí informační společnosti kaskády znaků, které jsou mezi sebou více méně propojované...“* (Eriksen 2005: 110). Akcelerace a exponenciální růst informací totiž spolu souvisí a oba tyto faktory vedou k vertikálnímu kupení. *„...To znamená, že jelikož je množství času použitelného pro šíření informací omezené, informace se komprimují a stlačují do stále kratších okamžiků...“*. Tendence vertikálního hromadění zasahuje žurnalistiku, vzdělávání, pracovní život, politiku i osobní vztahy. (Eriksen 2005: 111–114).

Člověk si žádá štěstí „...tady a teď...“ a tak mnozí lidé nalézají štěstí v adrenalinových aktivitách. Samozřejmě se stalo souběžné vykonávání činností jako je telefonování při jízdě autem, poslech hudby při joggingu, četba novin při snídani atd. Prudké střídání vjemů sice zlepšuje reakční schopnosti člověka, ale zároveň brzdí myšlení a cítění a nedovoluje, aby tóny, vůně, obrazy a názory zanechaly v člověku hlubší stopu. Příval dalších podnětů totiž neumožňuje člověku prožitek času, tedy hlubší zpracování těchto počitků (Borscheid 2007: 404–406).

Společnost si ale na uspěchaný styl zvykla. Eriksen konstatuje, že „...uspěchanost není jen nakažlivá, ale vzniká na ní také závislost...“ . Stejně jako je pro lidi přijatelnější zvyšování životního standardu než jeho snižování, je snadnější tempo přenosu informací zvyšovat než ho snižovat (Eriksen 2005: 86).

Borscheid ale konstatuje, že navzdory všeobecnému zrychlování chce člověk nacházet i chvíle klidu a svůj životní styl si chce přizpůsobit vlastnímu časovému programu: „...časová kázeň se tak přesouvá od času společenství k času individuálnímu...“ (Borscheid 2007: 408). Tento posun se týká nejen času volného, ale i pracovního. Nyní se prosazuje „...nikoli dochvilnost a přesnost, tedy respekt ke stanoveným termínům, ale pružnost...“. To je podle něj budoucí organizace času. Časový rytmus prochází regulací a mění svůj standardizovaný průběh. Začíná se zavádět pružná pracovní doba a také pružný produktivní věk nebo třeba práce na dálku, která umožňuje organizovat si svůj domácí a pracovní čas, atd. (Borscheid 2007: 409).

Tento stručný nástin vývoje času jako společenského fenoménu ukázal, jak vznikl čas jako entita, jako abstraktní izolovaná součást lidské společnosti a jak se tato substance vyvíjela. Dominantním rysem celé éry utváření lineárního času je postupná tendence ke zrychlování ve všech společenských sférách. V této práci se proto pokusím ukázat, na jakých principech si člověk konceptualizoval lineární nevratný a kalkulovatelný čas. Dále se pokusím zjistit, zda se nějakým způsobem odlišuje v jazykových vyjádření konceptualizace času v etapě zrychlovací a etapě rychlostní nebo zda je tato konceptualizace po obě období stabilní. Nyní nejdříve přejdeme k významům času v jazyku, jinak řečeno, jak jakými způsoby může být čas v jazyku vůbec prožíván.

5 Prožívání času v jazyku

5. 1 Významy času v jazyku

Jazyk je tím nejdůležitějším prostředkem nejen lidské komunikace, ale i lidského rozumění skutečnosti a zkušenosti se světem. Proto je tedy možné právě v jazyku odhalit, jak lidé čas vnímají, jak ho prožívají a jak mu v přirozeném světě jazyka rozumí. Z této kapitoly bude ovšem patrné, že existuje velká variabilita významů času, které zároveň odrážejí zásadní kontradikce zkušenosti člověka s časem.

Lexém čas je synonymní s termíny: „1. *doba, lhůta, termín*; 2. *poměry, okolnosti, život*; 3. *počasí, povětrnost, pohoda, povětrí*; 4. *interval, úsek, jednotka*; 5. *gramatická kategorie*“ (Pala, Všianský 1994: 36).

Slovník spisovného jazyka diferencuje lexém „čas“ na základě praktického užívání v komunikaci do deseti následujících významů:

1. posloupnost všeho bytí a dění, doba: *čas vše mění; časy běží, všecko s sebou mění; trávit, mařit čas; mrhat čas, časem; čas utíká, ubíhá, letí, míjí, plyne; odolávat času; tu ránu zhojí jen čas (= dlouhá doba); denní, noční čas; jarní, letní, podzimní, zimní časové období; v čase žní, míru; po čase prázdnin; vedli se za ruku jako v čase svého mládí; před časy začali tu dolovat; přijít jednou za čas (= za dlouhou dobu, ne často); celý čas se domů nepodíval dlouho; za našich časů co my pamatujeme, v našem mládí, za našeho působení apod.; odřekl se majetku pro všechny časy (= navždy); v krátkém čase se vrátil (= brzy); zříceninu zničil zub času (= zchátrala dlouhým trváním); vzdorovat zubu času (= odolávat stárnutí, chátrání apod.); pořekadla – „čas je nejlepší lékař“; „čas jsou peníze“;*

2. blíže neurčená, obvykle kratší část doby: *čas, nějaký čas se o tom mluvilo; podařilo se to na čas; před časem jsem ho viděl; za čas přišla zase; po čase se opět setkali; čas od času mě telefonicky zavolá (= občas); popřejte mi času, abych s ním mohl pohovořit; první čas se jakž takž snášeli*

(= zpočátku); *poslední čas je nějak nesvůj; přijď pozítří v ty časy* (= v téže denní době); *jeden čas jsem se tím zabýval* (= nějakou dobu dříve, kdysi);

3. vhodná, přiměřená doba, doba, v níž se obvykle něco koná: *ted' je čas na vás, abyste se oženil!*; *obrat', dokud je čas!*; *svého času o tom vyprávěl* (= jednou, kdysi, někdy); *všechno má svůj čas; ted' není čas na hraní; to má ještě čas, dost času!* (= může být odloženo na pozdější dobu); *bylo na čase, aby...;* *porodila, když přišel její čas* (= naplnil se čas); *porodila před časem* (= před jistou dobou nebo předčasně); *když se naplnil jeho čas, zemřel* (= jak mu bylo souzeno); *děvče má čas na vdávání* (= měla by se už vdát); *všeho do času* (= nic netrvá věčně); *byla hezky v čase* (= v pokročilém těhotenství); *pořekadla - „čas k dílu, „čas k jídlu“, „dočkej času jako husa klasu“; dát si na čas* (= nespíchat); *dát někomu na čas* (= nespěchat na něho, nepohánět ho);

4. doba určená, vymezená k vykonání něčeho – nač: *lhůta, termín: promeškat čas na setí; nevyšel mu čas na učení; dát si čas na rozmyšlenou; máš už čas (jít) do školy; je už nejvyšší čas (jít na vlak); už by bylo na čase udělat...; stěhovat se před časem, po čase* (= před termínem, po termínu); *mít, dát někomu na něco dvě hodiny času* (= lhůty); *pracovat, dělat přes čas* (= déle než povinnou pracovní dobu); *hodiny přes čas; dělat něco mezi časem* (= přestávkách v pracovní době); *dohonit ztracený čas* (= vykonat práci v určené době zameškanou);

5. volná doba: *mít málokdy čas; nemá na mne (pro mne) čas; nemám čas mluvit naprázdno; k rozhovoru s vámi mám vždy dost času; ted' na to nemám (není) čas; nevím, kde bych nabral času ke studiu; přijď, udělej si čas;*

6. (často v mn.) ráz, povaha, smýšlení doby; poměry, okolnosti, život: *nový čas si vyžaduje jiné lidi; staré domky musily ustoupit novým časům; časy se mění; poddanému lidu nastaly po r. 1848 lepší časy; to budou zlaté časy, až dostane odměnu; duch času; pořekadla – „jít s duchem času“ (= být pokrokový); vídal lepší časy* (= míval se lépe); *vyzáblý jako sedm drahých časů; koukal jako drahé časy* (= zamračeně); *jak jdou pořád časy?* (= jak se máte?);

7. počasí (často pěkné); povětrnost; pohoda (opakem nečas): přišel

vítr, čas se obrátil; to je psí čas; snášet čas i nečas (= pohodu i nepohodu); *dalo se na časy* (= začalo pěkné počasí); *blýská se na časy* (= na pěkné počasí).

8. objektivní měření a určování posloupnosti dění vycházející z určitých údajů: *správný čas* (= přesné určení denní doby); *středoevropský čas*

9. počet časových jednotek potřebných k určitému výkonu (zpravidla sportovnímu): *měřit čas; dosáhnout pěkného času v závodě na 100 m* (= s měřením doby k výkonu potřebné); *ztrátový, výrobní, úkolový čas;*

10. jazyková gramatická kategorie vyjadřující časové zařazení slovesného děje: *přítomný, minulý, budoucí čas; absolutní, relativní čas;* souslednost časů

(Havránek et al. 1960: Slovník spisovného jazyka českého [citováno 12. 4. 2012]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php/>>).

V obecnějším stylu konceptualizuje čas J. Sokol. Ten rozlišuje „čas v řeči“, tedy gramatický čas a „řeč o čase“, to znamená významové kategorie času v jazyku.

Gramatický čas je základem pro porozumění času vůbec, neboť vyjadřuje zpravidla vztah mluvčího k ději (případně časové vztahy mezi dvěma ději), který může být přítomný, minulý (a ukončený nebo neukončený) anebo budoucí. Každý jazyk tak obsahuje různé prostředky k vyjádření času jako časová příslovce, slovesa s různými aspekty, modalitami a často i gramatickými časy (Sokol 2004: 26).

Kategorie času nestojí o samotě, ale souvisí s jinými. Jedním z nejstarších a nejrozšířenějších slovesných rozlišení je zřejmě *aspekt*, což je v podstatě rozdíl mezi „bodovou událostí“ (*hodit*), jednorázovou a ukončenou, a mezi trvajícím děním (*házet*). Aspekt však může rozlišit i události a činnosti opakované a navyklé (*chodívat*), zdlouhavé a váhavé (*postávat*), nepatrné (*popostrčit*) nebo naopak náhle, právě začínající (*vykročit*) nebo končící (*došlápnout*). Tento rozdíl se někdy vyjadřuje časem, jindy videm (dokonavé a

nedokonavé), v češtině nejčastěji předponami, anebo je přímo spojen s významy určitých sloves. Gramatický čas ale hlavně souvisí „...s *modem (způsobem): zatímco, minulé' znamená také jisté a hotové, dokonané, ,budoucí' vyjadřuje také dohad, očekávání, nejistotu“* (Sokol 2004: 27–28).

Řeč o čase odhaluje, co všechno se může časem rozumět a za jakých okolností, s čím ho člověk spojuje a od čeho odlišuje nebo co je o něm jako samozřejmé a obecně uznávané. Sokol uvádí pět významových oblastí, které definují, jak se čas chápe v řeči: 1. čas jako změna, 2. čas jako plynutí, 3. čas jako trvání, 4. čas jako míra, 5. čas gramatický. Jak zdůrazňuje, obraty a slovní fráze uvedené v těchto kategoriích „...*se dá bez nesnází přeložit z jednoho evropského jazyka. Zkušenost času, jak o ní svědčí indoevropské jazyky, je téměř shodná...*“ (Sokol 2004: 35).

5. 2 Čas jako změna

Podle Sokola se jedná zřejmě o první zkušenost s časem, neboť člověka vždy nejprve upoutá změna a pohyb. Počasí svědčí o tom, že pro člověka v přírodě bylo nejdůležitější změnou střídání *času a nečasu*, a proto se říká, že se *blýská na lepší časy* nebo že se *vyčasí*.

V této souvislosti Sokol poukazuje na význam slova *temps*, které znamená nejen dobu a čas, ale i fázi nebo takt. Právě od tohoto významu se rozšířil pojem *tempo* (pův. italský) jako „rychlost“. Změna může být pravidelná, jako např. příliv a odliv, a nebo jako střídání dne a noci, jež je nejstarší mírou času. Změnou ve všedním životě je neděle a sváteční čas. Co netrvá, je jen *na čas*, postaru *do času* (dočasně), jiné věci se dělají *občas*, *čas od času*. Z tohoto významu je odvozeno i německé slovo *Zeitung* a ze slova *Zeitschrift* vznikl *časopis*; stejně tak anglické *Times* znamená opakování, dělení je *3 times as much* (Sokol 2004: 23–24).

5. 3 Čas jako plynutí

V této významové oblasti vystupuje základní stránka času: nepřetržitost, spojité uplývání, nenávratný a nezadržitelný běh. Je vnímán jako řeka, proud, pramen i jícen. „...*Tak se čas jednou vleče a jindy utíká nebo dokonce letí, někoho tlačí a na nikoho nečeká...“...„Čas mohu ztrácet, mařit a zabíjet, mohu si ho užívat nebo krátit. Někdo má na všechno dost času a u jiných se ptáme, kde na to berou čas?“. Čas v tomto významu také něco dělá nebo koná: „...něco přináší a všechno odnáší, někomu hojí rány a pro někoho pracuje...“.* Když je „něco na spadnutí“, říká se *je to už jen otázka času...„Časem se věci ukazují, jak doopravdy jsou, a všechno chce nějaký čas“.* Čas je *nejlepším lékem*, ale může mít i „silné zuby“ a tak se říká *zub času*. Na závěr uvádí Sokol latinské úsloví *„vládne všem věcem a všechno požívá“* (Sokol 2004: 23–24).

5. 4 Čas jako trvání

Čas může *byt dlouhý nebo krátký, člověk ho má a ještě častěji nemá, respektive na něco má - a pro někoho nemá.* Člověk si ho může nebo musí *udělat, ukrást nebo nastavit.* Čas je sice *zadarmo, a přece je drahý,* neboť *„čas jsou peníze“;* přesto *někdo neví, co s časem.* O člověku, který si odseděl trest, nebo o věci, která dosloužila, se říká: *odbyl si svůj čas.* Odtud je blízko k času jako *výměře lidského života.* Starší rádi srovnávají přítomnost s dobami, které prožili kdysi: *Ty časy, ty mravy.* Tak vzniká zvláštní jev času: *„časy se mění a my se měníme v nich“.* V běžné řeči se tak objevují různé časy: *zlaté, staré* aj. Člověk očekává lepší nebo horší, nebo na ně tak vzpomíná. Doba je ale považovaná za něco jako osud, který je třeba brát tak, jak přichází (Sokol 2004: 24–25).

5. 5 Čas jako míra

Sokol charakterizuje tento význam jako: *„...trvání se všelijak překrývají, předcházejí a následují, navazují na sebe. Odtud vychází i představa jakéhosi rozšířeného, limitního trvání, které všechna možná trvání zahrnuje či*

obsahuje...“. Tak se mluví o celku času nebo o tom, že všechny věci jsou v čase, zejména v protikladu k tomu, co je nečasové a věčné. Od dob Aristotela jsou snahy o měření času a odtud se rozvinula představa času jako nekonečného *„...měřítka či souřadnice, která čas staví vedle souřadnic prostorových a v moderní fyzice se s nimi spojuje (časoprostor)...“.* Rozeznávají se různé časové soustavy podle toho, jakým způsobem je tato souřadnice zavedena: čas sluneční, hvězdný, občanský, střední, světový nebo letní. Sem patří také nejrůznější časové jednotky, přirozené i umělé, různé kalendáře a různé počátky letopočtů (epochy). Tyto jednotky se staly součástí každodenního života, a proto často přejímají význam času jako např. pojem „hodina“ v otázce *Kolik je hodin?.* Časový údaj může být také označení okamžiku či události, datum a letopočet, ale může udávat rovněž trvání: *„nejlepší čas roku v běhu na 100 metrů“;* *„může to být pět hodin cesty“* (Sokol: 2004: 25).

5. 6 Čas k něčemu

Pravý čas a pravá chvíle ukazují dramatickou stránku času: „ted’ nebo nikdy“. Něco má ještě čas, kdežto jindy je už nejvyšší čas. Člověk má dočkat, *až přijde jeho čas, jeho hodina, až nastane den D* - ale pak musí začít jednat.

Dále uvádí příklady: *„Všechno má určenou chvíli. A veškeré dění pod nebem svůj čas“.* *„Je čas rození i čas umírání, čas sázet i čas trhat, čas zabíjet i čas léčit, čas bořit i čas budovat, čas plakat i čas smát se* atd. (Sokol 2004: 26).

Tato kapitola poukázala na významové oblasti lexému čas na prožívání času v přirozeném jazyku. Jak konstatuje Sokol, uvedené kategorie významů *„...ukazují tyto hlavní paradoxy a dilemata času, s nimiž se běžně setkáváme...“*

...1. Je čas spíše jako řeka, jejíž plynutí člověk pozoruje z pevného břehu? Anebo je to naopak on sám, kdo se plaví na lodce času, a odtud pozoruje míjející - a přece stálé břehy?

2. V obou případech ale vždy proti sobě stojí vždycky cosi, co je pevné, a něco, co se pohybuje, plyne. Co z toho je skutečné? Je to nehybné, věčný celek, takže každý pohyb je třeba vztahovat právě k němu - anebo v pravém smyslu je pravý jejich bod setkání a míjení, přítomný okamžik, kdežto všechno mimo něj, co k němu ještě nedospělo, co se teprve schyluje a chystá, i všechno už rozhodnuté a naplněné, co už odplulo, ještě - anebo už - není?

3. Jaká je povaha tohoto setkávání a míjení čili přítomnosti? Je určováno spíše svojí polohou - anebo svým obsahem? Tím, že k němu dochází - anebo tím, oč se v něm právě jedná? Je spíš hodnotou jakési souřadnice určité události na pozadí nekonečné stupnice - anebo je spíš tím dramatickým okolím přítomného, mírou úsilí a výsledkem zápasu o to, co je, co bylo a co bude?“ (Sokol 2004: 35–36).

Tato citace velmi dobře ukazuje, jakými třemi způsoby člověk zakouší čas: 1. POHYBUJE SE ČAS KOLEM ČLOVĚKA, KTERÝ NEHYBNĚ STOJÍ?; 2. JE ČAS STATICKÝ PROSTOR A ČLOVĚK SE V NĚM POHYBUJE?; 3. JE ČAS TÍM, CO JE URČENO POLOHOU – JAKO PROSTŘEDÍ NEBO SPÍŠE HODNOTOU - ZDROJEM? Tím jsou zároveň i definovány hlavní aspekty času, kterými se moje práce zabývá. Dále tedy se pokusím zjistit: podstatu tohoto prožívání; na jakých konceptuálních základech byly tyto přístupy vytvořeny; a jak se projevují v jazyku, respektive v jaké formě a jakými jazykovými prostředky jsou tyto kritéria času uchopována.

Uvedené definice podle Slovníku spisovného jazyka českého představují variabilitu jazykových prostředků, přičemž jejich významové kategorie reflektují právě určené tři aspekty času. Mým záměrem dále bude postavit tyto zkušenosti s časem na určité metaforické báze a tak objasnit jejich konceptualizaci. V následující kapitole tedy představím další rovinu lexému čas v jazyku, a sice jeho metaforické báze v sociálním kontextu.

6 Sociální metafory času

Tato kapitola je druhou přístupem k času, která představuje sociální významy času. R. R. Torre definoval tři metafory času, které se užívají v každodenní komunikaci a vycházejí ze sociálních aspektů mluvčích. Jeho cílem bylo ukázat, jak pracovní čas a čas každodenní jsou formovány a zakoušeny vzhledem k různým sociálním faktorům. Soustředil se na sledování komunikace v rámci 14 diskusních skupin, která spočívala v debatě o problémech pracovních i soukromých.

Ve své studii jako zásadní uvádí dílo G. Lakoffa a M. Johnsona, *Metaphors We live By* (Metafory, kterými žijeme) a vychází z následujících hypotéz:

1) cituje Lakoffa a Johnsona v podstatě, že konceptuální systém člověka, termíny, kterými myslí a jedná, jsou v podstatě metaforické povahy;

2) klíčem k pochopení komplexní filosofie času je pochopení metafor. Je to analogie nebo podobnost času a jiných životních zkušeností;

3) metafory jsou jazykové tropy, které se vyvinuly ve vztahu podobnosti mezi dvěma sémantickými póly, které ale nejsou identické;

4) ne každá fráze či zmínka v jazyku je však metaforická, tedy ne každý sociální čas je jazykový a ne každá řeč o čase je metaforická;

5) je zároveň pravda, že metafory času jsou vyjádřeny ve způsobu mluvení, konceptualizace a zažívání, ale rovněž je pravda, že vyjadřují způsoby jednání či konání. Proto také autor předpokládá, že způsob, ve kterém si agent něco představuje a mluví o světě je také způsobem jeho formování světa (Torre 2007: 158–160).

Torre rozlišuje tři metafory času:

- **metafora 1: čas jako zdroj pro akci**

- hodnota času je stejně ekonomická, morální i politická.

- podle kontextu může čas znamenat něco, co může být a) investováno, b) darováno druhým, c) přivlastněno pro sebe nebo d) stráveno bez konkrétního účelu s druhými;

- **metafora 2: čas jako externí prostředí, ke kterému se musí jednání člověka adaptovat**

- tato metafora ukazuje mnoho variant, které představují čas jako a) dynamické/statické, b) opakující se/innovativní, c) organizované/chaotické prostředí.

- sociální agent zde musí řešit problémy hierarchie časového zakotvení a synchronizace jeho jednání;

- **metafora 3: čas jako horizont záměru jednání, v rámci kterého zkouší agenti konstruovat význam jejich jednání a identity**

- v rámci horizontu se konstruuje význam na základě narativních propojení minulých a přítomných zkušeností s možnými očekáváními v budoucnosti (Torre 2007: 160).

Čas je tedy uvědomován či představován třemi způsoby a prezentován třemi metaforami: jako zdroj, jako prostředí a jako horizont.

6. 1 Čas jako zdroj pro jednání

6. 1. 1 Čas jako zdroj investice do jednání

V této metafoře reprezentuje čas zdroj (*time as resource*), s kterým je třeba k jednání. Torre uvádí tři hlavní metaforické zásady: 1) jednání potřebuje čas; 2) člověk musí mít potřebný čas pro toto jednání; 3) aby člověk mohl mít čas, musí být tento čas k dosažení. Aby bylo ale jednání možné, musí být k dispozici čas (*have time*) a pak může být tento čas spravován, řízen a využit. Pokud čas není, pak může být přesunut odněkud někam či odněkud získán, z jiné časové zásoby nebo může být i ukraden. Čas ale může být také darován, půjčen, sdílen (Torre 2007: 161).

Čas je prostředkem pro akci a platí, že čas „neexistuje bez jednání“. Torre používá terminologii H. Arendtové, která užívá distinkci mezi stranou jednatele (*agent*) a stranou příjemce (*patient*), přičemž čas je pak v roli prostředku pro jednání (*actor*).

Čas je většinou spojován s penězi, kalkulovatelností a ziskem – má **ekonomickou hodnotu**. Čas jako zdroj pro jednání je považován za vzácný (*scarce*). Tento znak je také velmi silně zakotven v každodenní komunikaci, ve vyjádřeních založených na metaforické bázi ČAS JAKO ZDROJ JE ČAS JAKO ZBOŽÍ nebo více specificky ČAS JSOU PENÍZE. Torre připomíná, že vzácnost času či jeho nedostatek má vazbu na kapitalismus, který vše redukuje na vzácné, měřitelné, kalkulovatelné zboží, podřízené racionálnímu uvažování. Čas jako komodita je pak poměřován tak, aby přinášel zisk či užitek při co nejmenších nákladech.

Autor ovšem při svém výzkumu přišel na to, že nelze sociální metaforu ČAS JAKO ZDROJ PRO JEDNÁNÍ považovat za univerzální, tedy že nelze vždy specifikovat čas jako komoditu (Torre 2007: 161–162). Čas jako cenný a nedostatkový zdroj je vnímán v jiném smyslu mladými lidmi a jinak staršími generacemi, jinak ženami a jinak muži, jinak zaměstnaným člověkem a jinak tím, co o práci přišel apod. Např. tedy čas jako zdroj jednání může být považován za přítěž v případě nezaměstnaného, který pocituje čas ve své situaci jako nadbytečný vzhledem k dřívějšímu pracovnímu nasazení (Torre: 2007: 162).

Někdy také mohou Torre ale také poukazuje na čas a peníze vnímané jako protiklady.⁸ Tyto dvě entity mohou být identifikovány jako dvě životní alternativy v zásadní konfrontaci. Obě mají „svou hodnotu“, ale každá jinou: peníze ekonomickou a pro čas uvádí Torre hodnotu estetickou. Každá hodnota přitom implicitně znamená jiný životní komplex názorů, pocitů, možností a přístupů (Torre 2007: 163).

Vedle estetických hodnot mluví Torre i o **hodnotě morální**. Přesněji tedy o moralitě podřízené racionálnímu uvažování: povinnosti a ctnosti. To znamená, že organizace času probíhá ve vztahu s morálními argumenty. Tento případ se v Torreho výzkumu týkal žen a jejich negativnímu postoji k času trávenému v zaměstnání na úkor času, který by měli věnovat rodině a dětem. Jak je tedy nakládáno s časem, závisí také na tom, co daný jedinec

⁸ Mladá pracující žena uvedla: „...Jsem typ člověka, který bude pracovat jen stanovený čas a bude mít méně peněz a více žít než více pracovat a méně žít...“ (s.163).

považuje za důležité vůči jeho morálním zásadám. I v hodnotě morální je sice čas stále považován za „zboží“ a je s ním kalkulováno, ale ne z hlediska ekonomické efektivnosti. Důležité jsou subjektivní morální kritéria člověka, která upřednostní před ekonomickým kalkulem (Torre 2007: 163–164).

Čas je také ale **politickým zdrojem**, přičemž jeho organizace závisí na „racionalitě síly“. Torre zde mluví o „**politizaci času**“ (*politization*). To znamená, že v některých životních situacích lidé jednájí na nátlak. Čas je zde zdroj, který není možné organizovat podle vlastní vůle, ale podle vnějších nařízení a podmínek. Čas je zde sice stále zdroj pro jednání, ale člověk si nemůže sám vybrat, jak ho bude organizovat. Čas je zde spíše než zdroj, který je vlastněn, pocíťován jako zdroj podřízení. Jedná se tak např. o případy pracovníků, kteří musejí vykonávat noční směny nebo případy žen, které prožívají čas věnovaným domácím pracím jako „otroctví mužů“.⁹

Čas je případech hodnocen tak, že je darován určité moci nebo nátlaku. Čas využitý v práci, mimo domov, ale může na druhé straně znamenat autonomitu jedince. I zde má přitom čas politický význam, neboť je prostředkem pro budování pozice vlastní uvědomované síly a moci.¹⁰

V této části představoval tedy čas KOMODITU, KTERÁ JE INVESTOVÁNA PRO URČITÝ ZISK (peníze, zboží, sebehodnocení, svobodu). V těchto tvrzeních převažuje logika náklady/výnosy a čas jako prostředek pro investici.

6. 1. 2 Čas darovaný, přivlastňovaný a čas pro vztahy

Čas ale není vždy vzácným zdrojem, který je investován za účelem morálního, ekonomického či politického zisku. Člověk může na druhé straně také čas darovat, přivlastnit nebo věnovat bližním. I v těchto případech je čas zdrojem, podřízeným rozvažování. Torre upozorňuje, že v některých tvrzeních

⁹ Pracující žena ve výpovědi 5: „...Je hodně lidí, kteří si nemůžou vybrat a musejí jít do práce i v noci. Žena v příkladě 6: „...Není pravda, že ženy už nejsme otrokyně mužů, když jsme začali sami vydělávat. Ale stejně jim musíme sloužit, protože domácí práce za nás nikdo neudělá...“ (s. 162).

¹⁰ Respondent uvedl: „...Chodím do práce, protože potřebuji vědět, že můžu přežít, aniž by mi někdo dal peníze...“ (s. 164).

je toto pojetí času blízké ekonomické, morální nebo politické síle času (Torre 2007: 165).

Čas se dává jako dárek nebo je nabízen z lásky či z morálních důvodů. Jedná se např. o čas věnovaný péči o blízkou osobu jako např. čas matky věnovaný dítěti¹¹ nebo péči syna o nemocnou matku (Torre 2007: 165).

Čas ale může být rovněž **darován recipročně**, jako v případě žen, které předpokládají, že čas darovaný dětem, jim pak bude jednou vrácen.¹² Racionalita darovaného času je tedy na straně dárce, daruje, aniž by si byl jistý, že se mu to vrátí.

Posledním případem je darovaný čas prezentovaný jako **kvazi mystická oběť**, kde je čas vnímaný jako zřeknutí života s dětmi a jeho darování jiným hodnotám (profesi, přátelům, zájmům)¹³ (Torre 2007: 165–166).

Opakem k „obětování času“ je **čas pro sebe, můj čas**. Zde je také čas zdroj, který je ale přivlastněn pro sebe, kdy *„já s ním disponuji jak chci, aniž bych zohledňoval nějaké závazky a citové pohnutky“...Já jsem nezávislý na ostatních, dělám co se mi líbí“* atd.¹⁴ Člověk si ale musí tento čas nějak zajistit, proto času musí být ukraden, vymáčknut, chráněn před ostatními apod. (Torre 2007: 167).

Jiný typ času je **čas pro vztahy a komunikaci s ostatními** (*relational time*), kdy má člověk čas věnovat komunikaci s ostatními, přáteli, parterem atd. Zde nejsou žádné morální apely, ale naopak virtuální absence mocenských vztahů a ekonomických důvodů. Zde je důležité vidět se

¹¹ Žena: *„...Můj syn potřebuje matčin čas, jak já to nazývám. Myslím, že pak bude mít proto ke mně pěkný vztah...“* (s. 165).

¹² Žena: *„...určitě mně moje děti pak (na stáří) nenechají samotnou...“* (s. 166).

¹³ Žena manažerka: *„...Nechci děti, já mám pěkný život...“* (s.166).

¹⁴ Žena: *„...Pro mě znamená čas pro sebe, čas, když byli děti malé. Sebrala jsem si čas pro sebe od jídla, ale nyní, když už jsou děti starší, tak si čas pro sebe беру z noci. Když děti spí, tak si čtu, jsem na internetu...Toto považuji za čas pro sebe...“* (s. 167).

s ostatními, komunikovat s nimi, prostě zažívat s nimi společnou přítomnost¹⁵. Čas je zde jako zdroj, který slouží pro stmelení vztahů s ostatními.

Antiteze pak představuje případ, kdy je čas „pro sebe“ určen zaměstnání a kariéře na úkor vztahů¹⁶. Bytost, která žije sama, která nemá žádné závazky ani kořeny, nepatří nikam, s nikým nekomunikuje. Práce může být tedy vnímána jako „čas pro sebe“, tj. náplň života (Torre 2007: 168).

6. 2 Čas jako prostředí

Podstatou této metafory je vztah mezi vnějším prostředím a jednáním, neboť v prostředí je jednání zakotveno a také různými podmínkami vymezeno. Oproti předešlé metafoře „čas není něco, co člověk může mít“, ale jako něco, „čemu se musí čelit“. Čas zde sice má obdobnou funkci jednání, ale čin se neprezentuje jako *agency*, jako *patient (sufferer)*, který jedná ve vztahu časovému prostředí. Metafory ukazují, jak je omezeno jednání, jak je přerušeno, znemožněno atd.

Torre uvádí 2 typy externího časového prostředí v protikladných formách:

1. statické x dynamické,
2. repetitivní x explozivní.

Statické prostředí (*static enviroment*) je prostor pro jednání, který pacienta obklopuje a které je fixní. Je to jakási mřížka času, kterou autor to nazývá *statický pól času*. Vyjádření umisťují jednání a věci do světa času (*in time*) - čas je „něco“, v čem je možné být nebo tím procházet. Život tak může být viděn jako řada událostí a fází (domov, svatba, rodina, práce). Jednání je

¹⁵ Žena: „...Celý víkend strávím čas s manželem. Je důležité s ním mluvit, protože když se nekomunikuje, tak se lidé sami sobě ztrácí...“ (s. 168).

¹⁶ Muž - manažer: „...Ideální pracovník v byznysu je někdo, kdo žije sám, nemá přátele, děti, nemá nic. Všechny tyto osoby mu nahradí práce...“ (s. 168).

umístěno do času, kterým člověk prochází, zatímco čas je stálý. Čas poskytuje rámeček či prostředí (*niche*) pro jednání¹⁷ (Torre 2007: 169–170).

Protikladem je **dynamický pól času**. Je to představa časové prostředí, které se pohybuje a jedná jako sám o sobě. Ve vyjádření je to prezentováno jako pomíjení času, které je pociťováno jako nadějně, melancholické nebo osudové. Zde to není člověk, kdo prochází (plyne, ubíhá) sám o sobě, ale je to spíše plynoucí svět, s kterému se ale musí člověk přizpůsobit. V tomto případě se čas rozvíjí sám o sobě, může měnit průběh, zmítat člověkem, strhávat ho atd. Časové prostředí je tedy jak statické, kde se lze najít, ale i ubíhající, ve kterém člověk proudí. Ale oboje znamená: že čím člověk prochází, to se stane.¹⁸

Protikladnou dvojicí prostředí statického a dynamického času je prostředí opakující se a explozivní. **Opakující se prostředí** (*repetitiv enviroment*) znamená rutinu, a to hlavně v každodenním životě.¹⁹

Protikladem repetitivního času je **čas explozivní** (*explosive enviroment*), narušený nějakou nepředvídanou událostí.²⁰ Řád je narušen a nastává zmatek, člověk pociťuje negativní důsledky tohoto přerušení (Torre 2007: 171).

6. 3 Čas jako horizont

V této metafoře je 1) čas nedosažitelný, jakmile se k němu člověk přiblíží, tak se čas vzdálí, 2) definice času je závislá na tom, kde se nachází pozorovatel, 3) proto je čas nestálý, mění se.

¹⁷ Muž: „...Přijde čas, kdy se usadíte se svou přítelkyní. Chcete mít dům a střechu, ale musíte si vzít pro to hypotéku. Máte jednu práci, ale pak musíte hledat druhou, aby jste zaplatili hypotéku...“ (s. 170).

¹⁸ Např. ve výpovědi bylo uvedeno: „...Vidíte, jak svůj osud nemáte pod svou ontrolou....i dokonce nemáte kontrolu ani nad tím, co děláte...“ (s. 170).

¹⁹ Např. ve výpovědi bylo uvedeno: „...Je to luxus, ale já myslím, že je lepší se veřejně nedotýkat pracovních hodin státních úředníků, neboť to veřejnost jenom našťve. Ale na druhou stranu je mně to také trapné. Když vidím, že ostatní lidi chodí až v 8 večer z práce, děti jim musí hlídat někdo jiný, mají málo peněz...“ (s. 171).

²⁰ Nezaměstnaný: „...Udělal jsem hroznou blbost. Fatální chybu, až jsem se stala nezaměstnanou...“ (s. 171).

Tato metafora má dávný původ a její kořeny lze nalézt až u Augustina a jeho trojí přítomnosti. V podstatě se jedná o způsob, jakým způsobem se dělí minulost, přítomnost a budoucnost, přičemž bod, z kterého je horizont pozorován, je přítomnost. Tohoto horizontu ale není možné dosáhnout, jen je možné ho pozorovat a popsat to.

Oproti dříve popisovaným metaforám, kdy v jedné je čas spotřebovávám jednáním a ve druhé diktuje podmínky jednání, je zásadní v této metafoře úmysl či intencionalita. Člověk zde působí jako pozorovatel a činitel, které posuzuje svět a sám ho také vytváří. Jedinec je ovlivněn pouze tím, „co bylo“, tedy pamětí minulosti a „co bude“, domýšlením budoucnosti.

Čas je otevřeným obzorem a je definován bodem pozorování. Proto, pokud jednání v přítomnosti definuje horizont času (který může být pozorován), pak mohou být pozorovány minulé vzpomínky nebo úvahy o budoucnosti a to uděluje význam přítomnému jednání. Jinak řečeno, se jedná o konverzi času do horizontu, kde může člověk pozorovat budoucnost i minulost, a tato konverze ovlivňuje a dává význam jednání v přítomnosti (Torre 2007: 176).

Vyprávění minulosti

Přítomné okamžiky určují to, co je vyprávěno z minulosti. Může se jednat o vyprávění krátké narativní minulosti, tedy události, která je ještě velmi blízká přítomnosti (vyprávění o proběhnutém dni²¹. Širší narativní rekonfigurace minulosti je pak výsledkem vzpomínání a zapomínání, kdy se v přítomném tvrzení projeví, co je pro jedince z této minulosti významné. Tedy v tomto případě co je zapomínáno a na co je vzpomínáno není ovlivněné biologickými schopnostmi organismu či mnemotechnickými schopnostmi, ale vychází ze sociální reality. Podle Torreho, čím jsme starší a čím více je přesvědčivější domýšlení našeho bytí, o to víc jsme schopní selektovat významné příčiny, které vedli k naší současné identitě (Torre 2007:177). Torre

²¹ Zdravotní sestra: „...Když přijdu domů, jsou již děti většinou v posteli, ale nespí a ptají se mně: Jaký jsi měla den, mami? Vyprávěj nám o nemocnici. Tak ji vyprávím vtipné historky a oni výborně se baví. Jindy řeknu raději ne...“ (s. 177).

tato tvrzení dokazuje na příkladu výpovědí nezaměstnaných, kteří uvádějí jen události a příčiny, které mohou sloužit k obraně jejich jednání a současné pozice.²² Lidé si vytvářejí příběhy, obklopují se jimi a tyto příběhy jsou prostředkem pro pozitivní sociální působení na okolí. Přitom se jedná o subjektivní interpretace událostí a jako takové tedy nejsou hodnověrné ve své podstatě, ale v působení na okolí (Torre 2007:178).

Výpovědi o minulosti ale pramení také z vyprávění či zkušeností druhých. I zde je rekonstrukce minulosti ovlivněná představami, dojmy a situacemi, které pramení z přítomné situace. Minulost ovšem není samotnou příčinou uvažování o minulosti, je to hodnocení minulosti a na základě tohoto hodnocení se pak konstruuje hodnocení přítomnosti. Torre tak mluví o případech idealizace minulosti²³ nebo problematického vnímání minulosti ve vztahu k přítomnosti.²⁴ Rekonstrukce vzpomínek může být daná i morálním svědomím, které vychází z přítomného hodnocení²⁵ (Torre 2007: 178)

Roztažení a smrštění budoucnosti

Současnost ovlivňují i úvahy o budoucnosti, či jak Torre uvádí „roztažení myšlenek (horizontu) do budoucnosti“). To znamená různé představy a domněnky, které umožňují ovlivňovat přítomnost na základě podmínek a možností.

Může se tak jednat až o extrémní smrštění budoucnosti, kdy se budoucnost smrskne na bod, ve kterém se zcela přítomnost zakotví, stane se izolovaným a uzavřeným bodem bez možného výhledu ven. Podle Torreho je

²² Nezaměstnaný: „...Nedali mi sami výpověď, já šel za šéfem a řekl mu, že je debil...“ (s. 168).

²³ Žena: „...Ztratili jsem význam toho, co znamená být šťastný a nevíme, co to ve skutečnosti je – být šťastný a neužíváme si co máme. Naši rodiče nic neměli, ale bili šťastní...“ (s. 178).

²⁴ Žena – finanční manažerka: „...V tom čase byl názor, že pokud jste matkou a ženou, musíte být doma – toto Vám bylo vnucováno. Ale s tímhle nesouhlasím, já si mám právo vybrat, co jsem (s. 178).

²⁵ Žena – v nižší ekonom. třídě: „...Rodiče měli mnohem více dětí jak dnes, více starostí, museli se ještě starat o své rodiče či tchýni a tchána...všechno to bylo ale tak nějak shluknuté...Dnes už to tak není. Dnes máte starý dům a jen stěží popadáte dech...“ (s. 178).

tento postoj typický pro lidi s riskantním a nestálým zaměstnáním a pro ty, kteří tvrdí, že budoucnost nemá pro ně v přítomnosti žádný význam: „přijde tak jak přijde a tak je lepší o ní ani neuvažovat.“²⁶

Časový horizont je malý a hutný. Působí jako magnetická ochrana, která chrání minulost před budoucností. Všechno se zdá být uzamknuté v oblasti, která je umístěna v nejistém prostoru. Podle Torreho se tato tvrzení nejčastěji také týkají mladých lidí. Ti žijí v „*omezené, ale uspokojivé přítomnosti*“ (Torre 2007: 180–181).

Torre také mluví o roztažení přítomnosti do budoucnosti. Jedinec má nějakou představu a té přizpůsobuje přítomnost. Budoucnost je zde sice cizí terén, ale vyjevuje se prostřednictvím současných plánů. Jinak řečeno, přítomnost je zde uspokojována výhledem do budoucna.²⁷

Torre svůj výzkum založil na tom, jak je čas prezentován v jazyku. Ukázal, jak je možné prostřednictvím každodenní komunikace reflektovat zkušenosti s časem ve vztahu k práci či v osobním životě. Torre zdůrazňuje, že je třeba odlišovat ve výpovědích, zda je verbalizován význam jako samotný „čas“ nebo je význam v „čase“. Důležité ale je rovněž zohlednit aspekty daného jednání, v rámci kterých se o čase mluví, tedy které se v čase dějí nebo které se času dotýkají (*something is in time or is time*). Čas se tedy musí studovat v rámci sociální sféry a rozlišovat, zda se o čase mluví ve vztahu k rodině, práci nebo třeba určitému osobnímu rozhodování. Tím se bude měnit i metaforická báze (Torre 2007: 181).

Podle mého názoru je také možné v jazyku reflektovat tyto sociální aspekty v zacházení s časem jako takovým. Tedy přesněji řečeno, že lze Torreho metaforické báze aplikovat i na fráze, kde se lexém čas nachází. Bylo by tak možné, více specifikovat kategorie metafor, které definovaly Lakoff a

²⁶ Mladá žena – zaměstnaní sezónně: „...*Já žiji každým dnem, přítomností. Já do budoucna jsem spíš prozíravé, ale moc o ní nepřemýšlím...*“ (s. 178).

²⁷ Finanční manažerka: „...*Mohla bych přestat pracovat a můj přítel by mohl platit úvěr, ale moje osobní rozhodnutí je dělat kariéru. Pracuji protože, třeba v budoucnu nemusím mít partnera, studovala obor, abych mohla pracovat a jiné důvody...*“ (s. 180).

Johnson. Pro svou práci využiji dvě Torreho kategorie metafor ČAS JAKO ZDROJ a ČAS JAKO PROSTŘEDÍ, které je možné využít pro primární třídění frází a jejich konceptualizaci na základě jazykových metafor. Metafora ČAS JAKO HORIZONT zde aplikována nebude, neboť z podstatě vychází z frází, primárně ukotvených v prvních dvou metaforických bázích. Jejich použití ve významu budoucnosti nebo minulosti by však mohlo být předmětem dalšího výzkumu.

Tato kapitola definovala komplex metaforických kategorií, na základě kterého provedu analýzu slovních frází. Mám záměrem je takto vytvořenou kategorizaci ukotvit pomocí konceptuálních metafor, které představím v následující kapitole.

7 Konceptuální metafory času v jazyku

V této části představím přístup k jazyku, který prostřednictvím metaforických bází umožňuje poznání, jak člověk světu rozumí a jak ho interpretuje. Uvedení do této problematiky doplňuje kapitolu Sociální metafory času o lingvistickou rovinu času.

Jazykové metafory jsou předmětem kognitivně a kulturně pojaté lingvistiky, respektive jazykového obrazu světa. Jazyk má antropologickou povahu, souvisí s myslí, myšlením, zkušeností a kulturou. V tomto kontextu jsou zásadními fenomény *tělo, společenství, jazyk, svět*. Tělesnost či tělesné ukotvení člověka se totiž zásadně promítá do všech jazykových i jiných oblastí. „...*Řečové a komunikační prožívání a těsné sepětí jazyka s kognitivitou a celou lidskou zkušeností je pak základem pro interpretaci myšlení, vnímání, kategorizování a vůbec bytí člověka na světě...*“ (Vaňková 2007: 41).

V koncepci **jazykového obrazu světa** lze vymezit americký a polský přístup, přičemž se ale oba jejich základní principy shodují. Oba směry staví na první místo tělesnost, pojmovou metaforu a teorii kategorizace na základě prototypu/stereotypu. Pojem „jazykový obraz světa“ byl nejdříve rozpracován polskými vědci (80. léta 20. stol.), kteří vycházeli hlavně z myšlenek Herdera a Humbolta či amerických relativistů Sapira a Whorfa (Vaňková 2007: 58). I. Vaňková nazývá polský přístup jako evropský, neboť se v něm akcentují specifika evropské kultury a rovněž i jiná tradice lingvistiky jak na americkém poli. „...V evropském přístupu je v popředí zájem o kolektivní mysl, tedy studium národního jazyka jako obrazu světa v přímé souvztažnosti s určitou kulturou...“ (Vaňková 2007: 40, 47–48). Z amerického prostředí pak pochází jeden z ústředních konceptů jazykového obrazu světa G. Lakoffa a M. Johnsona, kteří zdůrazňují tělesné ukotvení lidské kognitivity a metaforickou povahu myšlení, promítající se do jazyka.

Jeden ze směrů, na které se kognitivní lingvistika orientuje, je evropská fenomenologická a heuristická filosofie Husserla, Heideggera, Arendtové, Merleau-Pontyho, Gadamera aj. (Vaňková 2007: 49). Jak říká I. Vaňková: „Fenomenologie zkoumá ze zkušenostního obsahu, co je v tezích obsaženo: pro každou abstraktní myšlenku chce ukázat, co je za ní viděného, žitého. Pro odhalení tohoto bytí je možné využít jazyka, respektive slova a jeho specifickou významovou strukturou, jeho vztažnost k horizontu jazyka, ale zároveň i k přirozenému světu, tak jak ho – subjektivně a inter-subjektivně - prožívá ten, komu je daný mateřštinou. Přirozený jazyk je totiž nejen médiem myšlení, vyjadřování a komunikace, ale zároveň i obrazem světa. Každý jazyk reflektuje kontinuum skutečnosti určitým způsobem, což odhaluje do velké míry způsob, jak chápou a hodnotí svět ti, kdo daným jazykem mluví“ (Vaňková 2007: 26). Fenomenologická analýza tedy vychází z toho, jak se věc nebo události ukazuje v horizontu. Přirozený jazyk definuje dále Vaňková jako „brýle mateřského jazyka“, protože se příslušníci různých jazyků odlišují v prožívání a kategorizování světa (Vaňková 2007: 46).

7. 1 Jazykový obraz (přirozeného) světa

Na základě jazyka lze zjistit, jak „...dané společenství konceptualizuje svět, jak ho prožívá, hodnotí, v jakých souřadnicích mu rozumí, jaké jsou základy jeho kultury. V jazyce je obsažena interpretace skutečnosti, ale není to její zrcadlový obraz. Jedná se o souhrn nebo spíše strukturu soudů o světě, které jsou vlastní lidskému společenství...“ (Vaňková 2007: 58). I podle Lakoffa a Johnsona přináší jazykový obraz světa poznání, jak lidé rozumějí své zkušenosti; jazyk považují za prostředek, který poskytuje údaje vedoucí k obecným principům porozumění (Lakoff, Johnson 2002: 132).

Vaňková charakterizuje jazykový obraz světa je *antropocentrický*, naivní, subjektivní, respektive intersubjektivní a předsudečný. Ve své základní poloze vychází z perspektivy „člověka z ulice“, průměrného mluvčího jazyka, proto je také centrem zájmu přirozený jazyk. Základem antropocentrismu je vnímání světa prostřednictvím fyzického těla a to tohoto světa je pak člověk primárně ukotven tzv. konceptuálními/představovanými schémata²⁸ (*image schema*). Člověk je mírou všech věcí a významů, takže významy jsou de facto lidskými výtvoři. Fungují vždy v reakci k lidským parametrům, k možnostem člověka a jeho smyslovému vybavení (slyšitelnost, bolest, červená barva) či vzhledem k prospěšnosti (užitečnost, nebezpečnost) (Vaňková 2007: 55, 65). Antopocentrismus zdůrazňuje i Lakoff a Johnson, kteří vidí člověka jako nádobu, ohraničenou od okolního světa svým povrchnem: „...jsme bytosti

²⁸ Vaňková uvádí následující příklady schémat, vycházející lidského vnímání sebe sama: a) schéma nádoby, schránky, budovy, místnosti: „být plný očekávání, mít/nosit tu křivdu pořád v sobě, mít prázdnou hlavu“ aj.; b) schéma spojení na základě dávné fyzické zkušenosti (spojení dítěte a matky pupeční šňůrou), které je přítomné v mnoha variantách jako vázání, poutání, trhání apod. zejména se sociálním kontaktem: „vevázáním individua do společenství, zpřetrhat pouta, vázat se na někoho“ aj.; c) schéma opozice, v nichž vnímáme členění prostoru v souvislosti s prožíváním těla „nahore-dole (nahore je pozitivní hodnota, dole je negativní), analogicky pak „vpředu – vzadu“, „vpravo – vlevo“, „centrum – periferie“, „část-celek“; d) schéma cesta: „nacházet se ve slepé uličce, životní cesta, tudy cesta nevede“ aj. (Vaňková 2007: 65–66).

*fyzické, ohraničené a oddělené od ostatního světa povrchem naší pokožky, a zbytek světa zakoušíme jako něco vnějšího, co je mimo nás. Každý jsme nádoba s povrchem, který ji omezuje, a s orientací ‚uvnitř – vně‘. Tuto svou vlastní orientaci ‚uvnitř –vně‘ promítáme i na jiné fyzické objekty, které jsou ohraničené svými povrchy. Takže je rovněž vnímáme jako nádoby s vnitřkem a vnějškem“ (Lakoff, Johnson 2002: 43). V této souvislosti mluví autoři o *zkušenostním realismu*, resp. *experencialismu*.*

Vedle antropocentrismu je důležitým principem i *hodnocení*, vycházející z lidských potřeb a zájmů. To, co je považováno za dobré, je lidské, člověku vlastní, naopak věci špatné jsou označovány jako nelidské (Vaňková 2007: 66). Opozice „vlastní-cizí“ je pak zdrojem pro lidské předsudky, stereotypy a prototypy a schémata rozumění.

Dalším rysem jazykového obrazu je „*zdravý selský rozum*“, neboli vztah ke světu postavený spíše na smyslovém a pragmatickém základě než na teoretickém uvažování. Jazyková obraz je *axiologický*. To znamená, že obsahuje implicitní hodnocení a málokdy je lhostejný nebo nestranný. Další vlastností je *mnohvrstevnatost* či *heterogenost*, protože v něm koexistují vrstvy odpovídající různým etapám lidského poznávání světa. Dále je jazykový obraz *vývojově dynamický*, kdy třebaže je v základu neměnný, ukazuje proměny společenských hodnot a změny ve vnímání a prožívání skutečnosti. Proto se také liší jazykové obrazy různých společenství, neboť jsou rozdílné i jejich sféry hodnocení skutečnosti. Vedle mnohvrstevnosti a proměnlivosti je jazykovému obrazu světa připisována i *integrálnost* a *kontextuálnost*, tedy splývání jazykových a nejazykových prvků či jazykových definic s vědeckou reflexí skutečnosti a s pragmatickým postojem ke skutečnosti. Konečně poslední vlastností je *transcendentnost*, schopnost jazyka překračovat své meze, reflektovat sebe sama prostřednictvím metajazyka (Vaňková 2007: 52 – 56).

7. 2 Metafory, kterými žijeme

Jak již bylo řečeno výše, zásadní význam v jazykovém obrazu světa má koncept metaforického chápání světa. Stěžejním zdrojem je zde kniha *Metafory, kterými žijeme* autorů G. Lakoffa a M. Johnsona. Podle nich je většina společenské reality i část fyzického světa chápána metaforicky a rovněž i základ myšlení a vztah ke světu vůbec je metaforický. Jedná se o přirozenou a neuvědomovanou součást lidského světa, každodenního prožívání, myšlení, zkušenostních struktur a konceptualizace pojmotvorných procesů (viz. kategorizace), respektive jejich jazykové vyjádření. Právě v každodenní jazykové komunikaci je možné reflektovat metaforickou povahu lidského pojmového systému (Lakoff, Johnson 2002: 15). Metafora je tedy primárně záležitostí pojmovou a pojmotvornou, její vyjádření v modu jazyka je až sekundární. V rámci jedné pojmové metafory se může vyskytovat množství různých jazykových realizací²⁹ (Vaňková 2002: 68) - což je i případ času, jak v rámci této práce ukážu.

Metaforická struktura základních pojmů bude koherentní s hodnotami dané kultury. Tak např. „čím víc tím líp“ je koherentní s „více je nahoře“ a s „dobrý je nahoře“. Rozmanité subkultury ale přidělují prioritu různým hodnotám a tak např. uvedené orientaci „nahoru – dolů“ nemusí být všude připisována taková důležitost (Lakoff, Johnson 2002: 35).

Lakoff a Johnson rozlišují tři základní typy metafor - strukturní, orientační, ontologické a dále personifikaci a metonymii.

Lakoff a Johnson definují **strukturní metafory** jako „...*strukturaci jednoho pojmu druhým na základě důsledkových vztahů mezi nimi...*“; tento

²⁹ Např. pojmová metafora pro řeč - vodní tok, se realizuje v mnoha vyjádřeních: „*hovor se rozproudil, řeč plyne, mluvit plynule, byli ponořeni do hovoru*“ aj. Jiné vyjádření o řeči, jež se vztahují k sémantické oblasti vody, souvisí např. s potopou, záplavou či řekou slov (Vaňková 2007: 68).

princip nazývají *koherencí*. Lakoff a Johnson uvádí jako příklad metaforu ČAS JSOU PENÍZE, kdy je abstraktní představa času prožívána metaforicky podle modelu zkušenosti s penězi. Čas je chápán jako cenné zboží, omezený zdroj a tak může být (jako v případě peněz) utrácen, promrhán, investován, našetřen atd. ČAS JSOU PENÍZE, ČAS JE OMEZENÝ ZDROJ a ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ vytvářejí jednotný systém založený na subkategorizaci, protože v naší společnosti jsou peníze omezeným zdrojem prostředků a omezené prostředky jsou cenným zbožím. Tyto subkategorizační relace jsou charakteristické i pro čas. Pojem času tím nabývá charakteristik jako je kvantita nebo cennost, jež mu ale nejsou inherentní.

Je jasné, metafora ČAS JSOU PENÍZE netvrdí, že čas jsou peníze, ale s časem se jako s penězi zachází.: *„To ti ušetří spoustu hodin. Nemám žádný čas, který bych vám mohl věnovat. Jak naložíš s časem? Tenhle problém mě stál spoustu času. Musíš si čas líp rozpočítat. Pokusy jsme promrhali spoustu drahocenného času“* aj. Čas je v moderní společnosti cenným zbožím a v souladu s tím koná člověk tak, jako by čas byl cenné zboží. Původem tohoto vztahu je spojitost času s prací, neboť práce vyžaduje čas. V souvislosti se stalo zvykem platit lidi podle hodin, týdnů a měsíců. Ale i v dalších oblastech platí, že ČAS JSOU PENÍZE, jako např. u cen hotelových pokojů, ročních rozpočtů, placení úroků atd. (Lakoff, Jonson 2002: 19–21).

S odkazem na zmíněné autory charakterizuje Vaňková tento typ metafor jako přenášení struktury zdrojové oblasti se přenáší do oblasti cílové díky řadě korespondencí mezi nimi. Zdrojová oblast mívá přitom základ ve smyslové, tělesné, jednoduše představitelné, konkrétní zkušenosti (Vaňková: 2007: 69). Metaforický pojem je pojmem systematickým, přičemž používáním těchto pojmů v běžné komunikaci, se zároveň formuje struktura každodenních činností člověka (Lakoff, Jonson 2002: 19–21). Jeden pojem může být také konceptualizován několika metaforami. Tak např. čas může být vedle metaforu ČAS JSOU PENÍZE konceptualizován ještě jako ČAS JE PROSTOR: *„má před sebou velký úkol“* (Lakoff, Jonson 2002: 19–21). Autoři dále uvádějí

bázi pro metaforu ČAS JE ZÁSoba, která je paralelní sází PRÁCE JE ZÁSoba. Čas má stejně jako práce následující aspekty: čas je jistý druh látky; dá se docela dobře kvantifikovat; dá se mu připsat hodnota na jednotku množství; slouží k účelnému cíli; postupně se spotřebovává³⁰ (Lakoff, Johnson 2002: 84).

Systematičnost, která umožňuje pochopit jeden aspekt pojmu na základě jiného pojmu, ale zároveň *zakrývá jiné aspekty* téhož pojmu.³¹ Metaforická strukturace musí být totiž jen částečná, neboť pokud by byla úplná, jeden pojem by tím druhým skutečně byl. Zároveň částečná strukturace pojmu metaforou znamená, že pojem nemůže být strukturován libovolně, ale jen některými způsoby (Lakoff, Jonson 2002: 22–24).

Orientační metafora „organizuje celý systém pojmů, a to všechny vůči sobě navzájem. „Orientační“ jsou nazývány proto, že většinou mají spojitost s orientací v prostoru. Proto tento druh metafor není motivován jen kulturně, jako u prvního typu, ale i fyzicky. Základem je tělesnost, to znamená, že tělo funguje ve fyzickém prostředí určitým specifickým způsobem. Tento typ metafor se opírá základní dvojice pojmů: NAHOŘE – DOLE: „*byl povýšen – byl sezazen*“, UVNITŘ – VNĚ: „*dostal se do špatné společnosti*“, BLÍZKO – DALEKO: „*ve fyzice je jako doma*“ apod. Tak např. spojitost oblasti „nahore“ a charakteristiky „dobře“ vychází podle autorů ze vzpřímené postavy člověka. Mezi jednotlivými orientačními metaforami panuje koherence, takže

³⁰ Kvantifikace na základě času spolu s chápáním času jako něčeho, co slouží k určitému cíli, navozuje pojem volného času, který je souběžný s pojmem „pracovního času“. V západní kultuře se považuje nečinnost za účelný cíl a tento pojem má tokový význam, že se utvořil obor na činnost ve volném čase. Volný čas se tak stal rovněž zásobou (Lakoff, Johnson 2002: 85).

³¹ Lakoff a Johnson uvádí jako příklad zakrývání jistého aspektu zkušenosti metaforu „potrubní pošty“ Michaela Redyho, který si všiml, že jazyk o jazyce je strukturován skrze metaforu: MYŠLENKY (NEBO VÝZNAMY) JSOU OBJEKTY. JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY. KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. Mluvčí vkládá myšlenky (objekty) do slov (nádob) a posílá je (potrubím) posluchači, který vybírá myšlenky/objekty ze slov/nádob. Metafory potrubí pak vyplývají z frází: „*Podat mu vysvětlení tak, aby mu to došlo, bylo těžké. Ten nápad jsem ti poskytl (dal, podsunul) já. Je těžké uložit tu myšlenku do slov*“ aj. (Lakoff, Jonson 2002: 22).

mohou vytvářet celé systémy pojmů. Např. odpovídá-li oblasti „nahore“ hodnocení „dobrý“, je i „šťastný“, „zdravý“, „mocný“ nahore.³² Na základě centrálního metaforického konceptu se mohou také vytvářet metaforly nové, jako v případě metaforly ČAS JE HODNOTA, kdy dále mluvíme čase ušetřeném, nabízeném, využitém atd. (Lakoff, Johnson: 2002: 163).

Ontologické metaforly je založený na zkušenostech s fyzikálními látkami a objekty. Představují jeden ze způsobů jak pohlížet na události, činy, děje, city nebo myšlenky jako na entity a substance. Ontologické metaforly vycházejí ze zkušenosti s konkréty, s tím co a jak člověk vidí a co si může ohmatat, tedy ze zkušenosti s materiálně existujícími objekty a látkami. Praktická zkušenost s hmotnými věcmi je pak aplikována na abstrakta (Lakoff, Johnson: 2002: 39). Mluví se tak např. o „*křehké psychice*“ nebo „*napjaté zvědavosti*“, o „*tlaku odpovědnosti*“, „*o psychickém zhroucení*“, „*zlomení*“ nebo „*sesypání*“, o „*rozbití vztahu*“ apod. (Vaňková 2007: 70) S abstraktními pojmy se tak zachází, jako by šlo o konkréta či materiálně existující předměty. Podobně jako orientační metafora vyplývá i metafora ontologická ze zkušenosti s fyzickými těly, nikoli však z jejich orientace v prostoru, ale z chápání a prožívání těla jako fyzického objektu nebo jako nádoby (viz. níže).

Události a činnosti jsou konceptualizovány metaforicky jako OBJEKTY: „*Půjdeš do cvičení?*“ (cvičení je jako objekt); děje jako substance a stavy jako NÁDOBY: „*Ted' jsi zrovna ponořen do práce s truhlářskými nástroji*“ (práce je

³² Např. ŠŤASTNÝ NAHOŘE, SMUTNÝ DOLE: „*Cítím se skleslý. Upadl jsem do deprese. Pozvedl jsi mi náladu.*“ VĚDOMÝ NAHOŘE, NEVĚDOMÝ DOLE: „*Vstává brzy ráno. Sestoupil do říše snů. Klesla do mdlob.*“ ZDRAVÍ A ŽIVOT NAHOŘE, NEMOC A SMRT DOLE: „*Je na vrcholu zdraví. Lazar vstal z mrtvých.*“ MÍT AUTORITU NEBO SÍLU NAHOŘE, BÝT PODROBEN AUTORITĚ NEBO SÍLE JE DOLE: „*Měla nad ním úplnou nadvládu. Jeho moc rostla. Jeho moc upadá.*“ VÍCE NAHOŘE, MÉNĚ DOLE: „*Počet vytištěných knih stoupá. Můj plat se zvedl. Počet chyb byl nízký.*“ PŘEDVÍDATELNÉ UDÁLOSTI NAHOŘE (A VPŘEDU): „*Nadcházející akce budou oznámeny. Co je letos před námi?*“ MORÁLNOST NAHOŘE, AMORÁLNOST DOLE: „*Byl to vznešený člověk. Má vysoké morální zásady. Tak hluboko bych neklesl.*“ RACIONÁLNÍ NAHOŘE, EMOCIONÁLNÍ DOLE: „*Nedovede se pozvednout nad své emoce. Diskutovali na vysoké intelektuální úrovni.*“ (Lakoff, Johnson: 2002: 27–29).

nádoba, do které je člověk ponořen (Lakoff, Johnson 2002: 39–44). Výše uvedená složitá strukturní metafora ČAS JE ZÁSOBA využívá i jednoduchých metafor ontologických, kdy ČAS JE LÁTKA. Látkové metafory umožňují vytvářet kvantifikace času, jejich měření chápané jako postupné „spotřebování“ a připisování finančních hodnot. Umožňují také pohlížet na čas jako na věc, která může být spotřebovaná k různým účelům (Lakoff, Johnson 2002: 84).

V rámci ontologických metafor mluví autoři i o **personifikaci**, což je princip konceptualizace fyzického objektu nebo události jako lidské bytosti. Pokrývá široké pásmo metafor, z nichž každá vybírá různé lidské aspekty a umožňuje dát smysl určitým jevům našeho světa v lidských termínech³³ (Lakoff, Johnson 2002: 47–48).

Metonymie snad strukturuje jazyk, myšlení a činnosti ještě výrazněji než metafory. Jejich zakotvení do lidské mysli je totiž spjato s přímými fyzickými nebo kauzálními asociacemi. Metonymie je založena na tom, že jedna entita odkazuje na entitu jinou, která má vůči ní nějaký vztah. Na rozdíl od metafory, která představuje způsob pojmání jedné věci na základě druhé a jejíž primární funkcí je porozumění, metonymie znamená užití jedné entity k „...zastoupení entity druhé s primární funkcí referenční“. Ovšem i u metonymie lze nalézt jisté stopy funkce porozumění, a to z toho důvodu, že metonymické vyjádření se vždy zaměřuje pouze na určitý aspekt celku; vybírá si specifickou vlastnost a zdůrazňuje ji. Jedná se např. o těchto metonymické vztahy: ČÁST ZA CELEK: „*holé lebky nemám rád*“; MÍSTO ZA INSTITUCEMI: „*hrad se tomu*

³³ Např. FAKT NEBO ŽIVOT JSOU KONAJÍCÍ OSOBY: „*Tento fakt podává argument proti standardním teoriím. Život mě podvedl*“. INFLACE JAKO PROTIVNÍK: „*Inflace nás zahnila do kouta. Inflace zničila dolar. Inflace mne obrala o všechno*“. Inflace je zde specifikována jako protivník (Lakoff, Johnson: 2002: 47).

nevyjádřil Ů“; ŘÍDÍCÍ ZA ŘÍZENÉHO: „*Nixon bombardoval Hanoi*“; VÝROBCE ZA VÝROBEK: „*koupil jsem si fóra*“ aj. (Lakoff, Johnson 2002: 49).

Metafory a metonymie nejsou nahodilé, ale tvoří **koherentní systémy**, na jejichž základě člověk konceptualizuje svou zkušenost. Některé metaforické výrazy jsou zdánlivě nekoherentní, ale přesto i v nich lze nalézt koherenci, jak tvrdí Lakoff a Johnson. Tyto „zdánlivé metaforické kontradikce“ ilustrují na dvou příkladech metafor „organizace času“. Na konceptualizaci času ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT autoři ukazují vnitřní konzistenci metafor.

Metafora ČAS JAKO POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT může zahrnovat další dvě „zdánlivě rozporuplné“ metaforické báze:

1. BUDOUCNOST VPŘEDU A MINULOSTI VZADU:

„*V týdnech před námi*“. (budoucnost)

„*To už je za námi*“. (minulost)

2. BUDOUCNOST VZADU A MINULOST VPŘEDU:

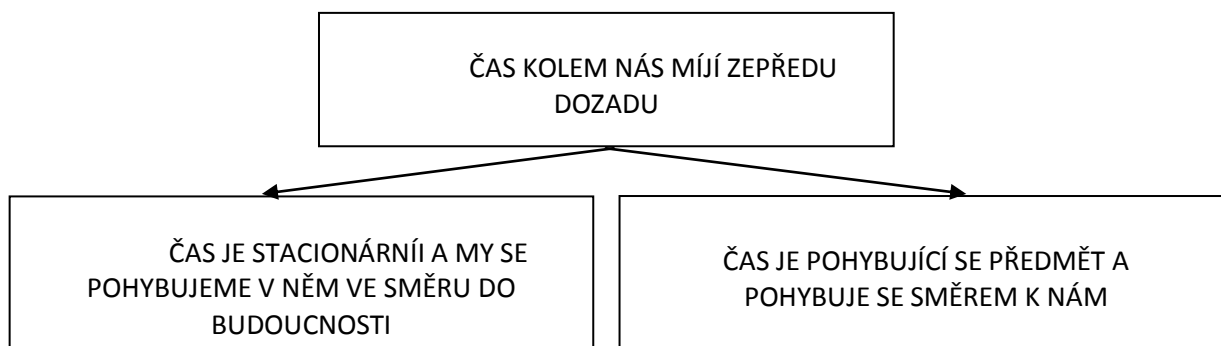
„*V následujících týdnech*“. (budoucnost)

„*V předcházejících týdnech*“. (minulost)

Na metafoře ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT dokládají autoři na „předozadní organizaci“, kterou mají určité předměty. Pohybující se předměty dostávají obecně předozadní orientaci tak, že přední část je ve směru pohybu. Čas je tak strukturován s budoucností, pohybující se či přibližující se ke člověku ze směru „odpředu do zadu“. Dalšími příklady mohou být tvrzení: „*Přijde čas, kdy...Ten čas už dávno přešel, co...Přišel čas jednat. Vyhlížím příchod Vánoc. Před námi je velká událost*“ (Lakoff, Johnson 2002: 55–57).

Běh času ale může konceptualizován ještě jinak. Může se jednat o koherenci metafor, které spadají pod metaforu ČAS KOLEM NÁS MÍJÍ ZEPŘEDU DOZADU. V jednom případě se člověk pohybuje a čas stojí - ČAS JE STACIONÁRNÍ A MY SE POHYBUJEME V NĚM a v druhém se pohybuje čas a člověk stojí – ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT A POHYBUJE SE SMĚREM K NÁM. Obě tyto metafory mají společný základ v metafoře ČAS

KOLEM NÁS MÍJÍ ZEPŘEDU DOZADU. Tuto specifikace lze znázornit následovně:

V některých spojeních se objevují výrazy, které poukazují na vnitřní konzistenci metafory. Jedná se např. o výrazy „tváří v tvář“, „vyhlížet s radostí“ a „před námi“, které orientují čas vzhledem k lidem: „*Nejsem s to prohlédnout do tváře budoucnosti. Tváří v tvář blízcím se událostem...Postavme se budoucnosti s hrdým čelem*“. Jiné konzistentní výrazy obsahují slovesné určení „předcházet“ a „následovat“, které pak orientují časy vzhledem k jiným časům. Protože všechny budoucí časy posuzujeme směrem k nám, tak rozeznáváme čas „dále v budoucnosti“, tedy dále od naší přítomnosti: „*V příštím týdnu a v týdnu po něm následujícím*“.

Autoři zde poukazují na rozdíl mezi koherencí a konzistencí: „*I když nejsou obě metafory konzistentní (tedy netvoří jediný jednotný obraz), přesto do sebe zapadají díky tomu, že jsou subkategoriemi jedné a téže kategorie nadřazené, a proto mají společný i jeden nadřazený důsledek*“. Jsou tedy koherentní (Lakoff, Johnson 2002: 58–59).

7. 3 Utváření pojmového systému

Pojmový systém je utvářen na základě konceptuálních schémat, ve kterých jsou uloženy „klíčové zkušenosti: NÁDOBA (uzavřený prostor, který

má vnitřek, hranice a vnějšek), CESTA (počátek, průběh cesty, cíl), SPOJENÍ, ČÁST A CELEK.

Podle autorů je při utváření pojmového systému zásadní tělesná zkušenost. Podle nich pojmy prostorové (*nahoru/dolů, vepředu/vzadu* aj.), které člověk prožívá v nejzákladnějším slova smyslu, jsou dány vzpřímeným postojem člověka a gravitací, tedy přímou fyzickou zkušeností člověka. Tělesná zkušenost však nikdy nezávisí pouze na okolnosti prožívání vlastního těla, ale jde spíše o to, že každá zkušenost se odehrává na rozsáhlém pozadí kulturních presupozic. Kulturní předpoklady, hodnoty a postoje ovlivňují prožívání těla, takže ve veškeré zkušenosti je přítomný kulturní aspekt (Lakoff, Johnson 2002: 74–75). Zdrojem metafor je však také citová zkušenost, která je ovšem méně zřetelná. Existují zde systematické korespondence mezi emocemi (jako je štěstí) a smyslově motorickými zkušenostmi (jako je vzpřímené držení těla), které tvoří bázi pro orientační metaforické pojmy jako ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE. Takové metafory umožňují konceptualizovat emoce ve výrazněji definovaných termínech a rovněž je uvést do vztahu k jiným pojmům, které souvisejí se stavem dobré pohody (např. zdravý život). V tomto smyslu mluví autoři o emergentních metaforách a pojmech.

Existují pojmy „vynořující se ze zkušenosti přímo“ (jako např. nahoře – dole, uvnitř – venku, předmět, látka atd.) a jednak pojmy založené na lidské zkušenosti (např. čas, práce je nádoba). Autoři ale také upozorňují, že rozdíl mezi pojmy přímo se vynořujícími a pojmy vznikajícími metaforicky není vždy jasný. Dále je metaforická definice založená i na interakci s fyzickým prostředím (pohyb, manipulace s předměty apod.) a interakci mezilidské (společenské, politické, ekonomické a náboženské instituce).

Termíny jako PŘEDMĚT, LÁTKA nebo NÁDOBA se rodí ze zkušenosti přímo. Díky systematickým korelátům jsou i základní ontologické metafory zakotveny v lidské zkušenosti. Např. metafora ZORNÉ POLE JE NÁDOBA je zakotvena v korelaci mezi tím, co člověk vidí a ohraničeným fyzickým prostorem. Metafora ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT je zakotvena

v korelaci mezi předmětem pohybujícím se směrem k nám a časem, kterého je potřeba, aby se k nám dostal. Stejná korelace je bází metafory ČAS JE NÁDOBA (*Byl s tím hotov v deseti minutách*), u které je ohraničený prostor, jímž se napříč pohybuje předmět, v korelaci s časem, který tento předmět potřebuje k překonání vzdálenosti z jednoho konce na druhý. Události a činnosti jsou v korelaci s ohraničenými časovými rozpětími, což z nich činí „předměty typu nádoby“ (Lakoff, Johnson 2002: 76–77).

Podobně tuto konceptualizaci času uvádí i Vaňková: „...*přítomnost se nachází v místě pozorovatel („ted' je tady“), budoucnost je před ním, minulost je za ním. Časový úsek může být dlouhý nebo krátký (jako např. vlákno nebo úsek cesty)...*“. Čas je chápán jako objekt pohybující se k nám: „*čas přichází, očekávána událost je buď ještě daleko, nebo už se blíží, případně je takřka za dveřmi/přede dveřmi.*“ To, co nastává v přítomnosti a stává se minulostí, se nám jeví v lineárním pohybu, jako cesta něčeho, co se pohybuje neodvratně v jednom směru a naše stanoviště rychle míjí: „*čas letí, míjí, běží, kráčí mílovými kroky, uteklo to jako voda, mnoho vody od té doby uplynulo, odnesla/vzala to všechno voda.*“ Dále uvádí, že pro tuto konceptualizaci je příznačná metafora vodního toku nebo vodní cesty, tedy lineárního pohybu, při němž objekt postupně mění místo (Vaňková 2007:140–141).

Zkušenost s fyzickými předměty poskytuje bází i pro metonymii. Metonymické pojmy vznikají v korelaci mezi dvěma fyzickými entitami v lidské zkušenosti (např. ČÁST ZA CELEK) nebo fyzickou entitou co je metaforicky konceptualizováno jako entita fyzická (např. místo za událost, instituce za odpovědnou osobu) (Lakoff, Johnson 2002: 76–77).

Konceptuální schémata korespondují s fyzickou zkušeností. Schéma NÁDOBA vychází z toho, že člověk je bytost fyzická, ohraničená a oddělená od ostatního světa, který je zakoušen jako něco mimo nás. Sám sebe vnímá jako nádobu s povrchem, který ji omezuje a s orientací „uvnitř – vně“ a tato představa se řídí pravidly teritoriality. Ohraničené objekty mají také určitou velikost, což umožňuje, aby byly kvantifikovány v termínech množství látky,

kteřou obsahují (Lakoff, Johnson 2002: 80). Toto schéma má široké uplatnění: např. „překročit své hranice“, „zasahovat do jeho kompetencí“, „otevřená společnost“ atd. Konceptualizace stojí také v základu kategorizace jevů, kdy některé jsou uvnitř kategorie a jiné vně. Konceptuální schéma ČÁST - CELEK koresponduje s tělesnou zkušeností, kdy tělo vnímáme jako celek, skládající se z různých částí: „rozdobit finanční prostředky“, „Evropský dům“ aj. Schéma PERIFERIE - CENTRUM zakládá představu, že centrum je více důležitější jak periférie: „pupek světa“, „srdce Evropy“ aj. Schéma SPOJENÍ se nejčastěji projevuje v mezilidských vztazích: „navázat/přerušit přátelství“. Schéma CESTA je častá v metaforách, které se zakládají na času a linearitě: „kam paměť sahá“, „léta běží“, „krok správným směrem“ (Vaňková 2005: 105–106).

Autoři zdůrazňují, že je rozdíl mezi zkušeností a tím, jak ji člověk konceptualizuje. Podle nich není sice možné tvrdit, že by fyzická zkušenost byla důležitější než zkušenosti emocionální, mentální, kulturní nebo jiné. Ale poukazují také na to, že „určitým pojmům rozumíme na základě pojmů pro jiné přirozené druhy zkušenosti (Lakoff, Johnson 2002: 133), „...konceptualizujeme nefyzické jevy na základě jevů fyzických – tedy konceptualizujeme to, co je méně jasně vyhraněno, na základě toho, co je vyhraněno jasněji“ (Lakoff, Johnson 2002: 77). Vaňková v této souvislosti mluví o pojmové/konceptuální metafoře, která se „...uplatňuje v reflexi těch oblastí reality, které většinou nelze uchopit prostřednictvím smyslů a s nimiž nemá člověk tělesnou zkušenost. Podstatou je tedy představa „abstraktního pomocí konkrétního“ (Vaňková 2007: 140).

Po této teoretické části přejdeme k praktické části - analýze frazémů, ve kterých se vyskytuje lexém čas. Základem bude kategorizace slovních obrátů, která bude strukturována podle hlavních metaforických bází, v rámci kterých budou vymezeny podskupiny metafor. Každá kategorie bude nejprve definována a pak následují jednotlivé frazémy a jejich příklady praktického užití v jazyku.

8 Analýza frazémů pojmu čas

V následující části se zaměřím na výsledky rozboru získaných slovních spojení, na základě nichž jsem chtěla zjistit metaforické podoby prožívání času ve společnosti 19. stol. a společnosti na přelomu 20. a 21. stol. Slovní spojení byla primárně analyzována podle dvou základních koncepcí.

První je výše zmíněný model sociálních metafor R. R. Torreho, který je zde ale použit v upravené podobě. V této práci se totiž časem zabývám z jiného uhlu, tedy jak se čas jako entita objevuje ve slovních spojeních. Či jinak jak ve svých představách lidé s časem jako entitou pracují. V tomto smyslu byly pro kategorizaci frazému aplikovány první dvě metafory ČAS JAKO ZDROJ a ČAS JAKO PROSTŘEDÍ. Třetí metafora ČAS JAKO HORIZONT vychází v případě analýzy frazémů z jejich třídění do dvou prvních zmíněných skupin. Pro kategorizaci na základě této metafory by podle mého názoru byla potřebná další rozsáhlejší práce. Ta by kategorizované slovní obraty ve dvou prvních metaforách interpretovala s ohledem na jejich subjektivní a kontextuální užití z „pozice člověka stojící na horizontu času“ (jako vyprávění minulosti nebo očekávání budoucnosti). V průběhu analýzy bylo rovněž Torreho členění upraveno a doplněno tak, aby reflektovalo variabilitu frází, přičemž ale jeho základní rámec či respektive metaforická báze mohla zůstat zachována. Torre totiž vymezuje širší významy metafor času, a to podle sociálních kritérií jako je pohlaví, prostředí, profese nebo věk. Vychází také z rozhovorů, což umožňuje interpretovat subjektivní význam výpovědí. Jak jsem již uvedla, mým cílem ale bylo stanovit prožívání času ve frázích pojmu jako takového a proto jsem vycházela ze sémantických významů pojmu času, což podmiňuje užší specifikaci.

Dalším vodítkem v mé práci byla koncepce metafor G. Lakoffa a L. Johnsona, kteří ve své studii přímo definují i metafory času. Tyto modely jsem použila jako metaforické báze, na základě kterých byly dále specifikovány metaforické kategorie slovních spojení v intencích Torreho.

Následující kategorie jsou pojmenovány shodně s Torreho koncepcí sociálních metafor, ale v rámci nich jsou pak vytvořeny subkategorie podle jednotlivých typů slovních frází. Jak již bylo výše zmíněno, jedná se o dvě hlavní skupiny či metaforické báze:

2 ČAS JAKO ZDROJ

3 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ

Do těchto dvou kategorií jsou přiřazeny podle níže definovaných kritérií obraty obsahující lexém „čas“ a použité v běžné komunikaci. Je nutné připomenout, že se nejedná o vyčerpávající a absolutní přehled všech možných frází. Cílem totiž bylo poukázat na jednak jejich variabilitu, kterou lze ovšem podle jistých principů konceptualizovat a systematizovat do určitého schéma; a jednak pokusit se interpretovat jejich tvoření a významové možnosti. Níže uvedený přehled je tak založen na subjektivním přístupu, ale v rámci definovaných konceptů.

V rámci každé metaforické kategorie bude následovat nejdříve její specifikace, pak podle jednotlivých metaforických skupin budou uvedeny přiřazené fráze a nalezené příklady výpovědí, zvláště pro období 19. stol. a pro 20./21. stol. Každý frazém je doplněn o autorčino vlastní vyjádření jeho metaforické báze (následuje za názvem), což podle mého názoru více zdůrazňuje metaforickou podstatu slovního obratu. V označování člověka, jako činitele času, se přidržuji užívání Torreho termínů *agent* jako vlastník časového zdroje (aktivní činitel s časem), a *patient*, podřizující se časovému prostředí (pasivní činitel času), které podle mého názoru dobře reflektují vztah k času v obou případech metafor.

9 Čas jako zdroj

Základem této metafory je ČAS, KTERÝ MUSÍ BÝT VLASTNĚN, ABY MOHL ČLOVĚK JEDNAT, respektive „čas neexistuje bez jednání“. Torreho metafora ČAS JAKO ZDROJ se zde shoduje s metaforickou bází ČAS JAKO ZÁSoba nebo v užším smyslu ČAS JAKO PENÍZE G. Lakoffa a M. Johnsona. Člověk je zde v pozici agenta a čas je prostředkem pro jednání. Agent v dané situaci vlastní určité množství času a na základě aktuálních podmínek se rozhoduje, jak bude „nyní“ s časem disponovat. Zvažuje význam dané události nebo věci a podle jeho životních postojů, podmínek a hodnot „investuje“ svou časovou zásobu pro její vykonání nebo splnění svého záměru. Jedná se tedy o „čas v událostech“. V rámci této metaforické báze jsem specifikovala následující významové skupiny:

2. 1 ČAS JAKO ZDROJ NA INVESTICI s
 2. 1. 1 ekonomickou hodnotou
 2. 1. 2 politickou a politizovanou hodnotou
 2. 1. 3 emocionální hodnotou
 2. 1. 4 morální hodnotou
2. 2 ČAS JAKO ZDROJ POŽADOVANÝ NA JEDNÁNÍ
2. 3 ČAS JAKO ZDROJ POSKYTNUTÝ NA JEDNÁNÍ.

Jak již bylo řečeno, jedná se o upravenou a doplněnou kategorizaci R. Torreho. V rámci metafory ČAS JAKO ZDROJ jsem vymezila kategorii ČAS JAKO ZDROJ PRO INVESTICI s emocionální hodnotou a rozšířila jeho metaforu ČAS JAKO ZDROJ PRO INVESTICI s politickou hodnotou ještě o hodnotu politizovanou. Nevyužívám ani definice metafor ČAS JAKO ZDROJ OBĚTOVANÝ a ČAS JAKO ZDROJ PŘIVLASTNĚNÝ, ale určila jsem metafory ČAS JAKO ZDROJ POŽADOVANÝ a ČAS JAKO ZDROJ POSKYTNUTÝ.

9. 1 Metafora ČAS JAKO ZDROJ PRO INVESTICI

Čas jako investice je považován za vzácný, měřitelný a kalkulovatelný zdroj. Racionální logikou poměrování „náklady/výnosy“ je čas investován tak, aby přinášel zisk či užitek při co nejmenších nákladech. I když je tato koncepce známým odrazem tržního principu a jako taková se primárně uvádí ve spojitosti času s penězi, Torre definoval kromě této ekonomické hodnoty i hodnotu morální a politickou. Čas je tak „investován“ pro určitý zisk – peníze, zboží, morální prestiž a sebehodnocení nebo svobodu.

Níže uvedené třídění frází ukazuje, jak je s časem zacházeno jako s cenným prostředkem. Agent s vědomím vzácnosti časového zdroje investuje čas do jednání, které mu může přinést ekonomický, politický i politizovaný, emocionální nebo morální zisk. Čas tak může být vynaložen, utracen, zmařen, vlastněn, ztracen apod., tedy podobně jako se zachází s penězi.

Slovní spojení jsou sdružena tak, aby ukázala všechny možné přístupy k „tržnímu přístupu“ k času – tedy vlastnění času, čas jako náklad do investice, čas jako spotřeba, zacházení s časem jako cenným zdrojem, zbylí času a konečně špatná investice času. Jednotlivé slovní fráze jsou doprovázeny příklady výpovědí z běžné komunikace.

Pro větší komplexnost a přesnost kategorizace však byly doplněny nalezené slovní obraty ještě o „tržní“ fráze času podle dvou Slovníků české frazeologie a idiomatiky a podle Jungmannova Slovníků česko-německého. Tyto hesla zahrnují jak výklad frází, tak příklady a podobné významy. Jak bude patrné, tyto obraty jsou použitelné ve všech čtyřech významových oblastech metafory ČAS JAKO ZDROJ PRO INVESTICI:

- **krátit si čas**

KRÁTIT SI ČASOVÝ ZDROJ

(Člověk při čekání, cestování někam, popř. z nedostatku jiné práce doma apod.), bavit se něčím (obvykle improvizovaným), bránit se nudě něčím).

Významově podobné je „bavit se něčím“, „krátit si dlouhou chvíli“, „ubíjet čas“ (Čermák, Hronek 1994: 102).

- **mít dost času (na něco)**

MÍT DOST ČASOVÉHO ZDROJE

(Člověk nebo záležitost, plán apod. z hlediska předpokládané doby činnosti, provedení, uskutečnění, dokončení apod.): nemuset, nepotřebovat něco ještě udělat, někam jít apod., nemuset spěchat (na něco); nebýt nutný. Antonymem je obrat „je nejvyšší čas“, „je na čase“ apod. Významově podobné je „mít čas“, „nespěchat“, „mít času jako vody“, „ještě to nehoří“ (Čermák, Hronek 1994: 102).

- **mít (na všechno) vždycky dost času**

MÍT NA VŠECHNO VŽDYCKY DOST ČASOVÉHO ZDROJE

(Člověk svou povahou a zvykově vůči svým povinnostem, úkolům, popř. celým způsobem života:) být ve (všem) stále liknavý, pořád něco oddalovat, odkládat, nespěchat s provedením. Např. „Ty máš na všecko dost času a pak to doháníš na poslední chvíli“. Antonymem může být slovní spojení „být do práce“, „udělat něco ráz na ráz“ (Čermák, Hronek 1994: 102).

- **naložit s časem (nějak)**

NALOŽIT (NĚJAK) S ČASOVÝM ZDROJEM

(Člověk disponující obvykle svěřenou dobou:) využít, zaplnit, popř. zorganizovat si svůj čas (na něco) nějakým způsobem (Čermák, Hronek 1994: 103).

- **nelitovat času ani námahy/peněz (pro něco/na něco, aby)**

NELITOVAT ČASOVÉHO ZDROJE na něco/pro něco

(Člověk, podnik, stát vzhledem k závažnému, hodnotnému cíli:) všestranně a obětavě, štedře něco dělat nebo něco podpořit, být (pro něco) všestranně obětavý. Např. „Kde chce dobře vychovat děti, nesmí litovat času ani námahy“. Synonymem může být slovní spojení „být obětavý“, „dělat něco obětavě“, „věnovat něčemu všechn čas“; opačným významem pak „nehnout ani

prstem“, „všechno může být ukradené“. Významově podobné je slovní spojení „oddat se tělem a duší“, „vynaložit veškeré úsilí“ (Čermák, Hronek 1994: 103).

- **nemít času nazbyt**

NEMÍT ČASOVÝ ZDROJ NAZBYT

(Člověk, záležitost apod. vzhledem k pevnému a blízkému termínu:) *nemít na něco mnoho času a nesmět tedy dále váhat, otálet apod.; muset pospíchat.* Např. „Za měsíc už musím diplomku odevzdat a tak už nemám času nazbyt“. Synonymem může být slovní spojení „pospíchat“, „nemít čas“, „muset hodit kostrou“; antonymem pak „mít času habaděj“, „dávat si na čas“. Významově podobné je slovní spojení „mít nejvyšší čas/na čase“, „být na štíru s časem“ (Čermák, Hronek 1994: 103).

- **probít/promarnit/mařit čas (něčím, někde)**

PROBÍT/PROMARNIT/MARĪT ČASOVÝ ZDROJ něčím, někde

(Člověk zbytečnou nebo chybnou činností, čekáním nebo zdržením ze strany někoho, v kontrastu k jiné, důležitější činnosti apod.): *ztratit nebo ztrácet čas, (pro)marnit, promeškat potřebný čas (něčím, někde).* Např. „Přátelé, promarnil jsem den“ (tj. bez dobrého skutku). Antonymem je slovní spojení „neztratit ani minutu“, „jít z jednoho do druhého“. Významově podobné je slovní spojení „promarnit čas“, „připravit se něčím o čas“, „utratit, promrhat zbytečně čas“, „muset někde tvrdnout“ (Čermák, Hronek 1994: 103).

- **ubíjet/zabíjet/ubít/zabít čas (něčím)**

UBÍJET/ZABÍJET/UBÍT/ZABÍT ČASOVÝ ZDROJ něčím

(Člověk z lenosti, z nudy apod. nebo při čekání apod.): *(s)trávit, marnit, promarnit (celý dlouhý) čas improvizovanou (a obvykle méně hodnotnou) zábavou, činností; zbytečně a hloupě, neekonomicky plýtvat, vyplýtvat čas.* Např. „Šoféři, kteří se nudili na parkovišti, zabíjeli čas vyprávěním anekdot“. Antonymem je slovní spojení „neztratit/nepromarnit ani chvilku“, „neztrácet čas“, „krást čas na něco“. Významově podobné je slovní

spojení „zahálet“, „promarnit čas“, „okrádat pánaboha o čas“, „flákat se“, „chodit od ničeho k ničemu“ (Čermák, Hronek 1994: 104).

- **umět si udělat čas na všechno**

UMĚT SI UDĚLAT ČASOVÝ ZDROJ NA VŠECHNO

(Člověk velmi zaměstnaný různými povinnostmi, ze svědomitosti apod.): dokázat vše obětavě (a výkonně) stihnout, dělat a přitom nic neopomíjet, nezanedbávat. Např. „Je až obdivuhodné, že si při svém náročném povolání umí na všechno udělat čas“. Antonymem je slovní spojení „nemít na nic čas“. Významově podobné je slovní spojení „stihnout vše“, „umět hospodařit s časem“, „nelitovat ani času ani námahy“, „vynaložit veškeré úsilí“ (Čermák, Hronek 1994: 104).

9. 1. 1 Časový zdroj v ekonomické investici

Čas je zde ztotožněn s penězi, které člověk získá za svou práci nebo činnost. Je prostředkem k jeho výdělku nebo zisku, respektive čas je měřítkem efektivity práce, podle kterého je člověk ohodnocen. Jedná se tedy o pracovní placený čas. Čas je v tomto významu komoditou, protipólem „času volného“. Ovšem v této části nejsou uvedeny jen fráze týkající se přímo zaměstnání, nýbrž každá činnost, související se získáním finančních prostředků i jinak než prací. Podle mého názoru je v této metafoře hlavní motivací časové investice zisk peněz, a ten lze zajistit i jinak než zaměstnáním. Proto zde přiřazuji i každé jednání, které souvisí s finančním ziskem.

Fráze v 19. stol.:

- **mít čas**

MÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s ekonomickou hodnotou

mít čas: jednajícím si může vymezit v rámci své časové zásoby určitou její část pro to, aby mohl uskutečnit svůj záměr pro získání peněz. Ve výpovědích je případ, kdy člověk potřebuje uschovat větší část peněz a má „...čas větší

částku jeho odeslati, dokud rozkaz proti němu nebyl vydán...“. Zde můžeme mluvit o ekonomické hodnotě času, i když se nejedná přímo o čas pracovní - hlavní motivací jsou však peníze, respektive jejich ochrana. Jiným případem je **nemít, nevlastnit čas na investici s ekonomickou hodnotou**. Např. se může jednat o případ, kdy je pracovní nasazení tak vysoké, že není čas ani na malý odpočinek. To ukazuje výpověď *„...Lidé pracovali, co síly stačily; Podhamerský neustával jich poháněti...Stafra, ten žene...postěžoval si jeden z pracovníků, člověk nemá skoro času, aby si utřel pot s čela. Nu, ať žene, odpověděl jiný, však taky platí...“.*

- **vynaložit čas**

VYNALOŽIT ČASOVÝ ZDROJ DO INVESTICE s ekonom. hodnotou

Agent disponuje s časovou zásobou tak, že „investuje“ do ekonomicky významné činnosti. Např. je nabádáno, aby byl čas vynaložen jen do činností, které přinesou ekonomický užitek: *„...dobře vynaložený čas pro člověka nejlepší kapitál jest...“.* Vynaložený čas je zde ztotožněn s poctivou prací a očekává se, aby mluvčí *„...od času dobře vynaloženého sebe i manželku uživil...“.* Ovšem následující příklad upozorňuje, že pokud je čas vynaložen na hru v kartách, která sice vydělá více peněz, není o poctivá a tedy dobrá investice: *“...Vidíš, že dobře vynaložený čas vždycky ke všemu se nehodí...“*, po té, co dotyčný tyto peníze znovu prohrál.

- **vzít čas**

INVESTICE s ekonomickou hodnotou VEZME ČASOVÝ ZDROJ

Rozhodování o efektivitě práce se řídí tím, jak dlouho jednotlivé úkony budou trvat. V materiálech z 19. stol. se objevila fráze, která řeší „kolik to vezme času“. Jedná se o případ, kdy čas hraje roli při posuzování koupi pole; kupující zvažuje potřebný čas na jednotlivé činnosti a nakonec uvádí *„...pak i vození hnoje mnoho by nám času vzalo. To máš věru dobře, odpovím, uznávám to, že bych mnoho času ztratil a víc sobě škodil, než prospěl, kdybych daleké pole koupil...“.* Doprava na pole zde odebírá velké množství času a pro kupujícího je tento čas nákladem, který zmenšuje zisk z produktivity pole.

- **vyžadovat čas**

INVESTICE s ekonomickou hodnotou VYŽADUJE ČASOVÝ ZDROJ

Podobně jako v případě frazému „vzít čas“ je i tento slovní obrat postaven tak, že daná činnost odebírá – „vyžaduje“ část z časové zásoby agenta. V následující výpovědi je rovněž poukázáno na to, že čas je předmětem výplaty: „...*Vy platíte za vědecké články do Slovníku naučného, ježto mnoho času k sepsání vyžadují...*“.

- **šetřit čas**

ŠETŘIT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Čas jako vzácný časový zdroj je třeba vynakládat efektivně a hospodárně. Úspory času totiž znamenají snížení nákladů a tedy možnost vyššího zisku. Ve slovních spojeních je výpověď, kdy se vyplatí vybudovat dopravní systém, který zkrátí čas přepravy a redukuje překážky pro plynulost provozu, jako jsou lidé v ulicích. Dojde tak: „...*hlavně k ušetření času, jehož si obchodník i průmyslník daleko nad peníze váží...*“. Jiným případem je výpověď, kde se říká, že čím dříve člověk začne práci, tím více bude mít času pro jinou činnost: „...*práce dříve začatá dříve se dodělá a ty pro jiné času sobě přischráníš...*“ (slovo „přischránit“ znamená v dnešním smyslu „ušetřit“, „přišetřit“).

- **neztratit čas**

NEZTRATIT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Agent by měl využít časovou zásobu v pracovním procesu v co největším rozsahu a omezit časové prodlevy – „ztráty“, na minimum. Např. mluvčí nabádá, aby se člověk nevzdaloval od místa práce: „...*aby neztratil zbytečně času...*“.

- **zbývat čas**

ZBÝVÁNÍ ČASOVÉHO ZDROJE V INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Zde je podobný význam jako u fráze „mít/nemít časový zdroj“. Pracovní čas je využíván v co nejvyšší míře, neboť na jeho základě jsou dělníci placeni; na odpočinek nebo krátkou přestávku či aktivity mimo rámec práce není v zásobě

pracovního času prostor. Ve výpovědích je případ, který ukazuje časovou vytíženost dělníků: „...lesníkům a hajným, vzhledem ku pracím lesním, zbývalo málo času na hledění...“. To tedy znamená, že zbylý čas je v ekonomické investici velmi malý nebo žádný.

Fráze ve 20./21. stol.:

- **mít čas**

MÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Agent vlastní časovou zásobu pro ekonomickou aktivitu, takže ta může být uskutečněna. Ve výpovědi je uveden příklad muže, kterého dostatek nevyužitého času přiměl k úspěšnému podnikání: „...byl bystrý a netrpělivý člověk a měl i spoustu času, tak se do toho...pustil...“.

nemít čas: jiným případem je situace, kdy je ekonomická aktivita omezována jiným jednáním, pro agenta bezvýznamným – nesmyslným: „...Mám hodně práce a nemám čas na nesmysly...“; „...čeká ho spousta úkolů a nebude mít čas jen tak lelkovat...“.

- **trávit čas**

TRÁVIT ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s ekonomickou hodnotou

Původní význam slova „trávit“ je „...zmenšovat spotřebou...“, který se zobecnil na „trávit jídlo“. Odtud pak byl význam přenesen na spojení s pojmem čas, tedy trávit čas nějakou činností (Machek 1997: 650). Agent má určité množství časového zdroje, které spotřebovává (jako potravu) vykonáváním činnosti. V ekonomicky daném jednání to ukazuje výpověď např.: „...tráví většinu času v práci...“.

- **vynaložit čas**

VYNALOŽIT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s ekonom. hodnotou

Časový zdroj v této frázi představuje časový náklad, který je třeba investovat do určité ekonomické činnosti. Toto slovní spojení implikuje jakési měřítko času, které je zvažováno jako kritérium pro jednání. Tento význam ilustruje

výpověď, kdy se vyplatí: „...vynaložit trochu času a peněz do potrhleho vynálezce...“, respektive na jeho práci, která by mohla znamenat zisk.

- **zabírat čas**

INVESTICE s ekonomickou hodnotou ZABÍRÁ ČASOVÝ ZDROJ

V představě agenta si určitá ekonomická činnost bere z jeho časové zásoby nějakou část, potřebnou k dosažení cíle aktivity. Tento frazém také může přibírat specifikaci množství času jako „málo“, „mnoho“, „většinu“ atd. Příkladem je výpověď: „...práce mi teď zabere většinu času...“.

- **ušetřit čas**

UŠETŘIT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Časový zdroj je drahým statkem, a proto má být investován co nejšetrněji. Ve výpovědi je uveden případ, kdy má ušetření času větší hodnotu než úspora peněz: „...nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím rozhodování o použití letecké dopravy ke služební cestě je úspora času; méně často se objevila výše ceny letenky...“.

- **zbývá čas**

ZBYLÝ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Agent má záměr investovat čas do určité ekonomické aktivity, ale nemá dostatek časového zdroje. Příkladem může být výpověď, kdy jednající potřebuje získat další peníze: „... ale zbývá mu na to málo času...“.

- **ztrácet čas**

ZTRÁCET ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Jednání, které mělo přinést ekonomický zisk, nesplnilo z různých důvodů požadovaný záměr. Agent hodnotí takto strávený čas jako „ztrátový“ - bez zisku, podobně jako se hodnotí špatně investované peníze. Např. mluvčí čeká na zákazníky, kteří se ale nedostavují, vzniká mu tedy časový i finanční prostoj: „...musí ztrácet čas sám...“. Příznačná je také výpověď: „...já Vám pošlu účet na ztrátu času...“, kterou použil mluvčí jako výtku za čas, kdy musel

- podle něho zbytečně - jednat o obchodní záležitosti; tento čas mohl investovat do jiné efektivnější činnosti.

- **mařit čas**

MAŘIT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s ekonomickou hodnotou

Tento význam představuje časový vklad, který nepřináší žádný nebo jen malý zisk. Etymologický výklad slova „mařit“ uvádí, že se jedná o význam: *zabíjet...kaziti (plány), ničiti (naděje), utráceti (majetek)* nebo ve tvaru „marný“ s významem: *daremný, zbytečný, bezcenný, planný*“ (Machek 1996: 353, Rejžek 2001: 645). Podle tohoto výkladu se tedy jedná o čas zbytečný nebo bezcenný. V analýze se mluvčí omlouvá za to, že podle jeho názoru obtěžuje úředníka, aby: *„...nemařil zbytečně svůj úřední čas...“*, na úkor jiných důležitějších povinností, za které je placený.

- **čas jsou peníze**

ČASOVÝ ZDROJ JAKO INVESTICE JSOU PENÍZE

Zde je přímo vyjádřena finanční hodnota času. Tato fráze se používá, když chce mluvčí vyjádřit cennost času: *„...Čas jsou peníze. Toto heslo amerických byznysmenů zdomácnělo už dávno i v naší zemi. S nedostatkem vzácné komodity rozdělené na minuty, hodiny či dny zápasí všichni, včetně zaměstnaných rodičů...“* nebo: *„...V současné době se objevují klienti, kteří si jsou vědomi toho, že čas jsou peníze. Jsou to například velké firmy, které zastávají důležitou manažerskou pozici a nemají čas řešit například vyzvednutí výpisu z katastru nemovitostí...“*.

9. 1. 2 Čas jako zdroj investice s politickou hodnotou

Čas může být chápán jako zdroj, který se investuje pro získání nebo upevnění sociální pozice agenta či prosazení jeho názorů nebo úmyslů či rozvážení jejich konání. Torre zde uvádí jako zisk „svobodu“, přičemž organizace času závisí na „racionalitě síly“. Motivací tedy nejsou peníze, ale

dosažení něčeho pro agenta prospěšného, co mu zajistí uznání a respekt nebo druhým ukáže jeho sílu či moc.

V rámci této metafory byla ale samostatně vydělena skupina významů, kterou Torre označuje jako „politizace času“. To znamená, že v některých životních situacích lidé jednají pod nátlakem a čas není možné organizovat podle vlastní vůle, nýbrž na základě nařízení a určení vyšších institucí a moci. Jedná se o nařízení, pravidla, normy nebo úkoly, které musí agent splnit. Do této kategorie byly zařazeny i případy, kdy se člověk musí přizpůsobit přírodním podmínkám a biorytmům jako vyšším silám, tedy např. nutný čas na spánek, jídlo apod.

Politická hodnota času se tak odvíjí ve dvou úrovních: 1) buď se jedná o čas jako prostředek pro dosažení vlastních cílů – **politické jednání** nebo 2) prostředek pro jednání, který je vynuceno na agentovi jeho časové investice – **politizované jednání**. V obou kategoriích je možné přesto používat slovní fráze s významem kalkulace času. Tedy i v případě politizace času, kdy ziskem může být např. pozitivní ohodnocení ze strany vyšších institucí nebo třeba odpočinek po čase spánku.

Časový zdroj pro investici s politickou hodnotou

Fráze v 19. stol.:

- **mařit čas**

MAŘIT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s politickou hodnotou

Agent má jistý záměr nebo úkol, který chce uskutečnit. Avšak jeho jednání nesměřuje správně k danému cíli a on zjišťuje, že dělá danou aktivitu zbytečně, tedy „maří čas“. Jak již bylo uvedeno výše, v etymologii slova je uveden význam „kazit“ nebo pro tvar „marný“ je význam „planý“, „bezpečný“. Danou aktivitou tedy agent bezpečně utrací svůj časový zdroj, bez dosažení výsledku. Ve výpovědi se mluvčí snaží chytit zvěda, ale zjišťuje, že pátrá na

špatném místě: „...co zde marně maříme čas, měl vyzvědač...pokdy, aby dosáhnul lesa.

Fráze ve 20./21. stol.:

- **mít čas**

MÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politickou hodnotou

Agent vlastní časový zdroj, který může vložit do jednání s jeho politickým ziskem. V analýze tento frazém ilustrují výpovědi: „...mít spoustu času na výzkum...“ nebo: „...mít čas na důležité nápady...“. Podobný je i případ agenta, který je tělesně postižený, ale chce se učit jazyky. Věří totiž, že je využije pro další kariéru: „...Musím se v dohledné době naučit německy, abych neměl problémy s komunikací....Ted' na to mám dost času....“. Dalším případem je agent, který potřebuje čas, aby si uspořádal své záležitosti po určitých životních zvratech: „...máš dost času, aby sis to mohl dát sám do pořádku...“.

- **nemít čas**

NEMÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politickou hodnotou

nemít čas: opačným případem je nevlastnění časového zdroje na jednání s politickým významem. Agent má projednávat určité záležitosti, ale nemá (nebo nechce mít) patřičnou časovou zásobu na toto jednání. Ve výpovědi se jedná o případ, kdy se mluvčí omluví z jednání, protože podle jeho názoru je z jeho strany vše vyřešeno: „...omluvte mě, musím se poroučet, opravdu nemám času nazbyt...“ (fráze „nemít čas“ je zde ještě doplněna částicí „nazbyt“, která rovněž vytváří frazém „mít/nemít čas nazbyt“). Další možností je případ, kdy mluvčí má určitý záměr, ale neměl ještě k jeho vykonání dostatek časové zásoby. Ve výpovědi se jedná o případ, kdy si chce mluvčí pohovořit s učitelem svého dítěte a zároveň se s ním i seznámit: „...ještě jsem neměla čas si s Vámi pohovořit...“. Dále je případ, kdy agent nemá dostatečnou časovou zásobu pro rozvážení dalšího jednání: „...než jsem měl čas odpovědět, někdo odpověděl za mne...“; „...Po Bukačovi nebyl čas na velké rozhodování...“ nebo podobně: „...není čas vysvětlovat, proč jde po něm

gestapo...“; „...není čas na obřady...“; „...nebyl čas na úvahy...“. Jiným případem je uplatnění vlastních možností nebo moci pro zamezení konání druhých, tedy jejich politického jednání vůči agentovi. Agent jedná tak, aby: *„...aby nepřátelé neměli čas vzpamatovat se...“* nebo v jiné výpovědi: *„...nebude mít čas nám uškodit...“.*

- **nemít čas**

NEMÍT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s politickou hodnotou

Někdy je v jednání požadováno jeho přímý průběh, bez jiných méně podstatných okolností: *„...není čas chodit kolem toho jak kolem horké kaše...“;* *„...není vhodná doba ani čas, abych Vám vysvětloval, v jak vážné situaci jste...“* nebo *„...není čas na dlouhé disputace...“.*

- **investovat čas**

INVESTOVAT ČASOVÝ ZDROJ DO JEDNÁNÍ s politickou hodnotou

Časová zásoba může být přímo označena jako „investice“ do určitého politického jednání. Ve výpovědích je případ, kdy se jedná o předpoklad trvání protestů na Wall Street. Mluvčí konstatuje: *„...lidé nebudou investovat čas ani energii do protestů...“.*

- **dělit čas**

DĚLIT ČASOVÝ ZDROJ MEZI INVESTICE s politickou hodnotou

Mohou být vykonávány dvě činnosti nebo dvě aktivity současně, které jsou pro agenta stejně důležité. Agent ve výpovědi uvádí: *„...dělím čas rovným dílem mezi dvě laboratoře...“.*

- **sebrat čas**

INVESTICE s politickou hodnotou SEBERE ČASOVÝ ZDROJ

Činnost s cílem prosadit určitý záměr spotřebovává časovou zásobu. V tomto smyslu je důležitá specifikace „kolik“, zda „málo“, „spoustu“ nebo „většinu“, „moc“ času apod., což často slouží jako rozhodovací kritérium nebo předmět konstatování. Ve výpovědi je uvedeno, že: *„...Debaty o odkladech seberou*

mnoho času a energie...“. Zde je uvedeno, že daná činnost bude zabírat mnoho časové zásoby a podle výpovědi tak nezůstane čas na podstatné záležitosti.

- **sebrat čas**

INVESTICE s politickou hodnotou ZABÍRÁ ČASOVÝ ZDROJ

Agent má určitý politický záměr, ale musí zvažovat co nejefektivnější způsoby pro jeho provedení. Např. vědec odmítá způsob, který mu: *„...zabere spoustu času...“*, aby dosáhl svého záměru. Trochu jiným případem je výpověď vědce, jehož: *„...soukromé výzkumy zabírají mnoho času...“*, tedy zde se nejedná o čas jako rozhodovací kritérium, ale konstatování délky času. V této výpovědi se vědec věnuje svým aktivitám na úkor jiných.

- **zbývat čas**

ZBÝVAJÍCÍ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politickou hodnotou

V rámci časové zásoby může vybýt určité množství času, které může být investováno podle záměrů agenta. Ve výpovědích to ilustruje případ vědce, který přijde o jednu svou vědeckou činnost, ale může se o to více věnovat druhé... *„...zbude mu čas na druhé zaměstnání...“*. Mluví se zde sice o zaměstnání, což je na první pohled ekonomická hodnota, ale podle celé výpovědi se jedná o činnost, na níž má jedinec vlastní zájem.

- **plýtvat čas**

PLÝTVAT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politickou hodnotou

Čas jako zdroj může být zneužit někým druhým, kdo chce dosáhnout svého záměru prostřednictvím jiných. Ve výpovědi je agent varován, že: *„...Hunt plýtvá Vaším časem, aby objevil něco nového...“*. Agent jedná podle nařízení výše postavené osoby, která má v úmyslu využít jeho výsledků. V podobném významu lze použít frazémy i „ztrácet čas, mrhat časem“ (viz. výše).

- **neplýtvat čas**

NEPLÝTVAT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s politickou hodnotou

Jiným případem je neplýtvání času na jednání, které by mělo být rozváženo a prozkoumáno. To však není považováno v tomto případě za důležité a toto „posuzování“ dalšího konání nebo záměru je pro agenta „plýtvání časem“: *„...policisté připraví povšechné podklady k navrženému odposlechu a soudci je bez hlubšího studia schválí. Prostě neplýtvají časem nebo nemají odvalu tak neučinit a vystavit se kritice, že kvůli nim nebyl dopaden nebezpečný zločinec...“.*

- **ztrácet čas**

ZTRÁCET ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s politickou hodnotou

Podobně jako ve frazému „mařit čas v politickém jednání“ (viz. Fráze v 19. stol.) lze i v tomto slovním spojení mluvit o jednání, které se ukáže jako chybné pro splnění daného záměru. To ukazuje výpověď, ve které mluvčí uvádí, že: *„...ztratil zbytečně mnoho času pátráním nad hereččiným stolem...“*, poté, co zjistil, že pátrá na špatném místě.

Politizace časového zdroje

Fráze v 19. stol.:

- **potřebný čas**

POTŘEBNÝ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politiz. hodnotou

Prosazení vlastního názoru potřebuje určitý čas, aby mohlo být realizováno. Jinak není cíle dosaženo nebo je jeho splnění nedostatečné. Ve výpovědi to ukazuje případ, kdy: *„...Sněmu Kroměřížskému nenecháno potřebného času...“* na řešení otázky o samostatnosti území, a to zřejmě z důvodu zásahu vyšší mocenské instituce, která neměla na vyhlášení samostatnosti zájem. Zde se tedy jedná o podřízení času vyššímu mocenskému aparátu.

Fráze ve 20./21. stol.:

- **mít čas**

MÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politizovanou hodnotou

Na splnění povinností je třeba mít časový zdroj. Někdy je ale nutné učinit opatření, aby tento časový zdroj byl k dispozici. To ilustruje výpověď, kdy v rámci svých povinností mají studenti odevzdat práce: „...do dne Díkuvzdání, aby je učitelé měli o svátcích čas oznámkovat...“. Podobně studentka potřebuje zařídit, aby: „...aby měla co nejméně času k napsání své diplomky...“. Jiným případem je použití fráze „mít spoustu času“ ve výpovědi, kdy mluvčí nařizuje druhému vykonání určité věci. Konkrétně v následující výpovědi jde o vyjádření se k dopisu, kdy mluvčí říká agentovi: „...máte na to spoustu času, nikdo na Vás nespěchá...“.

- **nemít čas**

NEMÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politizovanou hodnotou

Opačným případem je absence časového zdroje na plnění úkolů a pravidel, kdy často následuje alternativní opatření nebo postih jednajícího. V analýze jsou např. uvedeny výpovědi: „...neměla jsem čas napsat fejeton, tak ho musím napsat ve středu večer...“. Zde následuje i konstatování alternativního způsobu řešení - fejeton musí napsán, bude tak ale učiněno později. Jiným případem je využití „nevlastnění“ časového zdroje jako omluva nebo výmluva: „...neměla jsem čas, abych nějakou slohovou práci uložila...“ nebo: „...neměla jsem čas učit se...“. Někdy je v rámci politizovaného jednání potřeba na jednu činnost veškeré časové zásoby a na jiné, také důležité, již čas nezbývá: „...na nic jiného nebudou mít stavební úřady čas, než na řešení černých staveb...“. Další možností této fráze je případ, kdy není možné dosáhnout požadovaného záměru, protože není časový zdroj pro splnění požadavků, nařízených vyšší institucí: „...Ukázky z Muže na radnici a dva filmy režiséra Hužery nebyly uvedeny, protože nebyl čas jednat s dědici ...“. (Podobně agent nemůže vykonávat svůj určitý úkol, protože na něho nemá dostatek časového zdroje. Jedná se např. o případ učitele, který nemůže učit, protože: „...není dostatek knih, křídly, nedostatek k času k učení...“.

- **potřebovat čas**

INVESTICE s politizovanou hodnotou POTŘEBUJE ČASOVÝ ZDROJ

Splnění činnosti nebo příkazu vyžaduje nebo „potřebuje“ určitou časovou zásobu. V analýze se tento frazém objevuje ve výpovědích: „...*kolik času budou vědci potřebovat na testy na zvířatech...*“ nebo: „...*potřebují čas, aby antibiotika zabrala...*“. Politizaci zde představují normy nebo daná opatření, která jsou nutná pro dosažení výsledků.

- **zabírat čas**

INVESTICE s politizovanou hodnotou ZABÍRÁ ČASOVÝ ZDROJ

Čas se stává kriteriem, na základě něhož jsou stanovená určitá pravidla a rozhodující při tom je co nejmenší časová investice nebo časový náklad. Např. ve výpovědi ze školního prostředí se rozhoduje: „...*který ze způsobů psaní známek zabere méně času...*“. Časově kratší způsob bude dále ustanoven jako norma. Další možnost této fráze je uvedena ve výpovědi, kde se agent „...*rozhodně se nenudí. Spoustu času jí zabere vybavování bytu i vyřizování úředních záležitostí...*“. Přízpusobením se biologickým rytmům je výpověď, kde se konstatuje zbytečnost času stráveného spaním, neboť současná doba: „...*oceňuje pracovní výkony i velké nasazení při konzumaci příjemných zážitků. Spaní jí v tom překáží, zabírá moc času...*“.

- **stát čas**

INVESTICE s politizovanou hodnotou STOJÍ ČASOVÝ ZDROJ

Agent vnímá určité povinné aktivity jako náročné. To ilustruje příklad učitele, který si stěžuje na náročnost výuky: „...*musíme umět slepí být i hledat jehlu v seně, a tohle vše být musíme do smrti dnes a denně...To je moc zábavné, odpověděla Mary. Tyhle věci vás musí stát asi hrozně času, že tady nikdy nejste na první hodinu včas...*“.

- **nezbývat čas**

NEZBÝVAJÍCÍ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politiz. hodnotou

V časové zásobě nezbývá časový zdroj pro vykonání nařízení nebo povinnosti. Ve škole se tak žák obhajuje, že neumí danou látku, protože v rámci výuky: „...*nezbyl čas to probrat...*“, podobně: „...*nezbývá čas na*

takové malichernosti jako je výměnu bytu...“ nebo: „...nezbývá čas na řešení ekonomických otázek...“.

- **marnit čas**

MARNIT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s politizovanou hodnotou

Agent ví, že by měl v rámci běžných domácích prací vynaložit určitou časovou zásobu. Ovšem odmítá je vykonávat, protože: *“...nebude marnit spoustu času sekáním trávy, mytím auta...“*. Podle výpovědi poznal v životě jiné hodnoty a čas vložený do takovýchto prací považuje za bezcenný nebo zkažený.

- **šetřit čas**

ŠETŘIT ČASOVÝ ZDROJ V INVESTICI s politizovanou hodnotou

V jednání s politickým významem je možné uspořit časový zdroj, pokud se povedou určitá opatření. Ve výpovědi se jako příklad uvádí, že: *“...pokud by se lépe zorganizovala státní správa, ušetřili bychom spoustu času...“*.

- **ukrádat čas**

UKRÁDAT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICE s politiz. hodnotou

Vykonávání určité nařízené nebo institucionálně stanovené činnosti je časově omezováno jinou aktivitou nebo jednáním, která není žádoucí. Dokládá to např. výpověď ze školního prostředí: *“...Potřebujeme Vaši naprostou spolupráci při potírání neomluvené pozdní docházky, neboť nám ukrádá čas z drahocenného vyučovacího času...“*.

9. 1. 3 Časový zdroj pro investici s emocionální hodnotou

Tato kategorie se přímo nenachází v sociálních metaforách Torreho, ale přesto zahrnuje jeho metaforickou bázi ČAS JAKO ZDROJ PRO VZTAHY, kde je konání založené na emocionálních pohnutkách. Vedle tohoto významu sem byly přiřazeny i výpovědi, které uvádí využití času pro příjemné nebo zábavné aktivity, tedy takové, které přinášejí člověku potěšení. V obou případech tak lze podle mého názoru uvažovat o zisku příjemných pocitů

vyvolaných blízkostí člověka, sdílením času s přáteli, časem věnovaným sám sobě, svým zájmům, anebo odpočinku. Rovněž zde byly zařazeny fráze, ve kterých má emocionálně motivované jednání význam „pouhého vyplnění“ zbylého času nebo času bez nějakého záměru nebo cíle, tedy např. slovní spojení „krátit si dlouhý čas čím“.

Fráze v 19. stol.:

- **není čas**

NENÍ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s emocionální hodnotou

Agent nemá časovou zásobu na jednání s emocionálním významem buď z důvodu, že mu to okolnosti neumožňují, nebo také že nechce investovat čas do takového jednání. Ve výpovědi tak např. agent nemá zájem vynakládat svůj čas na blízké vztahy: „...*Pepíček barvířův jest zase velmi pohodlný, nemiluje mnoho štrapací, sedí celý den doma, nemá tedy pro děvčata času...*“. Podobný případ je i studující, který nemá zájem se účastnit zábavy a tváří se, že studuje: „...*Ale, pane Zelenko, toho jste si měl přece dopřáti a nebýti z jiných...vytrhla jej stravovatelka, spokojená se slavností. Není času, slečno Elis...*“.

- **krátit si čas**

KRÁTIT SI ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s emocionální hodnotou

Agent má určitý záměr, ale musí čekat, až nastane vhodná doba pro jeho vykonání. Má tedy čas, který není nijak využit. Čas je ale spojen s událostí a tak čas bez jednání se jeví jako prázdný a dlouhý. V případě ale, že se tento čas vyplní nějakou příjemnou nebo zábavnou činností, evokuje to představu zkráceného času. To ilustruje výpověď: „...*děvčata...netrpělivě čekají, až i je některý z hochů zavolá. Mezi tím si krátí čas vypravováním tajností, ta něco prohodí o nejapném tanečnickovi...*“.

- **naskytnutý čas**

NASKYTNUTÝ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s emoc. hodnotou

Pokud zbude v rámci nějak zacílené časové zásoby určitá její část, může agent tento čas investovat do činnosti mu příjemné nebo zábavné. To ilustruje výpověď o tom, že pokud budou mít lidé (po práci) čas, mohou se zabývat četbou knih, které je upoutaly: „...*posluchači stanou se zvědavými a jakmile kniha a čas jim se naskytnou, sami čísti budou...*“.

- **mrhat čas**

MRHAT ČASOVÝ ZDROJ NA INVESTICI s emocionální hodnotou

Agent vydává časovou zásobu na činnost, která nemá (podle okolí) žádný materiální zisk nebo prospěch. Např. je negativně posuzováno, když místo studia čte student knížky: „...*Rodiče... nemají sami ani dosti vědomostí, aby mohli posouditi, co mu jest škodlivé, aneb radují se z toho, když syn drahocenný čas dnem i nocí čtením mrhá...*“.

- **ztrácet čas**

ZTRÁCET ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s emocionální hodnotou

Negativně jsou obecně vnímány některé činnosti, které mohou být ale pro mnohé zábavou. Čas investovaný do těchto činností je posuzován jako ztráta času. V následující výpovědi se jedná o hry, které jsou v dané době považovány za něco negativního: „...*Všeliké hry, nechť jsou jakékoli, jsou předce jenom vždy hrami, a co takové ztrátou času, kterýž tak drahocenný jest...*“.

Fráze 20./21. stol.:

- **mít čas**

MÍT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s emocionální hodnotou

Aby mohl agent provádět aktivity s emocionálním ziskem, musí mít k tomu k dispozici zásobu času. V následujících výpovědích je tento časový zdroj získán až po vykonání jiné (pro agenta důležitější aktivity) nebo přesunutí činnosti na jinou dobu nebo na někoho jiného: „...*když se ho zeptáte, jestli by neměl ve čtvrtek čas na golf, řekne Vám, že až po páté hodině...*“ nebo: „...*Mohl by na částečný úvazek pokračovat ve výzkumu a starost o pacienty*“.

přenechat někomu jinému. Pak by měl dost času na zábavu..." (MAXQDA: CNK-SYN1, ř. 225). Dalším příkladem emocionální investice je zisk společně strávených chvil na pobytu, kdy: *„...budeme mít více času na sebe...“* a podobně: *„... Všichni budeme mít více času na sebe...“*; *„...na důkladné povídání bude čas na horách...“*. Jiná výpověď vyjadřuje postesk: *„...Závidím Ti, že máš čas listovat v knihách, jen tak lenošit...“*.

- **není čas**

NENÍ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s emocionální hodnotou

Opačným případem je situace, kdy agent nemá časovou zásobu na emocionální jednání, často v důsledku jiných závaznějších činností. Z výpovědí to ilustrují příklady: *„...kvůli učení není čas žít...“* nebo: *„...Není čas se zastavit v dnešní uspěchané době...“*. Ve výpovědi: *„...Jestli není čas na návštěvu tělocvičny, zkuste cviky, které Vám nabízíme...“* je nabídka alternativy pro časově méně náročnější činnost. Jiným případem je situace, kdy mluvčí lituje, že nebylo více času s druhým (ženou) poznat: *„...Bylo to prima. Škoda, že jsme neměli víc času...“*.

- **trávit čas**

TRÁVIT ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s emocionální hodnotou

V této metafoře agent metaforicky spotřebovává – „tráví“ časový zdroj svým emocionálně zaměřeným jednáním tak, jako se tráví potrava (viz. trávit časový zdroj s ekonomickou hodnotou). V emocionálně dané konání se tedy spotřebovává - „tráví čas“ různými pro agenta příjemnými aktivitami jako např.: *„... čtení knih je považováno za úctyhodné trávení volného času...“*. Tento slovní frazém se týká i času stráveného s blízkými osobami: *„...všechn svůj čas trávila tím, že sním chodila na lov...“* nebo: *„...Byla hodně společenská, měla spoustu kamarádů, většinu času trávila s nimi...“*.

- **zbývat čas**

ZBÝVAJÍCÍ ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s emocionální hodnotou

V rámci časové zásoby určené na jiné (pro agenta důležitější) jednání, zbylo určité množství času. To je možné investovat do aktivity, která nepřinese

nějaké materiální, politické nebo morální zisky, ale příjemné prožitky. V analýze to dokládá výpověď: „... *zbude čas na to pustit si desku...*“ nebo: „...*zbývá čas rozhlížet se vychutnat krajinu...*“

- **omezit čas**

OMEZIT ČASOVÝ ZDROJ PRO INVESTICI s emocionální hodnotou

Jednání s emocionálním ziskem má být redukováno na úkor jiných činností, které jsou preferovány nebo musí být vykonávány. Ve výpovědi se konstatuje, že čas zábavy je snižován, protože se nevyplatí tak jako investice do ekonomické činnosti: „...*v současné době se vyplatí pracovat a čas na zábavu omezit na minimum...*“.

- **dávat si čas na zkoušku**

DÁVAT SI ČASOVÝ ZDROJ NA ZKOUŠKU

Ve vztahu muže a ženy nemusí být jisté, že jsou schopní prožít spolu život, tedy metaforicky řečeno zda budou schopní investovat svou časovou zásobu pro společný vztah. Je ale možné si vymezit určitý časový zdroj „na zkoušku“ pro tuto emocionální investici: „...*nemusíme se hned brát, dáme si nějaký čas na zkoušku a uvidíme...*“ .

- **krátit si čas**

KRÁTIT SI ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s emocionální hodnotou

Jako v případě tohoto frazému v 19. stol. i zde se jedná o vyplnění co nejpříjemněji časové zásoby, určené pro jinou významnější činnost. V analýze to dokládá slovní spojení jako např.: „...*ukracoval si čas procházkami...*“.

- **zabít čas**

ZABÍT ČASOVÝ ZDROJ emocionální investicí

Agent má časovou zásobu, kterou nemá vyplněnou činnostmi ekonomického, morálního nebo politického či politizovaného významu. Tento „bezcílný“ stav je negativně prožíván a agent se snaží tento „prázdný čas“ nějakým způsobem odstranit – „zabít“. To se často řeší jednáním, které může přinést příjemné

zážitky nebo zábavu: „...*Ted' se tady hemžily matky s dětmi, staří lidé tu hráli dámu nebo šachy, anebo snili, a ti mladší sem chodili do tanečních, hrát kulečnick nebo zabíjet čas u hracích automatů...*“. Podobným případem jen i výpověď hráče: „...*Nemohu se vás nezeptat na proslulé ruské bázy. Jak na vás v první sezoně působily? Je to hrůza. Přesně tak, jak se to vypráví. Jsme zavřeni na hotelu a zabíjíme čas. Trenéři nás chtějí mít pod kontrolou...*“. Příznačná je také výpověď: „...*Asi takových lidí, kteří s hloupostí té doby bojovali prací, bylo víc, ale rozhodně jich bylo méně než těch, co vysedávali v hospodách čtvrté cenové skupiny a bufetech a vlastně zabíjeli čas...*“. V těchto případech je tedy emocionální jednání pouze náhradou za jiné smysluplnější aktivity. Podobně v pracovním procesu: „...*Kdo se v práci nudí a zabíjí čas tím, že mastí hry na monitoru, měl by se mít na pozoru...*“.

- **škoda času**

ŠKODA ČASOVÉHO ZDROJE PRO INVESTICI s emocionální hodnotou

Agent mu k dispozici určitý časový zdroj pro své zájmy nebo oblíbenou činnost, ovšem prostředky, které má k dispozici, ho neuspokojují. Tento případ dokládá výpověď: „...*filmy, co promítají dnes, to je škoda času. To je lepší si přečíst pěknou knihu...*“.

- **ztrácet čas**

ZTRÁCET ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s emocionální hodnotou

Mluvčí musel dlouho investovat čas do významnější aktivity a neměl čas na emocionální jednání, které v dané době považoval za ztrátu času. To ukazuje výpověď: „...*musel jsem za studií přečíst příliš mnoho, abych mohl ztrácet čas čtením věcí, na které bych byl měl chuť...*“. Jedná se zde tedy o konstatování, že studium bylo pro mluvčího důležitější a aktivita jako četba oblíbených knih by byla vnímána jako ztráta času pro dosažení cíle, který si stanovil.

9. 1. 4 Čas s morální hodnotou

V tomto významu je čas investicí do morálních závazků a povinností, které mohou přinést člověku čest a uznání okolí, ale také uspokojení morálních zásad sebe sama. Morální argumenty jsou tak v tomto případě racionálně posuzovány s výhledem na nemateriální zisk v podobě pozitivního hodnocení. Tedy morální hodnota času je stejně jako „zboží“ nebo „peníze“ kalkulována. Důležité jsou zde subjektivní morální kritéria člověka, které upřednostňuje před ekonomickým kalkulem. Může se jednat např. o pomoc druhým, o veřejně prospěšnou činnost nebo třeba tolerantní jednání s druhými, kteří mají problémy nebo jisté slabiny.

Fráze v 19. stol.:

- **není čas**

NENÍ ČASOVÝ ZDROJ NA INVESTICI s morální hodnotou

Na agentovi je požadováno, aby se i přes jeho nevěli věnoval druhému; on nakonec svolí, ale upozorňuje, že nemá čas: „...*Ale vidím, že se nyní hněváte; nechejme toho na jiný čas. Neruda: A což! ...To by mně bylo vzácné! Já mám hodně tak mnoho času, abych za vámi běhal. Mluvte jen, co mi chcete, ať tu dlouho nestojím...*“. Ve slovním spojení „já mám hodně tak mnoho času“ je patrná souvislost s dnes používanou frází „já mám tak čas na...“. Dalším případem je agent, který nemá k dispozici čas provést aktivitu, k jejíž vykonání se cítí morálně zavázán a omlouvá se za to: „...*prosím odpuste, nemám nyní času Vaší žádosti vyhovět...*“.

- **stačit čas**

ČASOVÝ ZDROJ STAČÍ NA INVESTICI s morální hodnotou

Zde je použit starší význam pro slovní frázi „je čas“, nebo „je k něčemu čas“. Agent může investovat časový zdroj do morálního jednání, pokud mu k tomu „stačí čas“, respektive „má čas“. Ve výpovědích to ilustruje příklad, kdy má studovaný člověk rozšiřovat literaturu mezi lidmi: „...*necht' poukáže studující*

na jinou podobu neb, pokud čas stačí, sám to neb ono vypravuje, a shledá zajisté s potěšením, že posluchači stanou se zvědavými...“.

Fráze 20./21. stol.:

- **krátit si čas**

KRÁTIT SI ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s morální hodnotou

V časové zásobě, která byla určena pro jiné významnější jednání, zbyla určitá část nebo množství nevyplněné zásoby času. Jak již bylo uvedeno výše, tento na „události“ prázdný čas se jeví jako dlouhý a nevyužitý. Agent tedy hledá činnost, jak tuto časovou mezeru vyplnit a může k tomu zvolit aktivitu pro něho morálně významnou. Dokládá to např. výpověď: *„...aby ukrátil čas, píše scénu pro školní veselici...“*. Ale zde se může jednat také o činnost, která člověka baví, tedy emocionální jednání.

- **ukrádat čas**

UKRÁDAT ČASOVÝ ZDROJ Z INVESTICE s morální hodnotou

Agent nemůže investovat čas do určitého jednání, ke kterému se cítí morálně zavázán; časovou zásobu totiž investuje do jiné aktivity, pro něho morálně významnější. Ve výpovědi se uvádí, že jedna aktivita „ukrádá“ časovou zásobu druhé: *„...Lidsky se cítím bohatší. Pro mne to byla škola života a výzva, abych se v této oblasti dostal na úroveň odborníků... Proto, i když mi celý problém ukrádá čas na rodinu, nemůžu ho opustit...“*.

- **ztrácet čas**

ZTRÁCET ČASOVÝ ZDROJ morálním jednáním

Agent není ochotný investovat čas do jednání (pro jiné) s morálním významem, je to pro něho ztracený čas: *„...nemůžu si dovolit ztrácet čas s bláznivou ženskou na vozíku...“*.

- **nedostatek času**

NEDOSTATEK ČASOVÉHO ZDROJE NA INVESTICI s mor. hodnotou

Pro určité jednání s morálním významem není v dané chvíli časová zásoba, neboť je nutné věnovat se jiným prioritám. Agent tak může přesunout toto jednání na později, neboť podle něho se nejedná o nutnou záležitost. Ve výpovědi ze školního prostředí pochází fráze: „...*vznesen problém narkomanie mezi žáky a problém distributorů drog v okruhu školy. Odsunuto pro nedostatek času...*“. Řešení morálních problémů žáků musí ustoupit projednávání jiným záležitostem, a to z důvodu „nedostatku časového zdroje“ – tento problém se tedy odsunuje.

- **mít čas**

MÍT ČASOVÝ ZDROJ NA INVESTICI s morální hodnotou

Agent má časovou zásobu pro jednání s morálním ziskem. V analýze ilustrují tento význam např. výpověď, která konstatuje: „...*Když musíte ležet v nemocnici osm měsíců, mají lidé dost času posílat dárky třeba i lodí, a Debořini příbuzní této příležitosti využívali měrou vsutku vrchovatou...*“. Dalším případem je agent, který má časový zdroj na to, aby mohl přemýšlet o sobě samém a o svých záležitostech. To dokládá případ, kdy agent leží v nemocnici a uvažuje „...*jak málo může člověk dělat přes veškerou lásku, kterou cítí, a právě proto, že ji cítí.... A toužím po Willowdalu! (Ta okna! Ta okna, za kterými jsou stromy!)...Budu mít čas ještě o tom hodně přemýšlet...*“.

- **ztrácet čas**

NEMÍT ČASOVÝ ZDROJ NA INVESTICI s morální hodnotou

Opačným případem je *nemít* čas na morální investici. Např. není čas na ohleduplné jednání s lidmi: „...*není čas se s (lidmi) mazlit...*“. Dalším významovou možností této fráze je případ, kdy agent nemá kvůli jiným činnostem časovou zásobu pro určitou morálně svazující aktivitu: „...*není čas si přečíst přání s minulého roku...*“, podobně: „...*Máme doma tři malé děti. Jsou chvíle, kdy musím nutně odjet a nikdo ze známých nemá na hlídání čas...*“. V jiné výpovědi se ale jedná o výčitku: „...*kdybych bývala mívala čas vyslechnout její výkřik o pomoc...*“, tedy mluvčí lituje, že neměl časový zdroj pomoci druhému.

- **nezbývá čas**

NEZBÝVÁ ČASOVÝ ZDROJ NA INVESTICI s morální hodnotou

Mluvčí se cítí morálně zavázán k určitému jednání, ale má k tomu jen málo času: „...Obává se, že už nezbývá mnoho času. Musíme zničit zneužívání vědy a politické systém, které jsou za takové zneužívání zodpovědné...”.

- **ztrácet čas**

ZTRÁCET ČASOVÝ ZDROJ NA INVESTICI s morální hodnotou

Agent má záměr splnit morálně důležitý úkol, ale má pocit, že časová zásoba není správně investována pro dosažení tohoto cíle. Tento čas vnímá jako „ztrácený“, tedy neúčelně vynaložený pro jiné, méně důležité aktivity: „...Nyní musíme dát všechno do pořádku v zájmu přítomnosti. Budeme-li ztrácet čas, ztratíme všechno. Naše ruské dějiny nám neposkytnou další šanci...”. V podobném významu je i výpověď, kdy nebylo možné uskutečnit určitý morálně významný čin nebo aktivitu. Ve výpovědích to ukazuje případ, kdy mluvčí lituje, že nebyla dlouhá léta vydána kniha určitého autora, která mohla být pro společnost velkým morálním přínosem. Tato doba je pro společnost velkou morální ztrátou: „...Četl jste ten nový Rybakovův román? Dvacet let to nepustili, a je to mistrovské dílo ruské literatury. Strašlivá ztráta času, podle mě...”.

- **trávit čas**

TRÁVIT ČASOVÝ ZDROJ INVESTICÍ s morální hodnotou

Jak již bylo řečeno, původní význam slova *trávit* je „zmenšovat spotřebou“, přičemž v souvislosti s frázemi času je zde patrná významová souvislost s pojmem „spotřebovat čas“. Agent v této metafoře časový zdroj investuje do událostí, ale jejím vykonáváním tuto zásobu spotřebovává jako jídlo. V morálně závazném nebo podmíněném konání tento význam dokládá např. následující výpověď, kdy se agent ve svém volném čase věnuje obecně prospěšné záležitosti: „...tráví valnou část volného času ve školním ovzduší...”. Podobně se může jednat o čas spotřebovaný na zdvořilostní jednání: „...tráví

tolik času vzájemným poptáváním a pozdravy...“. Může se jednat také o pomoc druhým: *„...většinu času strávila u nemocných rodičů...“.*

Nyní budou představeny ještě dvě skupiny slovních frází, které ale vycházejí z jiného metaforického základu. V jednom případě ČASOVÝ ZDROJ CHYBÍ A JE POŽADOVÁN, a v druhém je ČAS VLASTNĚN A JE POSKYTNUT DRUHÉMU.

9. 2 Časový zdroj požadovaný

Časový zdroj nemusí být jen vlastněn, ale může být i potřebovaný, hledaný a získaný, nebo jak uvádí Torre, přivlastňovaný. Do této kategorie jsou zahrnuty tedy fráze, vycházející z metaforické báze ČASOVÝ ZDROJ CHYBÍ A JE POŽADOVÝ. Implikují záměr získat časový zdroj odněkud – z jiné činnosti, od někoho, přesunem jedné činnosti na jinou dobu apod. Významovou podstatou této metafory je tedy potřeba časového zdroje, jeho vyhledání a jeho získání.

Fráze v 19. stol.:

- **vyžádat si čas**

VYŽÁDAT SI ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent pro svoje jednání nebo záměr časový zdroj výslovně požaduje. Tato fráze se např. objevila v souvislosti s časovým zdrojem potřebným pro rozvážení určité události: *„...Přepočítal svoje dluhy, bylo jich asi polovice podávaného mu obnosu. Vyžádal si čas na rozmyšlenou, a facit by, že nabídnutí nepřijal...“.*

Fráze 20./21. stol.:

- **ukrádat si čas**

UKRÁDAT SI ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Tento význam implikuje přivlastnění časové zásoby buď druhému agentovi nebo z na úkor jiné činnosti. Ve výpovědích to ukazuje příklad, kdy si agent ukrádá čas z jiné činnosti, aby mohl vykonat svůj záměr: „...*Mnozí ani netuší, jak dokáže potěšit rámeček s krásnou výšivkou, tím více, když víte, že dotyčný dárce si na ni ukrádal čas, jak jen to šlo, jen aby vám udělal radost vlastním dárečkem...*“. Podobně může být ukrádána někým nebo něčím časová zásoba: „...*ukrádá nám z drahocenného vyučovacího času...*“ nebo: „...*oddalováním a zbytečnými řečmi ukrádá čas.*“

- **získat čas**

ZÍSKAT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent může určitým jednáním získat časový zdroj, které potřebuje: „...*Aby získal čas, sáhl Barley do kapsy saka a vytáhl z ní...*“ nebo: „...*Dodržujte odstup, tím získáte čas k reakci na různá nebezpečí. Když vám ten odstup někdo naruší, pak můžete jediné - znovu si jej vytvořit...*“. Obdobná je i výpověď: „...*Stavební řízení se pokusí zdržovat, aby získali čas na změnu územního plánu...*“ nebo: „...*Evropská centrála...půjčila bankám půl bilionu...Banky tím měly získat čas...*“. V jiné výpovědi je případ, kdy se agent zbaví povinností a získá tak čas na vykonání vlastních záležitostí: „...*Osvobozena od reprezentačních povinností, získala Drahomíra Pithartová čas i na vlastní aktivity...*“.

- **najít si čas**

NAJÍT SI ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent si musí někde najít časový zdroj potřebný pro splnění svého záměru. Může to být buď přesunem času z jiné činnosti, nebo organizaci činností tak, aby zamýšlený záměr mohl vykonat: „...*Dvořák by nyní měl najít čas na to, aby se dal zdravotně do pořádku a byl co nejlépe připraven na letní vrchol v Budapešti...*“ nebo „...*Michael byl do té doby jistější, uvedl Dan, který si před utkáním našel čas na krátkou gratulaci...*“. Podobná je i výpověď: „...*Udivilo mě to, protože mi není jasné, kdy by na to našel čas...*“. Jiným případem je agent, který se musí věnovat jiným záležitostem, ale přitom si

najde čas i na své zájmy: „...většinou se zcela podřizuji zájmům rodiny - takže musím ráda vařit, péct atd., ale *najdu čas* i na aerobic, od jara do podzimu na zahradu a o víkendech taky na turistiku, výlety, plavání...“. Agent si také může najít čas pro druhého: „...*vždycky jste na něho udělal čas...*“. Může se jednat i o praktickou radu „...*Raději si udělejte čas a prádlo předem namočte...*“.

- **urvat si čas**

URVAT SI ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Aby byl čas získán, může být urván z jiné časové: „...*urvat s Digbym trochu času*. Někdy není možné ale časový zdroj tímto způsobem získat: „...*Neustále sledovat objednávky a možnost urvat si čas pro sebe je nulová. A tak zbývají oči pro pláč...*“.

- **vzít si čas**

VZÍT SI ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent má určitý záměr, ale musí si vzít čas na jeho vykonání: „...*Prezident však Šimka odmítl jmenovat a vzal si čas na konzultace...*“. V souvislosti s touto frází se také často jedná o výpovědi, kdy je třeba rozvážit, rozmyslet další jednání: „...*Už jsme se zmiňovali, že na rozdíl od ženských týmů představitelé tří účastníků soutěže mužů svůj zájem cestovat za ligou po Evropě nepotvrdili a vzali si čas na rozmyšlenou...*“ nebo: „...*M. Macek by byl pro práci ministerstva přínosem. Ten je údajně ochoten ji přijmout a vzal si čas na rozmyšlenou...*“, „...*Nebudu dělat žádná emocionální prohlášení... Vezmu si čas, všechno promyslím a uvidíme, co se stane...*“. Může se objevit i vyjádření, kdy je agent vyzván, aby si vzal času, kolik potřebuje: „...*Craig Patrick mu na rozloučenou pevně stiskl ruku. Ivane, leť už. A vem si času, kolik potřebuješ...*“. Někdy může být časový zdroj limitován „...*Děkujeme, odejděte? Předseda svazu nevyloučil, že dá svůj post k dispozici, ale vzal si čas do 30. června...*“.

- **potřebovat čas**

POTŘEBOVAT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent naznačuje, že potřebuje časový zdroj nebo jeho větší míru na požadované jednání. Často se jedná o čas potřebný na rozvážení dalšího konání nebo odpovědi či vyjádření: „...*Potřebuju, abys tam řekl, že audit dopadl dobře...Žes to nečet? To není důležitý. Potřebuju čas...*“ nebo: „...*Řekl jsem jí, že teď není ten správný moment a že potřebuju čas na rozmyšlení...*“. S podobným významem je i výpověď: „...*Stále cítím, že mám hodně let před sebou,*“ říká zatím nejasně kapitán Rangers. *Teď ale potřebuju čas srovnat si v hlavě, co dál...*“. V jiné výpovědi potřebuje agent čas na rozhovor s druhým: „... *Potřebuju čas. Chci se Vás zeptat na spoustu věcí.*

9. 3 Časový zdroj předán jiným

Tato kategorie určitým způsobem odpovídá Torreho času darovanému. On tuto kategorii definuje jako čas založený buď na reciprocitě, tedy že čas bude jednou (možná) vrácen nebo na oběti, kde se návratnost časového zdroje nepředpokládá. Na základě svých zjištění jsem do této kategorie zařadila spojení, ve kterých se jedná o věnování, darování, předání nebo poskytnutí časového zdroje druhému. Významově implikují tyto fráze zohlednění pozice nebo situace druhého, který potřebuje čas na své konání. Na tomto základě jsem definovala metaforickou bázi pro tuto kategorii jako ČAS JE VLASTNĚN A JE POSKYTNUT DRUHÉMU. Ovšem jak tvrdí Torre, agent „...*zvažuje v první řadě vlastní osobu...já jsem prioritou v nakládání s vlastním časem...*“ (Torre 2007: 167). Takže za každým poskytnutím času druhému lze vidět vlastní záměr nebo zisk.

Fráze 20./21. stol.:

- **poskytnou čas**
POSKYTNOUT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Ve stejném významu jako popřát čas v 19. stol. je i fráze „poskytnou čas“ v období současném. Často se jedná o poskytnutí časové zásoby pro uspořádání záležitostí druhého nebo rozvážení dalšího jednání: „...*poskytl jí čas, aby se vzpamatovala...*“. V další výpovědi je časový zdroj poskytnut pro

umožnění konání druhého: „...*Deboře poskytl dostatek času zmizet v kabině a zmáčknout tlačítko přízemí...*“ nebo: „...*chtějí chránit vlivné byznysmeny, případně jim poskytnout čas na to, aby se na případné rozšíření citlivých údajů připravili...*“. Agentovi je dále např. umožněn čas na jeho adaptaci novou práci: „... *schopný kandidát se na ni musí adaptovat. Pro to je mu třeba poskytnout čas i prostor...*“.

- **Dát/dávat si na čas**

DÁT SI/DÁVAT SI ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent si může ale dát časová zdroj sám sobě – dát, dávat si čas. „(Člověk s ohledem na vlastní příchod, cestu někam nebo provedení, dokončení úkolu, práce proti očekávání druhého:) přijít nebo udělat něco mnohem později, opožďovat se značně; dělat něco velmi zdlouhavě, protahovat to; nespíchat s něčím, popř. otálet se začátkem toho.“ Synonymem je sloveso „opožďovat se“, „trvat mu věčnost“, antonymem pak „být přesný“, „přijít na čas“. Významově podobné je např. slovní spojení „chodit s křížkem po funuse“ nebo „zůstat někde viset“ (Červená et al. 1988: 101).

- **Dát/dopřát/popřát čas**

DÁT/DOPŘÁT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

„(Člověk vůči nerozhodnému nebo jinak zaměstnanému druhému s ohledem na jeho odpověď nebo vykonání něčeho) nespěchat na někoho“ (Červená et al. 1988: 101).

Fráze v 19. stol.:

Agent má umožnit druhému, aby mohl vykonat určitou činnost, tedy mu dát – „popřát“ čas k jeho jednání. Ve výpovědi má studovaný člověk umožnit prostému lidu dostatek času, aby si mohli přečíst knihy: „...*Nechť popřeje čtoucímu dále času ku přečtení knihy, neboť lid jednak zdlouhavěji čte, poněvadž zdlouha chápe, jednak méně času ku čtení má...*“.

- **nepopřát čas**

NEPOPŘÁT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Opakem je situace, kdy agent nechce umožnit jednání druhému, k čemuž může mít různé (politické, ekonomické nebo morální důvody). Tento význam ukazuje výpověď, kdy nechce jeden agent připustit, aby mu druhý kladl otázky v určité záležitosti: „...Špína, chudák, padl - na barikádě - Slečna Elis zalekla se...Byla by donekonečna lítovala a se vyptávala, kdyby jí Frybort času popřál...“.

- **Dát čas**

DÁT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

V definici tohoto frazému je uvedené: „čas může dávat zaměstnavatel zaměstnanci, učitel žákovi apod.): *nechat někoho dělat jeho tempem a nespěchat na něj*“ (Červená et al. 1988: 101).

Fráze 20./21. stol.:

Agent může poskytnout čas *jinému pro jeho činnost nebo vyjádření, které od něho očekává*: „...*On na všechno časem přijde, jen mu dej čas. Asi to není žádný ostrý hoch...*“. Může se také jednat o čas, který má sloužit pro vylepšení současného stavu: „...*Baránek chtěl Komňackého odvolat již dříve, ale rozhodl se mu dát čas na vylepšení výsledků mužstva...*“.

- **nedat čas**

NEDÁT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Opačným případem je situace, kdy čas není dán, i když je vyžadován: „...Při podepisování výpovědi mi policista *nedal* čas na přečtení, tvrdí Polányi...a obviňuje sokolovskou *policii, že zfalšovala jeho výpověď*...“. Podobně ve výpovědi, kde nechce jeden agent umožnit druhému, aby se vyjádřil: „.....*Nic mi neřekneš, nedáš mi čas, abych se na to stačila připravit...*“, podobně: „...*Vůbec mu nedal čas na odpověď*...“.

- **věnovat čas**

VĚNOVAT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Tato fráze obsahuje význam věnování času bez nároku na zisk nebo návratnost. Může se jednat o čas, kterého se agent např. vzdá na úkor svého volného času: „...*můžete mi po vyučování věnovat svůj volný čas?...*“ nebo: „...*věnovat svůj volný čas přípravě žáků...*“. Dalším příkladem je pomoc při určité činnosti: „...*dalším, kdo nám věnoval spoustu času, ale i fotografií je Billy Name...*“ nebo: „...*věnují značný čas pravidelnému úklidu...*“. Agent se také může věnovat čas svým zájmům: „...*Čas věnovala především zahradě, starala se také o housata a slepice...*“.

- **obětovat čas**

OBĚTOVAT ČASOVÝ ZDROJ NA JEDNÁNÍ

Agent se v rámci své časové zásoby vzdá určité její části ve prospěch někoho druhého nebo nějaké činnosti. Ilustruje to např. výpověď: „...*Člověk prochází vývojem až do stadia dokonalosti. Když něco chci, tak pro to musím obětovat čas...*“. Mohou se objevovat i případy, kdy agent není ochotný obětovat časový zdroj: „...*noví poškození...nechtějí uvěřit povaze byznysu AlVision a své naivitě, bohužel jen málokdo z nich však obětuje čas a finance jedinému smysluplnému kroku...*“ nebo: „...*Chce mít hodně peněz, krásnou holku, auto, barák, ale v žádném případě nepřipouští, že by tomu obětoval čas, práci...*“. Obětování času pracovní činnosti ukazuje výpověď o vysokém nasazení pracovníků jedné firmy: „...*Její pracovníci ve vypjatých okamžicích neváhali obětovat čas. Když se podíváte zblízka na instalaci, zjistíte, kolik umu a péče je do ní vloženo...*“.

10 Čas jako prostředí

Tato metafora je ve studii R. R. Torreho založena na vztahu mezi vnějším prostředím a jednáním, přesněji řečeno na zakotvení jednání v daném prostředí. Torre definuje tuto metaforickou bázi ČAS JAKO PROSTŘEDÍ, ČEMU SE MUSÍ ČELIT. V rámci konceptu *agent – patient* je zde jednajícím v pozici *patient*, který koná na základě podmínek, stanovených nebo vyplývajících z určitého časového prostředí. Toto prostředí vnímá člověk jako

dané a čím v tomto prostředí prochází nebo co ho míjí, to se mu stane. Z takto definované sociální metafory lze odvodit metaforickou konceptualizaci Lakoffa a Johnsona ČAS KOLEM NÁS MÍJÍ ZEPŘEDU DOZADU. Jak bylo výše uvedeno, tato metafora má dvě podřazené kategorie:

1. ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT A POHYBUJE SE SMĚREM K NÁM
2. ČAS JE STACIONÁRNÍ A MY SE POHYBUJEME SMĚREM K BUDOUCNOSTI

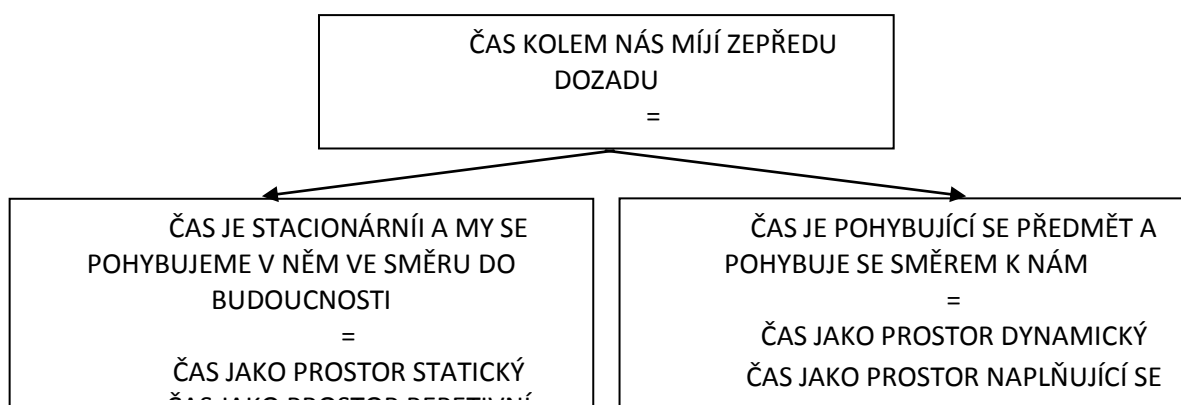
To znamená, že ať se člověk neboli pacient pohybuje v časovém prostředí (vpřed), které je stacionární nebo stojí a časové prostředí se pohybuje člověk stojí, vždy je to vnímáno jako pohyb času (často s významem pohybu událostí, činů, stavů atd.) zepředu do zadu.

V následující části budou uvedeny slovní fráze o čase, které vyplývají z Torreho definovaných metafor: **Statické/dynamické prostředí, repetitivní/explozivní prostředí**. V mé práci byla metafora ČAS JAKO EXPLOZIVNÍ PROSTŘEDÍ předefinována NA ČAS JAK NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR. Nicméně má tato metafora společný základ s Torreho prostředím explozivním: také zde je totiž čas představován určitým bodem nebo zlomem, který je završením trvání či naplňování události, věci, stavu apod. časem; dále naplňující se prostředí implikuje změnu jednání nebo stavu, další akci apod., které nastávají po dosažení tohoto bodu, což je další stejný rys jako u prostředí explozivního. Celkově je tedy kategorie tvořena těmito částmi:

- 10.1 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ STATICKÉ
- 10.2 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ DYNAMICKÉ
- 10.3 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ NAPLŇUJÍCÍ SE
- 10.4 ČAS JAKO PROSTŘEDÍ REPETIVNÍ

V této práci také na rozdíl do Torreho užívám místo pojmu „prostředí“ termín „prostor“, které považuji za „adekvátnější“ ve vztahu času jako entitě. V tomto smyslu lze podle mého názoru považovat za synonymum „času“ pojmy „období“ nebo „doba“.

V intencích G. Lakoffa a M. Johnsona lze tuto kategorizaci vysvětlit následovně: základní skupina metafor ČAS JAKO PROSTOR vychází z hlavní metaforické báze ČAS KOLEM NÁS MÍJÍ ZEPŘEDU DOZADU; skupina frází přiřazená k metaforám ČAS JAKO STATICKÝ PROSTOR a ČAS JAKO REPETIVNÍ PROSTOR mají základ v submetafoře ČAS JE STACIONÁRNÍ A MY SE POHYBUJEME V NĚM; skupina frází odrážející metafory ČAS JAKO PROSTOR DYNAMICKÝ a ČAS JAKO PROSTOR NAPLŇUJÍCÍ vystupují ze submetafory ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT A POHYBUJE SE SMĚREM KE ČLOVĚKU. Podle Lakoffa a Johnsona je zde možné mluvit o koherenci těchto kategorií, neboť mají společný základ v metafoře ČAS KOLEM NÁS MÍJÍ ZEPŘEDU DOZADU. Tuto specifikace lze znázornit následovně:

Zjištěné slovní frází jsou tříděny podle určitých kritérií. Člověk totiž hodnotí čas jako prostor subjektivně na základě události, stavu nebo jinak vymezeného rysu, který si s daným časovým obdobím představuje. Časová prostor tak může být vztahen k určité události, může být dobrý nebo špatný, může vyjadřovat trvání, může se pohybovat, konat atd. Podle toto také patient mluví o množství prostorů, kterými se pohyboval, pohybuje nebo které teprve přijdou či proudí kolem něho. Tyto představy lze podle mého názoru velmi dobře definovat na základě výroku uvedeným v Jungmannově česko-německém: čas je „*tah nastupujících po sobě chvil po sobě*“ a dále uvádí „*čas, čistá část času*“ (Jungmann 1834-39: 202). Tedy jako by v proudu jednoho času, který je dominantní nebo nadřazený, bylo množství různých nehybných

časových prostorů. Ty jsou proudem člověku přinášeny, aby se on v rámci nich pohyboval a jedna a často se tak mluví jako „o časech“.

Kategorizace slovních frází byla provedena jednak na základě podoby a významu nalezených obrátů; a jednak podle dvou Slovníků české frazeologie a idiomatiky (rok vydání 1988 a 1994) a Slovníku česko-německého z let 1834-39, za pomoci kterých jsem chtěla analýzu zjištěných frází strukturovat a jejich třídění podpořit. Z těchto prací byly vybrány fráze a jejich definice, doprovázené příklady, synonymy a anonymy či podobnými významy. Každý typ slovního spojení je doprovázen jeho metaforickým vyjádřením, aby tím byla zřejmější jeho metaforická báze - tedy např. mít dobré časy – MÍT DOBRÉ ČASOVÉ PROSTORY. V rámci každé metaforické subkategorie byly fráze dále seskupeny do určitých významových skupin. Všechny nalezené a přiřazené příklady výpovědí jsou podrobně uvedeny v příloze této práce pod stejným označením kategorie jaké mají v následujícím přehledu.

10. 1 Statické prostředí

Člověk (= *patient*) mluví o prostoru jako o něčem, co je fixní a co ho obklopuje. Této specifikaci odpovídá submetafora ČAS JE STACIONÁRNÍ A ČLOVĚK SE V NĚM POHYBUJE SMĚREM K BUDOUCNOSTI, přičemž zde Torre mluví o mřížce času. Jedná se o „statický pól času“, který poskytuje patientovi rámec, jak se má chovat a jak jednat. Čas je zde prostor, ve kterém je možné být, konat v něm a jím směrem do budoucnosti procházet. Jednání a věci jsou umístěna „do času“ či „jsou“, „se dějí“ „v čase“ (*in time*). Časovým prostorem tedy člověk prochází a koná, co mu tento prostor umožní nebo k čemu ho podnítí.

Hodnocení statického prostoru času v minulosti nebo budoucnosti

Časové prostředí může být charakterizováno na základě subjektivního hodnocení, jak patient tento prostor v minulosti prožil nebo jaký prostor

očekává v budoucnosti. Jedná o prostor času, který vnímá pacient ve své přítomnosti buď jako dobrý nebo špatný.

- **mít zlaté zlatý/zlaté/dobry/dobré... čas(y)**

MÍT ZLATÝ/ZLATÉ/DOBRÝ/DOBRÉ... PROSTOR(Y) ČASU

Ve frazeologických slovnících se uvádí pod heslem mít „zlaté/zlatý/dobré/dobry čas(y)“: *Člověk, země, obchod apod. souhrou okolností v určitém období, mít se velmi dobře, popř. bezstarostně a příjemně, být velmi úspěšný; velmi se rozvíjet a prosperovat* (Čermák, Hronek 1994: 104) nebo pod heslem „(staré) zlaté časy zlaté časy“: „...někdejší bývalá léta, jevící se (pamětníkům nebo při ironizování) jako šťastné, šťastnější, spokojené, spokojenější období.“ Jsou uvedeny příklady „To byly tenkrát čas, houska stála šesták“. Významově blízké je pak „Zlaté časy krále Holce“ (Červená et al. 1988: 51). V tomto smyslu uvádí také Jungmann spojení: „*Užil dobrých časů*“, „*šťastná hodina, šťastný čas*“, nebo očekávání času v budoucnosti: „*Bože dej nám dobrý čas*“ (Jungmann 1834-39: 202).

Fráze v 19. stol.:

dobry čas (v přítomnosti): „...*ve zlém čase jsem sloužil, nyní v dobrém...*“; **dobré časy** (v přítomnosti): „...*jak výborně se daří, jak jsou teď dobré časy, jaké nikdy nebyly...*“; **zlaté časy** (v minulosti): „...*To byly zlaté časy, to dobře se vedlo...*“; podobně **pěkné prostory času** (v minulosti): „...*Časy byly pěkné, dráha dobrá...*“, nebo expresivněji vyjádřeno **krásny prostor času** (v minulosti): „...*Byl to krásny čas...*“, a množné prostory jako **krásné časy** (v minulosti): „...*staré krásné časy. Nikdy nám tak víc nebude, jak jsme se dřív měli...*“, a nebo jako **krásnější prostory času** (v budoucnosti): „...*Přijdou krásnější časy...*“, do této skupiny frazému lze zařadit i slovní spojení **blažené prostory času**: „...*časy blažené, když jsem stál v ženitbu bujarosti své...*“; **nejmilejší prostor času**: „...*nedělní odpoledne byl její nejmilejší čas...*“ nebo očekávaný **nadějplný prostor času** (v budoucnosti): „...*mluvil o nadějplném čase...*“; **lepší časy** (v budoucnosti): „...*chtěl svěřit až na lepší časy celé své bohatství...*“.

Další příklady viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → HODNOCENÍ ČASU (19)

Fráze ve 20./21 stol.:

pěkný čas (v budoucnosti): „...*To lidé říkávaly, to bude pěkný čas...*“;
dobré časy: „...*Jsou věrní a oddaní po celý svůj život, v časech dobrých i zlých...*“ , **zlaté časy** (v přítomnosti): „...*Dneska je za prachy všecko. Zlatý časy...*“; **hezké časy** (v minulosti): „...*To byly hezké časy. Nejhezčí...*“;
nejlepších časů: „...*a ani za nejlepších časů bych napoprvé levý baky nepoznal...*“; **lepší časy**: „...*Hlavní je, že se začíná blýskat na lepší časy...*“;
 „...*a začalo mi svítat na lepší časy, jenže bych potřeboval rok...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → HODNOCENÍ ČASU → DOBRÝ ČAS (20/21)

- **špatný/špatné zlý/zlé... čas(y)**

ŠPATNÝ/ŠPATNÉ, ZLÝ/ZLÉ PROSTOR(Y) ČASU

Tento typ výrazu je ve slovníku definován pod heslem mít „zlé/zlý čas(y)“ jako: „(Člověk, země, podnik apod. souhrou okolností v určitém období, zvl. v krizi) mít se velmi špatně a mít mnoho (zvl. materiálních) starostí, problémů; neprosperovat, živořit“ (Čermák, Hronek 1994: 104).

Fráze v 19. stol.:

zlé časy (v minulosti): „...*na léle časy vzpomínat...*“; podobně v tom **bohaprázdný a rebelantský čas**: „...*v tom bohaprázdném, rebelantském čase...*“ ; **zhoubný čas**: „...*již zhoubný čas je pojal je v lúno...*“; **krušné časy**: „...*Bože ty můj, budou to krušené časy pro mě starého...*“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → HODNOCENÍ ČASU → ŠPATNÝ ČAS (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

neblahé staré časy: „...*galérií budily spíše dojem neblahých starých časů v okamžiku jejich konce...*“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → HODNOCENÍ ČASU → ŠPATNÝ ČAS (20/21)

Pozice časového prostoru v řadě časových prostorů

Časový prostor je definován z pozice pacienta, stojícího na horizontu tak, že je situován buď do minulosti, přítomnosti nebo do budoucnosti. Může být charakterizován na základě pozice vůči jiným časovým prostorům nebo vůči

přítomnému časovému prostoru. Byl sem ale také zařazen i čas věčný, respektive věčné časy.

- **Minulý/minulé, poslední... čas(y)**

MINULÝ/MINULÉ, POSLEDNÍ... PROSTOR(Y) ČASU

Časový prostor je charakterizován na základě pozice v řadě ostatních časových prostorů v minulosti např. jako minulý, dřívější, pozdější, předešlý, poslední atd. Tedy jeden časový prostor je vymezen vůči druhým nebo vůči přítomnému časovému prostoru.

Fráze v 19. stol.:

minulý čas – může znamenat i právě uplynulou dobu: „...*Ted' na ně pro minulý čas zapomněla...*“; množné **minulé časy**: „...*když na minulé časy se rozpomínám...*“; právě minulá doba nebo třeba okamžik mohou být označeny také jako **poslední čas**: „...*že v posledním čase tábor museli posunout...*“; časový prostor v minulosti ale může být vzhledem k předešlým časům označen jako **novější čas**: „...*Historické právo se stalo novějšího času u nás v Rakousku...*“; podobně **pozdější čas**: „...*Jednou v pozdějším čase, kdy jsem Týnskou školu opustil...*“; následnost časů představuje i spojení **dřívější čas**: „...*výnosy jeho zemských sněmů byly důležité, zvláště času dřívějšího...*“ nebo **předešlé časy**: „...*když se chlapy v hospodě sejdou a přijde řeč na předešlé časy...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → MINULÝ ČAS (19)

- **Starý čas/dávné časy**

STARÝ PROSTOR ČASU/DÁVNÉ PROSTORY ČASU

Tento frazém je ve slovníku uveden pod heslem „za starých časů“ ve dvou významech: „1. *totéž co před dávnými časy, v dávných dobách, za dávných dob*“ s příkladem „*Za starých časů vládli v Čechách Rožmberkové*“; 2. *v někdejších poměrech (sociálních, pracovních apod. v určitém prostředí) s příkladem; z hlediska pamětníka nebo v souvislosti s ním nebo nepříznivějších proti současnosti.*“ Např.: „*To by se starých časů nestalo, aby si učedník troufal na mistra.*“ Významově podobné jsou pak frazémy „za

oněch časů“ nebo „za onoho času“, „za našich časů“; „svého času“, „za našich mladých let“ (Červená et. al. 1988: 51).

Fráze v 19. stol.:

starý čas: „...s ním se vrátí starý čas...“; **staré časy:** „...Krásné staré časy. Nikdy nám tak víc nebude...“, „...staré dobré časy...“; s podobným významem je slovní spojení **dávné časy:** „...již před dávnými časy...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → STARÝ ČAS (19)

Fráze v 20./21. stol.:

starý čas: „...mocht tak vrátit ten starý čas...“; **staré časy:** „...Švec jak ze starých časů, říká o sobě, nic víc, nic míň...“, „...Začíná to být jako za starých časů, kdy přišel nejnovější Searsův katalog...“, „...Tímto obnovením zvyku ze starých feudálních časů měnil se zámek na noc v jakýsi ostrov; **před dávnými časy:** „...před dávnými časy, v období největšího rozmachu...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → STARÝ ČAS (20/21)

• **budoucí čas**

BUDOUCÍ PROSTOR ČASU

Podobně jako v případě „minulého času“ jedná se v tomto frazému o prostor času, který je z pozice pacienta definován vzhledem k pozici pacienta v přítomnosti a vzhledem k ostatním časovým prostorům v jejich řadě. Tento prostor je tak označován jako „budoucí“, „brzký“, „nadcházející“ apod., ale sám o sobě se nepohybuje (jako v případě čas se blíží, blížící se čas).

Fráze v 19. stol.:

budoucí čas: „...na budoucí čas především zlým, jak víme, se opatřiti...“; podobný význam má i slovní spojení **brzký čas**, které představuje blízké období: „...vše dozví se Prokop v brzkém čase...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → BUDOUCÍ ČAS (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

budoucí časy: „...budoucí časy nevěští nic dobrého...“; „...v brzkém čase se ukáže, jestli byl zásah oprávněný...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → BUDOUCÍ ČAS (20/21)

- věčné časy

VĚČNĚ PROSTORY ČASU

Tento frazém znamená *trvale a (v budoucnost) bez přerušení*. Např.: „Se Sovětským svazem na věčné časy“. Synonymem je částice „natrvalo“; „navždy“ nebo frazém „pro všechny časy“ „až na věky“. Antonymem jsou slovní spojení „nějaký čas“, „na nějakou dobu“ nebo „krátká chvíle“. Významově souvisí např. slovní spojení „do nejdelší smrti“, „do skonání světa“ (Červená et al. 1988: 51).

Fráze v 19. stol.

věčné časy: „...*na věčné časy panovala mezi nimi závist...*“, „...*zavázání sedláci s celým potomstvem na věčné časy co poddaní šlechticům připadli...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → VĚČNÝ ČAS (19)

Fráze ve 20./21 stol.:

věčné časy: „...*S přesvědčením, že to, co je, je na věčné časy...*“, „...*už to není na věčné časy, ale jak tomu všichni věřili...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → VĚČNÝ ČAS (20/21)

Prostor času vymezený vzhledem k životní etapě

Časový prostor lze specifikovat vzhledem k životné etapě člověka, tedy jako je narození, mládí, dospívání, dospělost, stáří a smrt. Bylo sem ovšem přiřazeno i slovní spojení „čas života“, jako prostor, který vymezuje celý lidský život. Jungmann uvádí ve slovníku čas života jako definici „života. Dále přidává slovní obrat: „*čas mladosti a léta lidská jako časová*“ (Jungmann 1834-39: 202).

Fráze 19. stol.:

čas dospělosti: „...*potom přišel čas dospělosti a musel se rozhodovat...*“; **čas**

života: „...*čas života jeho pomalu se chýlil ke konci...*“, „...*zaplatil smrtí jediného srnce, jehož po čas svého života ulovil veškerý čas života svého...*“;

čas mladosti: „...*ale kde je ten čas mladosti, co sem...*“; **čas smrti:** „...*čas smrti přijde spravedlivě každému...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → ŽIVOTNÍ ETAPA (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas narození: „...všichni očekávali čas narození malého...“; **čas dětství:** „...všichni asi rádi vzpomínáme na čas dětství...“; **čas mládí:** „...čas mládí můžeš zažít v šedesátce...“, „...tím jsem se vrátil do čas mládí...“; **čas stáří:** „...čas stáří je pěkně hloupé slovo, jak si to člověk udělá, tak to má...“, „...už se blíží čas stáří...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POZICE → ŽIVOTNÍ ETAPA (20/21)

Prostor času ve vztahu k určité osobě, události, stavu• **čas koho****ČASOVÝ PROSTOR OSOBY**

Časové prostředí může být vymezeno ve vztahu k nějaké osobě, kterou si člověk s daným časovým obdobím spojuje nebo která dává tomuto času konkrétní význam.

Fráze v 19. stol.:

„...za **času nebožtíka muže...**“, „...Za **času krále Poděbrada...**“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → OSOBY (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...už přišel **čas našich sportovců...**“, „...Byl to **čas Adiny Mandlové, Nataši Golové** a jiných...“, „...Za **časů Havlových** tomu tak nebylo...“, „...za **časů bývalého generálního ředitele...**“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → OSOBY (20/21)

• **Čas čeho****ČASOVÝ PROSTOR VYMEZENÝ UDÁLOSTÍ, ČINEM-ČINNOSTÍ NEBO STAVEM**

Prostředí času může být vymezeno nějakou událostí (např. čas války), činností (např. setí) nebo činem (např. v čase, kdy napsal poslední hru) a stavem (např. v čase hojnosti). Jungmann zde uvádí příklad: „čas učení“, tj. „*hodina nebo léta, kdy se někdo učí*“ a dále: „*Je čas mluvit, čas mlčet*“, „*Čas platit i čas tratit*“ (Jungmann: 1934-39: 203). Slovní fráze mohou nabírat různé

předložkové vazby „v čase (čeho),v čase, kdy“, „od časů, kdy“, „na čas čeho“, „po čas čeho“ apod.

Fráze v 19. stol.:

časový prostor vymezený událostí: „...co v čas strašlivé bouřky činiti...“, „...v čas války...“, „...od časů rebélie to býval těžký život..“, „...do času té vojny sme si žili v hojnosti...“; **časový prostor vymezený stavem:** „...Rakousko se stává velmocí teprv od času, kdy koruna...“, „...Čas příměří byl toliko na chvíli uzavřen...“, „...v čase, když jeho talent skvěl se na výši...“, „...v čas láce...“, „...čas lásky, tak zove se ten měsíc...“, „...čas vlhký a deštivý už přišel...“, „...v čase nevládném musel on ven...“, „...v čase této nastálé potřeby...“; **časový prostor vymezený činem nebo činností:** „...v čas přečinu...“, „...na čas pronešení...“, „...po čas rokování...“, „...Po celý čas úřadování...“, „...čas pláče...“, „...čas učení...“, „...Je čas mluvit, čas mlčet...“, „v čas práce v polích...“, „...už bude jednou čas, abychom ukázali skutky...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → STAVU,UDÁLOSTI (19)

Fráze ve 20./21 stol.:

časový prostor vymezený událostí: „...v čase Mnichova se nedalo nic jiného předpokládati...“, „...no jo, to byl čas listopadu 89...“, „...od času té nehody to není on...“, „...před časem uzavření smlouvy se ale ti dva nikdy nepotkali...“; **časový prostor vymezený stavem:** „...v čase dluhů se dá těžko počítat s finančními náhradami...“, „...od tak zvaného času utahování opasků se ve vládě až tak moc nezměnilo...“, „...čas letních veder je tu...“, „...sychravý čas podzimních dní...“, „...ale v čase trápení si na mě vzpomněl...“; **časový prostor vymezený činem nebo činností:** „...čas odvety...“, „...v časech zadlužování domácností...“, „...po čase cestování a zábavy...“, „...v čase modlení...“, „...pro čas, kdy bude muset opustit Prahu...“, „...v časech, kdy už se tak nemyslí na zemřelé...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → STAVU,UDÁLOSTI (20/21)

Prostor času jako přivlastněná (vymezená) doba

- **svého času/svým časem**

SVÉHO ČASOVÉHO PROSTORU/SVÝM ČASOVÝM PROSTOREM

Podle slovníkové definice znamená frazém „svého času“: *„příslušnou dobu v minulosti (k níž určitá věc patřila).“* Např.: *„Špičaté boty byly svého času velmi módní“*, *„Patřil svého času k nejoblíbenějším zpěvákům“*. Synonymem může být příslovce „dříve“; významově podobné je pak slovní spojení „za oněch časů“ nebo „za onoho času“; „své doby“ (Červená et al. 1988: 51). Jungmann uvádí slovní obrat: *„vše časem svým dělat“* (Jungmann 1834-39: 203)

Fráze v 19. stol.

časem svým – vztaženo k času určitého stavu nebo vlastnosti, které v danou dobu působí: *„...vždy více ztrácí se tato nectnost, a jest se nadíti, že časem svým docela pomine...“*; vymezeno k času určité osoby, která v daném času koná – **svého času**: *„...Vintíř, poustevník z Němec, který svého času provedl...“*.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘIVLASTNĚNÝ → SVÉHO ČASU (19)

Fráze v 20./21. stol.

svého času: *„...svého času tam bylo všechno v pořádku, ale pak se to zkazilo.“*, *„...Petr svého času působil v pozici generálního ředitele...“*

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘIVLASTNĚNÝ ČAS → SVÉHO ČASU (20/21)

- **naš/našem, můj/mojem tvůj/tvoje... čas(y)**

NAŠE ČASOVÉ PROSTORY

Frazém „naše časy“ je definován pod heslem „za našich časů“ dvěma významy: *„1. v době, ve které žijeme, v přítomnosti, v součinnosti.“* Např.: *„Metra se dožila v Praze až za našich časů“*; *„2. v dřívější době, v dřívějších poměrech (sociálních, pracovních apod.), které pamatujeme z mladších let, vlastní zkušenosti, z vlastního působení.“* Např.: *„Za našich časů mívaly rodiče větší autoritu“*. Synonymem je slovní spojení „za našich mladých let“. Významově podobné je slovní spojení „žhavá přítomnost“, „toho času“, „za mlada“ (Červená et al. 1988: 50). Ve stejném významu a způsobu použití lze vymezit také čas jak „můj/tvůj/jeho...čas“, „moje/tvoje,jeho...časy“.

Fráze v 19. stol.:

ve významu 1. - **naše časy**: „...od nejstarších dob až po naše časy...“; ve významu 2. - **za časů našich**: „...*bohda tomu tak nebývalo za časů našich*...“; **našeho času**: „...našeho času se děvčata více upejpla...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘIVLASTNĚNÝ ČAS → NÁŠ,MŮJ... (19)

Fráze ve 20./21. stol.

ve významu 1. - **naš čas**: „...naš čas je požehnáním pro korupci...“; **v našich časech**: „...v našich časech jako by morálka byla slabost...“; **příchodem našeho času**: „...*s příchodem našeho času už není čas na psaní dopisů, o když to je škoda*...“; ve významu 2. - **za našich časů**: „...*za našich časů se lidi až zas tak moc v práci nehonily*...“; **naše časy**: „...no jo, to byly naše časy! To už je ale pryč...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘIVLASTNĚNÝ ČAS → NÁŠ,MŮJ... (20/21)

Časový prostor vymezený trváním

Časový prostor může být vymezen délkou trvání, a to buď jako: „dlouhý (delší)“ nebo „krátký (kratší),“ určitou z kontextu vyplývající dobou jako „celý čas“; neurčitou dobou jako „nějaký čas“, „určitý čas“ a „jistý čas“. Byl sem ale také zařazen i „čas věčný“, respektive „věčné časy“. Ty jsou definovány jako *trvale a (v budoucnost) bez přerušení*. Např.: „Se Sovětským svazem na věčné časy“. Synonymem je částice „natrvalo“; „navždy“ nebo frazém „pro všechny časy“ „až na věky“. Antonymem jsou slovní spojení „nějaký čas“, „na nějakou dobu“ nebo „krátká chvíle“. Významově souvisí např. slovní spojení „do nejdelší smrti“, „do skonání světa“ (Červená et al. 1988: 51).

Fráze v 19. stol.:

věčné časy: „...*na věčné časy panovala mezi nimi závist*...“, „...*zavázání sedláci s celým potomstvem na věčné časy co poddaní šlechticům připadli*...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → VĚČNÉ (19)

Fráze v 20./21 stol.:

věčné časy: „...*S přesvědčením, že to, co je, je na věčné časy*...“, „...*už to není na věčné časy, ale jak tomu všichni věřili*...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → VĚČNÉ (20/21)

- **po všechny časy**

PO VŠECHNY ČASOVÉ PROSTORY

Tento frazém je pod heslem „po všechny časy“ uveden jako: *trvale (v minulosti a v budoucnosti) a bez přerušení*. Např. „Zůstali kamarádi po všechny časy“
Synonymem je příslovce „navždy“, slovní spojení „na věčné časy“, „jednou pro vždy“. Antonymem je pak příslovce „nějaký čas nebo „nějakou dobu“, „krátká chvíle“. Významově podobné je slovní spojení „až do nejdelší smrti“, „do smrti smrtoucí“ „až do hrobu“ „na život a na smrt“ apod. (Červená et. al. 1988: 51).

Fráze v 19. stol.:

Všecky časy: „...Druhý z Boží milosti volený Římský císař, po všecky časy rozmnožitel říše...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → VŠECHNY ČASY (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

všechny časy: „...pro všecky časy! Už dost...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → VŠECHNY ČASY (20/21)

- **Celý čas**

CELÝ PROSTOR ČASU

Ve slovníku se uvádí pod heslem „(po) celý čas nebo (po) celou dobu“ definice: *poměrně dlouhý a nepřerušovaný úsek, dlouhotrvající úsek*“. Např. „Celý čas to šlo, a teď je z toho problém“, „Celý čas jsme se neviděli“. Synonymem může být slovní spojení „drahný čas“, „hezký čas“, „delší doba“, „hodná chvíle“, „léta letoucí“, „celý boží rok“. Opakem jsou pak slovní „krátká chvíle“, „po nějaký čas“, „po nějakou dobu“. Významově podobné je „od rána do večera“, „od tmy do tmy“, „v zimě, v létě, od kolébky do hrobu“, „od začátku do konce“ (Červená et al. 1988: 49).

Fráze v 19. stol.:

celý čas: „...celý čas až do neděle...“, „...R. byl ten den celý čas s Havlíčkem pospolu...“ **Po celý čas:** „...po celý čas úřadování...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → URČENÉ (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

celý čas: „...celý čas tam zůstat nemohla, našli by ji...“; **v celém čase:** „...doufám, že v tom celém čase to budu už moct stihnout...“, „...v celém čase až do konce týdne jenom psal a psal...“; **před necelým časem:** „...před necelým časem, ani ne před měsícem, jsme ho našli...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → URČENÉ (20/21)

- **krátký čas**

KRÁTKÝ ČASOVÝ PROSTOR

Krátký čas je definován jako pod heslem „v krátkém čase“ jako: „relativně rychle a brzy“. Např. „V krátkém čase pozdravil“. Synonymem je např. slovní spojení „dřív než se naděješ“, „každou chvíli“, „co nevidět“. Významově podobné je pak slovní spojení „v to okamžiku“, „v tu chvíli“ (Červená et al. 1988: 50).

Fráze v 19. stol.:

v krátkém čase: „...Týž spis vydaný v krátkém čase...“, „...v tak krátkém čase mocnou vládu vyrval...“; **v kratším čase:** „...může snadno ve třikrát kratším čase dosíci při rozumném vyučování ve zralejším věku...“; **po krátkém čase:** „...po krátkém čase vrátila se k životu...“; **na krátký čas:** „...jsa aspoň na krátký čas uvidět Prahu...“; v podobném významu je i slovní obrat **nedlouhý čas:** „...pomocí pana faráře a svou vlastní pilností předce to po nedlouhém času tak daleko přivedl...“; **v nedlouhém čase:** „...udržíjí toliko velkými oběťmi nakladatelů a že v nedlouhém čase opět zahynou...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → KRÁTKÉ (19)

Fráze v 20./21. stol.:

krátký čas: „...trvalo to jenom krátký čas. Bohužel, nestihl jsem toho moc zaregistrovat...“, „...je moc krátký čas, aby dokázala vláda rozhodnout zodpovědně, jak tvrdí...“; **v krátkém čase:** „...už v krátkém čase dospějeme k jasné vyjádření, které pak vydáme...“; **na krátký čas:** „...to nemá cena tam ani na ta krátký čas jezdit...“; **před kratším časem:** „...před kratším časem pak oznámil, že končí. Ještě mu to rozmlouvám...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → KRÁTKÉ (20/21)

- **dlouhý čas**

DLOUHÝ ČASOVÝ PROSTOR

Po heslem „delší čas/dobu“ je uvedena definice: „*relativně dosti dlouho*“ a je doložen příklad: „Zbývá se tím už delší čas.“ Synonymem může být slovní spojení „(po) celý čas/celou dobu“, „drahný časů/drahnou dobu“, „hezký čas, „hodná chvíle“, „drahný léta“, „léta letoucí“. Antonymem je slovní spojení „krátká chvíle“ (Červená et al. 1988: 49). Jungmann uvádí slovní spojení: „*Dlouhý čas na tom trávit*“ (Jungmann 1934-39: 201).

Fráze v 19. stol.:

po dlouhém čase: „...*po dlouhém čase opět zašuměly jí opět stinné koruny nad hlavou...*“; **dlouhý čas:** „...*dlouhý čas povelel...*“, „...*dívka hledala dlouhý čas marně někoho známého...*“; **na dlouhý čas:** „...*posledního času konané přivedly na dlouhý čas všechny věnce i kytky o kredit...*“; **po dlouhý čas:** „...*držíce se při nich tiše a smutně po dlouhý čas...*“; **od delšího času:** „...*od delšího času již více se ztrácí tato nectnost...*“; **delší čas:** „...*plyvání krve, které jej pro delší čas k lůžku upoutalo...*“; **na delší čas:** „...*vzdálil bych se na týden týden, snad na delší čas, jehož by taková práce vyžadovala...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → DLOUHÉ (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

dlouhý čas: „...*v nemocnici má každá dlouhý čas. Nic Tě nebaví, čumíš z okna...*“, „...*nemá na to moc dlouhý čas...*“; **dlouhé časy:** „...*dřív to byly za zimních večerů takové ty správné dlouhé časy, kdy se povídalo, vzpomínalo...*“; **po dlouhém čase:** „...*po dlouhém čase konečně přijel. Bylo to ale rozpačité přivítání...*“; **na dlouhý čas:** „...*odmlčela se na dlouhý čas...*“; **od delšího času:** „...*od delšího času už to to není ono. Nevím co se stalo...*“; **delší čas:** „...*na delší čas pak chtěl odjet, ale pak přišla to ženská...*“; **v delším čase:** „...*v delším čase se to stihnout dá, ale takto by to byl jenom takový náčrt ...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → DLOUHÉ (20/21)

- **Nějaký/některý/určitý/jeden čas**

NĚJAKÝ/NĚKTERÝ/URČITÝ/JEDEN PROSTOR ČASU

Tento slovní frazém je definován jako: „*blíže neurčený, zpravidla kratší časový úsek.*“ Např. „Nějaký čas se s ní přestal stýkat.“ „Potrvá to nějaký čas.“ Často se tento frazém vyskytuje s předložkami „na“ a „po“. Synonymem mohou být slovní spojení „jeden čas“ nebo „jednu dobu“, opakem pak „celý čas“ nebo (po) celou dobu, „drahný čas“, „hezký čas“, „další čas“ (Červená et al. 1988: 50). V podobném významu je i frazém „jeden čas“, který je definován: „*v blíže neurčeném (spíše kratším) časovém úseku v minulosti.*“ Např. „Jeden čas se tou myšlenkou zabývat.“ „Jeden čas si už spolu rozuměli“. Synonymem je slovní spojení „(na/po) nějaký čas (nějakou dobu)“.

Fráze v 19. stol.:

nějaký čas: „...*Kněží zůstali v síci jen nějaký čas; jsouce ale oblíbeni mohli i déle...*“, „...*vystoupení ze semináře zabýval se H. po nějaký čas v Praze statickými studii...*“, **od nějakého času:** „...*od nějakého času je zamyšlený...*“, **na nějaký čas:** „...*pobyt byl jeho v Paříži na nějaký čas ztrpčen...*“, **po nějaký čas:** „...*Už po nějaký čas přesakovaly pověsti, že...*“, **za nějaký čas:** „...*z Londýna vrátil se za nějaký čas...*“, podobně též **některý čas:** „...*Konal ji některý čas s takovou horlivostí...*“, **po některý čas:** „...*vedle tak po některý čas život nejistý...*“, nepřesně vymezuje trvání časového období také frazém **určitý čas:** „...*dělal to určitý čas...*“, **jeden čas:** „...*Byl jeden čas, kdy, kdy ve Vídni Bach to jméno hlučně znělo...*“, **v jednom čase:** „...*v jednom čase už by bylo došlo k domluvě, ale...*“. Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → NEURČENÉ (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

nějaký čas: „...*nějaký čas to šlo, ale pak se začali znovu hádat...*“, „...*vládá má na to nějaký čas, tak uvidíme...*“, **od nějakého času:** „...*od nějakého času jsem ho neviděl a ani nechci...*“, **na nějaký čas:** „...*zavřel se na nějaký čas na chalupu a tam skládal...*“, **pro nějaký čas:** „...*nechme to pro nějaký čas tak a pak se uvidí...*“, **za určitý čas:** „...*to povím za určitý čas, teď se k tomu nebudu vyjadřovat...*“, v určitém čase: „...*v určitém čase by se to dalo stihnout...*“, **na některý čas:** „...*nechme to na některý jiný čas, teď na to není*

kdy...“; jeden čas: „...Byl jednou jeden čas, kdy přišel takový hezký pán...“; „...jeden čas se spolu i bavili, ale pak byl zas konec...“; za jeden čas: „...za jeden se tam se tam určitě uvidíme...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → NEURČENÉ (20/21)

Časový prostor vymezený příslušným trváním

- **Ten čas**

TEN PROSTOR ČASU

Pod heslem „toho času“ jsou uvedeny ve slovníku dvě definice: 1. *v příslušné minulé době, o níž je řeč*. Např.: „Toho času byl jeho otec velmi nemocný“. 2. *v současné, přítomné době (často s odstínem dočasnosti)*, např. „Náš syn je toho času na vojenském cvičení“. Synonymem, je významu 1. příslovce „tehdy“, „za oněch časů“ nebo „za onoho času“; ve významu 2. pak příslovce nyní“, „za našich časů“, „v těchto dnech“) (Červená et. al. 1988: 51). Jungmann podobně jako je uvedeno ve významu 1. představuje slovní spojení „*Tehdy ten čas byl*“, který vysvětluje jako „*byl někdy čas, bylo před časem...*“ (Jungmann 1834–39: 203). Toto slovní spojení se často vyskytuje v předložkové vazbě *v/od, za/před*. Jungmann uvádí ještě frázi „*v ten samý čas*“, tedy dvě události se staly ve stejném čase (Jungmann 1834–39: 203).

Fráze v 19. stol.:

Ve významu 1. byly ve výpovědích nalezeny tyto příklady: **toho času**: „...*Toho času se ještě chodilo...*“; **ten čas**: „...*kde je ten čas, kdy on se v oko Mařenky zív...*“; **v ten čas**: „...*poznání s jinოსlovanskými spisovateli, v ten čas Prahu navštěvujícími...*“; **v tom času**: „...*stanouti na vědomostech v tom kterém čase nabytých...*“; **od toho času**: „...*z bezdůvodné žárlivosti ji vyhnal, která od toho času v jiné zemi je...*“; **na ten čas**: „...*na ten čas hroziti s výbojnými choutkami jeho...*“; **před tímto časem**: „...*ačkoliv se zdá, že již před tímto časem velikou úlohu na poli dějepisu hrála...*“; **za ten čas**: „...*cos medle za ten čas získal, když jsi v karty hrál...*“; ve významu, který uvádí Jungmann, byla nalezena slovní spojení **v tom samém čase**: „...*v tom samém čase ji pojal za ženu...*“ a **téhož času**: „...*odbyv gymnázium na Starém městě, kde*

*téhož času vyučoval Jungmann...“; ve významu 2. je výpověď **toho času**: „...rodem byl z města Kouřimě, toho času jsa již městem pražským...“*

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → PŘÍSLUŠNÉ (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

Ve významu 1. byly ve výpovědích nalezený tyto příklady - **toho času**: „...podniky toho času ještě prosperovali...“, „...chtěl toho času už odjet, ale žena mu to rozmlouvala...“; **ten čas**: „...to je ten čas, kdy je všechno zmatené a nejasné...“; **v ten čas**: „...v ten čas už vypadala známá herečka zuboženě...“; **v tom času**: „...ta písnička nebyla v tom čase ještě hitem, ale už mu udělala jméno...“; **od toho času**: „...nevím co je sním, od toho času jsem ho neviděl...“; **před tím časem**: „...před tím časem měla asi 100 kilo, ale to už není ani pravda...“; **za ten čas**: „...stihla se za ten čas všechno a ještě vyluxovala...“; **v tom samém čase**: „...přišli oba v tom samém čase, bohužel...“; ve významu 2. - **toho času**: „...toho času nezaměstnaný...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → PŘÍSLUŠNÉ (20/21)

• **za onoho času/za oněch časů**

ZA ONOHO PROSTORU ČASU/ZA ONĚCH PROSTORŮ ČASŮ

Ve slovníku se uvádí dva významy: 1. (zvl. při vyprávění) *v tehdejší době (v relativně) dávné minulosti*, např. „Za onoho času, kdy chodily krávy bez ocasu“; 2. *v dřívější, v (tehdejší) minulé době (jako příznivější nebo nepříznivější) v protikladu k současnosti (se zřetelem na to, co by bylo nebo naopak nebylo možné apod.)*, např. „Za oněch časů byl by této chorobě podlehl“. Synonymem může být ve významu 1. příslovce „dávně“, „kdysi“, „za starých časů“, „v dávných dobách“ „před dávnými časy“. Ve významu 2. pak příslovce „tehdy“, „toho času“ (Červená et al. 1988: 50).

Fráze ve 20./21. stol.:

ve významu 2. – **za onoho času**: „...za onoho času to snad ještě šlo, ale teď?...“; **v onen čas**: „...v onen čas se ale nikdo jiný nenašel, kdo by...“; **za oněch časů**: „...za oněch časů se ještě hrálo na romantiku...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → TRVÁNÍ ČASU → PŘÍSLUŠNÉ (20/21)

- **Boží čas**

BOŽÍ PROSTOR ČASU

Jungmann uvádí ve svém slovníku fráze, kde je čas dáván do vztahu k Bohu: „v čas boží“, to znamená „v dobrou hodinu, za boží pomoci“, „Ach Bože, k jakým časům jsi nás to dovedl“, „Pán Bůh čas rozdává“, „Kalendáře dělají lidé, Bůh čas dáti ráčil“.

Fráze v 19. stol.:

boží čas: „...celý ten Boží čas prospal a nevěděl ničeho...“.

Fráze ve 20./21. stol.:

ve významu „užít si výborný čas“, „mít se výborně“: **božské časy:** „...byly to prostoě božské časy. Moc jsem se nenamáhal, byly peníze, ženské...“.

Čas v předložkových vazbách

Jak bylo patrné, čas se vyskytuje velmi často v předložkových vazbách „v“, „na“, „po“, „před“, „za“. Ty uvádějí časový prostor do určitého vztahu k člověku nebo vymezují jeho pozici, takže slovní vazba vyjadřuje např. pohyb v prostoru, vymezují jeden časový prostor vůči druhému jako před a po, staví události a konání za určitý prostor a apod. Čas je často charakterizován jako „nějaký“, „určitý“, „dlouhý“, „krátký“, „starý“, „nový“, „minulý“, „budoucí“ apod. tedy podle kritérií, jež byly uvedeny v rámci této kapitoly výše.

Kromě toho jsou ještě slovní obraty, které se vyskytují v ustálené podobě „čas od času“, „čas po čase“, „časem“, „postupem času“ a nebo „během času“; tyto mají rovněž svůj pevný význam.

Nyní tedy budou uvedeny příklady výpovědí, které zachycují vnímání pozice a vztahu člověka coby pacienta k časovému prostoru.

- **na čas**

NA ČASOVÝ PROSTOR

„Na nějakou blíže neurčenou kratší dobu a zpravidla prozatímně.“ Např. „Mohu Vám tu knihu půjčit na čas, ale za měsíc ji bud potřebovat.“ Synonymem je

příložce „prozatímně“. Jungmann uvádí frazém „na čas“ příkladem: „*na čas se trápíš – ne na vždy*“ (Jungmann 1835-39: 202). Metaforicky lze tuto slovní frázi vysvětlit tak, že pacient koná s ohledem na určitý vymezený, zpravidla krátký časový prostor. Na rozmezí tohoto časového prostoru se něco děje nebo pacient nějak koná.

Fráze v 19. stol.:

„...*Vojskové stařešiny voleni na čas (obyčejně na rok)...*“, „...*Jak jeden se utopil a druhý, ještě na nějaký čas do sucha vytažen byl...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → NA ČASOVÝ PROSTOR (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...*na nějaký čas se to dá vydržet...*“, „...*na delší čas se odmlečel...*“, „...*na staré časy se většinou vzpomíná v dobrém...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → NA ČASOVÝ PROSTOR (20/21)

- **po čase**

PO ČASOVÉM PROSTORU/ZA ČAS - ZA ČASOVÝ PROSTOR

„*Po uplynutí nějaké blíže neurčené (zpravidla kratší) doby.*“ Např. „*Zařízení fungovalo dobře, ale po čase se objevily závady.*“ „Často se hádali, ale za čas na to všechno zapomněli“. Významově podobné je pak slovní spojení „jednoho krásného dne“, „čas od času“ (Červená et. al. 1988: 51). Jungmann také uvádí obrat „po čase“ ve významu „pozdě“: „*Lépe před čase než po čase*“ (Jungmann 1834-35: 203). Po určitém časovém úseku, respektive po uplynutí určitého časového prostoru může pacient konat jinak nebo se něco uskuteční, rozhodne apod.

Fráze v 19. stol.:

„...*Po krátkém čase vrátila se k životu...*“, „...*po dlouhém čase opět zašuměly jí opět stinné koruny nad hlavou...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PO ČASOVÉM PROSTORU (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...*po určitém čase se znovu vrátíme k projednávání...*“, „...*občas tak vzdychnou po starých časech prvních májů...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PO ČASOVÉM PROSTORU (20/21)

- **Po čas**

PO ČASOVÝ PROSTOR

Předložka „po“ ale také může vyjadřovat průběh události: po čas, po trvání, respektive pohyb pacienta v daném časovém prostoru.

Fráze v 19. stol.:

„...plyvání krve, kteréž jej po delší čas k lůžku upoutalo...“, „...doma s neukázal celý týden, po celý ten čas drvařil...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PO/PŘES ČASOVÝ PROSTOR (19)

- **před časem**

PŘED ČASOVÝM PROSTOREM

„Před nějakou blíže (zpravidla kratší) neurčenou dobou“. Např. *“Jeho smrt nás překvapila. Před časem jsme ho potkali a vypadal dobře“.* Synonymem je příslovce *„před nedávnem“* a významově podobné je slovní spojení *„poslední dobou nebo v poslední době“* (Červená et al. 1988: 52). Jungmann uvádí dva významy této vazby: 1. *„Budme před časem moudřejší.“* „Lépe před časem než po čase Zde se jedná o význam předčasně, synonymem může být také *„včas“*, *„zavčas“*. 2. *„ Před časem něco dělati“*, *„Před časem utržený“* (Jungmann 1935-39: 203) s významem *„před určitým časem“*, tedy trvání od určité události je vymezeno určitým časovým prostorem; synonymem tak může být *„před určitou (nějakou) dobou“*. Ve významu 1. došlo ke spojení předložkové vazby v jedno slovo - *„předčasně“* a v podobě *„před časem“* již nebyla nalezena žádná výpověď (Jungmann 1935-39: 203).

Fráze v 19. stol.:

ve významu 1.: *„...Před časem zestárých tváří...“* , *„...Tak přišel den 6. března, jímž se končilo jednání sněmu před časem a proti všemu nadání...“*;
ve významu 2.: *„...Když před nějakým časem zemřela...“* nebo fráze: *„...před dávnými časy...“*.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘED ČASOVÝM PROSTOREM (19)

Fráze ve 20. stol./21. stol.:

ve významu 1. jako příslovce: „...*myslím, že to vzdala předčasně...*“ ; ve významu 2.: „...*ještě před nějakým časem tu chodil na pivo...*“, „...*před delším časem nás ještě nevnímal...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘED ČASOVÝM PROSTOREM (20/21)

- **časem**

ČASOVÝM PROSTOREM

Významem tohoto frazému je určitá změna nebo vývoj situace, který se stane v průběhu nějakého časového úseku. Patient jedná v prostoru tak, že v něm postupuje kupředu. Jungmann zde uvádí frazém dvěma příklady: „*Abych dala časem pomoc otci svému.*“ „*Časem vše přijde*“ (Jungmann 1935-39: 202).

Fráze v 19. stol :

„...*přečte neb i zapěje časem rodákům svým písně...*“, „...*Hovory šly všelijaké, tu rozpustilé, hlučné, časem však také jaksi přidušené...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → ČASOVÝM PROSTOREM (19)

Fráze ve 20./21. stol :

„...*časem uvidíme, jak se vyléčilo, protože teď chci hodně trénovat...*“, „...*nic seč časem nevyřeší samo, musíš to nějak udělat teď hned...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → ČASOVÝM PROSTOREM (20/21)

- **během času**

BĚHEM PROSTOREM ČASU

Tento frazém lze vysvětlit jako pohybem pacienta v časovém prostoru lineárním směrem. Ve významu výpovědí je obsažena nějaká změna, která se v průběhu tohoto času stane.

Fráze v 19. stol:

„...*Během času tím více musel spustnouti...*“, „...*neb se tam během času, zvláště po válce 30leté usadilo mnoho Němců...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → BĚHEM PROSTOREM ČASU (19)

Fráze ve 20./21. stol:

„...*to se ukáže během času, teď o tom nebudu už mluvit...*“, „...*během poměrně krátkého času, asi týdne, se zvedla taková vlna odporu...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → BĚHEM PROSTOREM ČASU (20/21)

- **přes čas**

PŘES ČASOVÝ PROSTOR

spojení se může vyskytnou ve dvou významech: 1. Jungmann zde uvádí slovní frázi „*přes některý čas*“, to znamená „to skrze“. Významově podobné je u něho také slovní spojení „*Protáhnout do jiného času*“ (Jungmann 1935-39: 202). Znamená to protažení do jiného časového prostoru. V současnosti se to nejčastěji vyskytuje ve spojitosti se zaměstnáním – „pracovat přes čas“. 2. Může to ale také znamenat průběh v rámci časového prostoru, tedy „přes určitou dobu, období“.

Fráze v 19. stol:

ve významu 1: „...*zůstáváje u ní už přes čas noci...*“; ve významu 2: „...*přes čas oběda nikdo nepromluvil...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘES ČASOVÝ PROSTOR (19)

Fráze v 20./21. stol:

ve významu 1: „...*už mě nebaví pořád dělat přes čas...*“; „...*už jsme s tím otravovali přes čas*; ve významu 2: „...*přes čas vánoc bychom měli být k sobě hodnější...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PŘES ČASOVÝ PROSTOR (20/21)

- **v čas/ v časech**

V ČASOVÝ PROSTOR/V ČASOVÝCH PROSTORECH

Patient se nachází v určitém časovém prostoru, v rámci kterého koná určitým způsobem. Tyto vazby uvádí i Jungmann: „*V časech v těch časech, v tom kterém času, v posledním času, v témž čase*“. Dále uvádí význam: „*v jednom čase mluvíti*“, „*v tom čase*“ (Jungmann 1835-39: 202).

Fráze v 19. stol:

„...*v čas práce na polích...*“, „...*v čas potřeby...*“, „...*pokladajíce to v ten čas za velmi za velmi nebezpečné...*“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → V ČASOVÉM PROSTORU ČEHO (19)

Fráze v 20./21. stol:

může vyjadřovat čas události: „...v čase hospodářské krize...“; čas jako trvání: „...v tak krátkém čase se to nedá stihnout“; nebo časový prostor jako stav: „v čase sychravého počasí...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → V ČASOVÉM PROSTORU ČEHO (20/21)

- **Postupem času**

POSTUPEM PROSTOREM ČASU

Podobně jako u frazému „během času“, „časem“, zde patient koná tak, že postponuje časovým prostorem vpřed.

Fráze v 19. stol.:

„...jest poukázání na politickou moc, ku které průmysl postupem času dospěl...“ Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POSTUPEM PROSTOREM ČASU (19)

Fráze v 20./21. stol.

„...postupem času si to všechno ujasnil...“, „...postupem času se stihnul třikrát rozvést a třikrát změnit místo...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → POSTUPEM PROSTOREM ČASU (20/21)

- **Od toho času**

OD TOHO ČASOVÉHO PROSTORU

Patient vymezuje další konání nebo stav od určitého časového prostoru v minulosti. V tomto časovém prostoru se stalo něco, co má návaznost na toto další jednání.

Fráze v 19. stol.:

„...Od toho času byl sem opatrnější...“, „...od delšího času již více de ztrácí tato nectnost...“

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → OD ČASOVÉHO PROSTORU (19)

Fráze v 20./21. stol.

„...od určitého času to s nebylo možné vydržet...“, „...od času jejího příchodu je všechno jakoby veselejší...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → OD ČASOVÉHO PROSTORU (19)

- **za času/časů, za čas**

ZA ČASOVÉHO PROSTORU/ČASOVÝCH PROSTORŮ, ZA ČASOVÝ PROSTOR

Jungmann pro tento frazém uvádí příklad“ *„Za času mého, za časů mých“*, *„abychom za času přestáli“* (Jungmann 1935-39: 202). Patient vzpomíná na určitý časový prostor v minulosti nebo se k němu nějak vztahuje, respektive k tomu, co se v něm událo. 2. předložková vazba za čas může znamenat „něco se stane, uděje se za určitý časový prostor; zpravidla se v průběhu tohoto prostoru něco změní, co má návaznost na další konání pacienta. Jungmann uvádí slovní spojení: *„za čas se všecko mění“*, *„mění se ráda za časy častokrát“* (Jungmann 1935-39: 202).

Fráze v 19. stol.:

ve významu 1.: *„...za našich časů se děvčata víc upejpalí...“*; ve významu 2.: *„...za krátký čas všem možným revolucím a vzpourám zabráněno...“*, *„...z Londýna vrátil se za nějaký čas opět do Paříže...“*, *„...Nuž za nějaký čas zdřevěnatěl jsem tak dalece...“*

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → ZA ČAS.PROSTORU (19) nebo → ZA ČAS.PROSTOR (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

ve významu 1.: *„...to pořád slyšíš – za mojich časů tomu tak nebývalo...“*; ve významu 2.: *„...za čas se vrátím a uvidíme...“*, *„...možná se tak za dlouhatánský čas sám přinutím podívat...“*.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → ZA ČAS.PROSTORU (20/21) nebo → ZA ČAS.PROSTOR (20/21)

- čas od času/čas po čase

ČASOVÝ PROSTOR OD ČASOVÉHO PROSTORU/

ČASOVÝ PROSTOR PO ČASOVÉM PROSTORU

V nepravidelných opakovaných, ale spíše řídkých intervalech v blíže neurčenou dobu. Např. „Žije už dlouho ve městě, ale čas od času do své rodné vesnice zajede“. Synonymem může být příslovce „občas“, „někdy“, „tu a tam“, „sem tam“ (Červená et. al. 1988: 49). Jungmann zde uvádí příklad“ *„...Za zemřelého modliti se od času do času, každý týden aneb měsíc“*

(Jungmann 1935-39: 202). V podobném významu také může být uvedena předložková vazba „čas po čase“

Fráze v 19. stol.:

„...čas od času se k ní do okna zahleděli...“, „...času od času zašla ve městě do kostela...“; „...S povzdechem hledí na ty zdě, z kterých čas po čase kámen zvětralý spadne...“.

Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PROSTOR OD/PO PROSTORU (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...přispějí čas od času nějakou korunou...“, „...čas od času si ještě popláču...“ Dále viz. MAXQDA: STATICKÝ PROSTOR → PROSTOR OD/PO PROSTORU (20/21)

10. 2 Dynamické prostředí času

Protikladem statického prostoru je prostor dynamický. Je to představa časového prostředí, které se pohybuje a jedná samo o sobě. Ve vyjádření je to prezentováno jako pomíjení času, které je pociťováno jako nadějně, melancholické nebo osudové. Zde to není člověk, kdo prochází (plyne, ubíhá) sám o sobě, ale je to spíše plynoucí svět, kterému se ale musí člověk přizpůsobit. V tomto případě se čas rozvíjí sám o sobě, může měnit průběh, zmítat člověkem, strhávat ho atd. V tomto prostředí člověk stojí a čas kolem něho míjí; co mu přinese, to ho potká, to se mu stane. Tedy je to podobné představě nezměnitelného osudu.

Tato kategorie odpovídá submetafoře ČLOVĚK STOJÍ A ČAS KOLEM NĚHO MÍJÍ ZEPŘEDU DO ZADU. Slovní fráze vyjadřují pohyb času, respektive přímo vyslovují, že časový prostor se pohybuje, koná nebo něco přináší. Byly sem, zařazeny i obraty, kde čas vystupuje v personifikované podobě, která dominuje nad lidmi, všechno řídí a určuje, tedy ve smyslu „osudu“ nebo jeho představě.

Čas se pohybuje

Čas se pohybuje kolem člověka - mívá ho. Může se pohybovat různou rychlostí – může rychle utíkat, kvapit, běžet, ale také se vléct, utíkat pomalu. Může být představován buď jako entita, která se pohybuje sama o sobě, tedy např. „čas kvapí“, a nebo jako pohybující se statické prostředí, např. „přijdou zlé časy“.

- Čas mine, minul, pomine....

ČASOVÝ PROSTOR KOLEM NÁS MÍJÍ

Fráze v 19. stol.:

minul čas: „...chasa se přece těší, že teď, když minul čas svatopostní...“;

časy minuly: „...Ty časy ale minuly, uběhlo dlouhých šestnáct let...“; **mine**

čas: „...než krátký čas mine, také tak v naší obci bude...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → MÍJÍ KOLEM (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas mívá: „...čas kolem Tebe mívá a ty vůbec neprožíváš, co je kolem

Tebe...“ **minul čas:** „...ten čas minul, co jsem tu byl za vola...“; **časy**

pominou: „...Tyto časy taky pominou, neboj a pak bude líp...“; **pomine čas:**

„...za chvíli pomine čas a zastupitelstvo se bude muset rozhodnout...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → MÍJÍ KOLEM (20/21)

- čas plyne/plynul...vypršel

ČASOVÝ PROSTOR KOM NÁS PLYNE

Fráze v 19. stol.:

uplyne čas: „...plyne nějaký čas, než je připravím...“; **uplyne čas:** „...při

nynějším stavu občanských věcí mnoho času uplyne, než žádaného cíle

dosáhneme...“; **čas uplynul:** „...Vysvětliv vše, pokud čas uplynul, prve než

měšťanstvo utvořilo...“; **po uplynutí času:** „...Po uplynutí času toho byla

dáma úplně uzdravena...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → PLYNE KOLEM (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas plyne: „...čas na důchodě plyne tak pozolna...“; **časy plynou:** „...oběma

nám tam v ústraní tak nějak klidně plynuly časy...“; **uplynul čas:** „...už uplynul

*Tvůj čas, vyjádří se prosím...“; v podobném významu je i slovní obrat **čas vypršel**: „...Řekové mlčí, jejich čas už ale vypršel...“*

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → PLYNE KOLEM (20/21)

- **čas přijde/přichází...**

ČASOVÝ PROSTOR K NÁM PŘICHÁZÍ

Fráze v 19. stol.:

čas přijde: „...Může čas přijít...“, „...Začni ty žvatlat. Tak naučí se dítě mluvit, až přijde čas...“; **přijdou časy**: „...Přijdou časy, kdy dříví bude...“, „...Přijdou zlé časy...“; **přišel čas**: „...Přišel vlhký čas...“, „...přišel čas návratu...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → PŘICHÁZÍ K NÁM (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas přijde: „...Tvůj čas přijde bratře...“, „...pomalu přichází čas letních dovolených...“; **přichází, přijdou časy**: „...Přichází časy tvrdého šetření...“, „...Přijdou zlé časy...“; **přišel čas**: „...Přišel čas ptát se po příčině...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → PŘICHÁZÍ K NÁM (20/21)

- **Čas se blíží**

ČASOVÝ PROSTOR SE K NÁM BLÍŽÍ

Fráze v 19. stol.:

blíží se čas: „...blíží se čas dospělosti...“, „...přestal mne cepovat, když se přiblížil čas, kdy jsem měl překročit práh hlavní školy...“

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → BLÍŽÍ SE K NÁM (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas se blíží: „...opět se blíží čas vánočních nákupů...“; **čas se přibližuje**: „...čas státních maturit se opět přibližuje...“; **čas se přiblížil**: „...už se přiblížil čas, kdy musíme jednat...“; **časy se blíží**: „...blíží se asi pochmurné časy...“

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → BLÍŽÍ SE K NÁM (20/21)

- **Čas kvapí, utíká, proudí...**

ČASOVÝ PROSTOR SE KOLEM NÁS POHYBUJE RYCHLE

Fráze v 19. stol.:

Čas kvapí: „...než Vavřena, poněvadž čas kvapil, vzav klobouk, odešel...“;

čas utíká: „...Tak tedy utíkal čas a Podhamerskému nepřinášel žádných růží

...“; **čas ubíhá:** „...než se náklad složí, uběhne taky hezky času a pak bude třeba ještě s dobyt看em se vrátit...“; **čas ubíhal:** „...čas jim ubíhal v sladkém nicnedělání...“. Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → RYCHLE (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas kvapí: „...rychle čas kvapí...“; **čas utíká:** „...ten čas hrozně utíká, než se naděješ jsou tu vánoce...“; **čas sviští:** „...na burze prostě čas sviští, musíte mít rychlé reakce...“; **čas proudí:** „...čas při sjezdu proudí závratnou rychlostí. Je to prostě adrenalin...“

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → RYCHLE (20/21)

- **Čas se vleče, utíká, ubíhá pomalu, se táhne**

ČASOVÝ PROSTOR SE KOLEM NÁS POHYBUJE POMALU

Fráze v 19. stol.:

čas kráčí: „...čas kráčel pomalu k hodině půlnoční...“; **čas šel:** „...čas mu ale šel pomalu, nevěděl čím se zabývat..“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → POMALU (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

čas se vleče: „...v té hodině se čas prostě vleče...“; **čas se táhne:** „...když najednou nemáš co dělat, to je hrozný. Čas se neuvěřitelně táhne...“; **čas ubíhá:** „...tam na chatě mimo svět ubíhá čas tak pomalu a v klidu...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS SE POHYBUJE → POMALU (20/21)

Časový prostor koná, ovlivňuje, působí

Čas je aktivní samostatnou entitou, která pracuje, působí na člověka, mění se atd. Člověk musí přijímat působení času, podřídit se mu nebo také doufat v jeho „dobrodiní“. Slovní obraty mohou nabývat nejrůznějších podob a vycházejí z každodenního života lidí. Některé obraty se již ustálily, jako např. „čas vyhojil bolest“, „pracuje pro nás“, „časy se mění“ apod. Jungmann uvádí slovní obrat: „čas tomu na odpor“.

Fráze v 19. stol.:

„...kdy **čas dodal** Brožovu odpověď...“, „...vrátila se nevěsta do statku, hanbou a studem i bolestí. **Čas však vyhojil** její stud i bolest...“, „...a mocně v boj nás **volá čas!**...“, „...Rozvesel se, dítě, **všecko změní časy**...“, „...**čas toho se sebou nenese**...“, „...**Nesvedl ničeho čas**, což bláhový svede on...“, „...**Změnily se časy**, změnily se požadavky čtenářů...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS KONÁ (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...**čas pracuje proti nám**...“, „...**čas to zahojí**...“, „...**časy se mění**, už to není žádné bratříčkování...“, „...**ten vztah snad stměl čas**...“, „...**čas se smršťuje** a hned zase **roztahuje**...“, „...dokonce ani o svůj půvab a krásu, jak ukázal čas...“, „...**Čas** ověřil, že se nijak nezhoršil zdravotní stav populace...“, „...Jedná-li se o podnikatelský projekt, nebo upřímně míněnou snahu, ukáže až **čas**...“, „...pevné články řetězu v ustavičných proměnách času...“. „...**A čas hraje velkou roli**...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS KONÁ (20/21)

Čas jako entita

Následující fráze představují čas jako entitu, tedy čas jako takový. Je vnímán jako samostatný činitel lidské existence, která je s ním ale pevně spojená. Člověk je tímto abstraktním časem určovaný a mu odevzdaný; tomuto pojetí by mohla odpovídat představa „nezvratného osudu. Člověk ale může čas i využívat, např. čas může být měřítkem, čas může sloužit k něčemu apod. Čas může být také představován jako osoba, nejčastěji jako „duch“. Jungmann ve smyslu času jako entity uvádí slovní spojení: „*Všude se zkáza za časem provází*“, „*Kdo čas ztratí, ztratí to co časy dají*“ (Jungmann 1835-39: 203).

Fráze v 19. stol.:

„...**Čas**, jehož jedině zachvětí potřebovalo, **byl vlastně měřítkem**...“, „...**vítr času odvěje**, její i jeho naděje...“, „...**neměl pojmu o čase**...“, „...**smyšlenky lidského domnění ruší čas**, úsudky samé přírody však

stvrzuje...“, „...Kovář nezná hluky marné, **vyčká času** kráně zdárné...“, „...Tedy bude list můj co možná krátký, **ale času přiměřený**...“, „...potom podle hodnoti a **příležitosti času** vlasti této také prospívati mohli...“, „...byli sice dosti hrubí a suroví chlapi, **což vysvětliti se dá časem a okolnostmi**...“ (MAXQDA: DIAKORP, ř. 273), „...Ba zajisté vážnou hru **hrá s námi čas**, jej tedy třeba obehráti...“, „...**Vyhraje - li čas nad námi** t .j. nezužítujeme-li ho...“, „... pak co smeti zbytečné **vyklízí čas nás**, staré děti, z řady těch...“, „... podrývala vše, co ještě **bouřím času odolalo** a zanechala úplnou spoustu...“, „...bud' opatřením pro jistotu hmotnou **proti násilí toho času**, byl stavitel dal...“, „...kde se tyto zachovaly **nedotknuty vlivem času** neb rušivostí lidskou až na naše doby...“, „...Blaze však nám, kteříž posud **plujeme směle s časem**, jeho dech naše snahy štve...“, „...**Propujčovat se času**...“, „...**Podle času vést život a své věci**...“, „...**Lidé času slouží**...“.

Dále viz. MAXQDA: DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS JAKO ENTITA (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...Božena Stránská dnes **s odstupem času** sama sebe popisuje jako zaostalé venkovské děvče...“, „...Otázka, jež se chvěje na **hrotu času**, není ještě zodpovězena...“, „...Finis. **Písek jeho času** se už přesypal...“, „...Ta otázka se mi vracela s **neodbytností času**...“, „...**Čas jejich realizace**...“, „...bylo jen **otázkou času**, kdy Meluzínovi dojde jeho velká možnost...“, „...hrozilo nebezpečí, že jej **zub času** promění v malebné zříceniny...“, „...Takový nepatrný **zlomek času**...“, „...nevíme, jestli jdeme **vstříc času** nebo naprosté záhubě lidstva...“, „...Wintle měl jiné chápání času než my...“, „...Hraje o čas...“, „...nemůžeš se pořád řídit časem...“, „...Nyní se vraťme **proti proudu času**...“, „...Tentokrát **po proudu času**...“, „...Díra v čase...“, „...někdo na světě někdy takovýhle **závod o čas**?...“, „...Jako by **čas** měl najednou **jinou dimenzi**...“, „...návštěvníci Nerudovy 32 jsou nadšení duchem **starých časů**...“, „...musí pokračovat s duchem času...“, „...Přátelům i nepřátelům **zubatého času**...“, „...dílem omráčení krátkým **zápasem s duchem času**, jenž chtěl národům bolestné...“, „...Táta vždycky říkal, že **čas** je nejodpornější ze všech **grázlů** na světě...“.

Dále viz. MAXQDA:

DYNAMICKÝ PROSTOR → ČAS JAKO ENTITA (20/21)

10. 3 Naplňující se prostředí

Toto časové prostředí lze stejně jako dynamické prostředí založit na metafoře ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT A POHYBUJE SE SMĚREM K NÁM. Oproti dynamickému prostředí, které je plynulé, tekoucí nebo proudící, je v tomto případě čas prostředkem nebo činitelem naplňování se určité události, situace nebo stavu ale také člověka - vše „má svůj čas“. Čas se do události, člověka, situace atd. pomalu nebo rychle vlévá nebo proudí až „do bodu naplnění“. Ten představuje zlom v dění nebo podnět k dalšímu jednání, konání nebo završení situace. Mluví se tak o „nejvyšším/svrchovaném času“ o tom, že „něco má na čase“ apod.

Jak již bylo uvedeno, tato kategorie byla (na základě analýzy slovních spojení) vytvořena odlišně od Torreho explozivního prostředí. Ovšem i přesto lze v obou prostředích nalézt společné prvky. Stejně jako u Torreho času explozivního, který je narušený nějakou nepředvídanou událostí, i zde nastává po bodu naplnění jiný stav, jiná akce, žádaná nebo nežádána změna apod. Člověk nebo respektive pacient dostává v bodu naplnění podnět k určitému jednání nebo cítí, že musí něco učinit. Čas tedy v této kategorii neproudí plynule a nemíjí člověka, ale proudí a vlévá se do všech věcí a jevů jako do nádob a po dosažení bodu naplnění je tento tok času přerušen a nastává jiný.

Čas se také může naplňovat až do místa, kdy je správné konat. Mluví se tak o „pravém/příhodném čase“. Nebo naopak pokud se tento bod neodhadne a koná se na jiném místě, pak se hovoří o „nepravém/nepříhodném čase“.

- **mít/je na čase**

ČASOVÝ PROSTOR NAPLNIL UDÁLOSTI, STAV, ETAPU...

(Člověk nebo záležitost, plán apod. z hlediska předpokládané doby činnosti, provedení, uskutečnění, cesta apod.), muset už něco udělat nebo jít apod., nemoci něco odkládat; být už neodkladný, nutný. Např. „Táhne mu na třicítku, už má na čase aby se oženil“. Opakem je např. slovní spojení „mít času jako vody“. Významově podobné je slovní spojení „muset něco udělat“, „nemoci

odkládat něco“ mít nejvyšší čas“, „jde do tuhého“, „mít nůž na krku“ „není zbylí“ (Čermák, Hronek 1994: 102).

Fráze v 19. stol.:

„...podřimuje jako zakletá princezna; **je také čas, abych se starala o sebe...**“, „...mají zkušenost a vědí obyčejně, kdy **je čas se vzpamatovat a přestat...**“, „...**Jest na čase**, abychom se z odboček svých vrátili ke své karavaně...“, „...Nyní bude na čase objasnit literární působení...“

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → JE/MÍT NA ČASE (19)

Fráze v 20./21. stol.:

Je na čase: „...zeptám se nejstarších pánů a ti mi sdělí, že je na čase, abych přistoupil k rituálu...“, „...protože jste takový dobrák a je na čase vám trochu ulevit...“, „Však už bylo na čase! Ale vzali to za špatný konec...“ ; **je čas k:** Nu, je čas se přidat...“, „...byl čas končit...“

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → NAPLNĚNÍ UDÁLOSTÍ, STAVU,.. (20/21)

- **mít nejvyšší čas**

DOSAŽENÍ BODU NAPLNĚNÍ

(Člověk z hlediska uskutečnitelnosti něčeho, obvykle už dříve zmeškaného) muset udělat něco hned, mít poslední příležitost, stačit ještě něco rychle (Čermák, Hronek 1994: 102). Jiná definice říká „Krajní možnost, poslední, možná příležitost (učinit, uskutečnit žádoucí, až dojde k prodlení).“ Např. „Je nejvyšší čas vrátit se domů“. Variantou může být přívlastek „svrchovaný“, „nejvyšší“. Významově podobné je „za pět minut dvanáct“, „krajní mez“, „v poslední chvíli“ (Červená et. al. 1988: 50). Jungmann uvádí obraty: „Je veliký čas abych šel“ nebo „Že on nezmešká své vysvoboditi čas nejpilnější“ (Jungmann 1834-39: 204).

Fráze v 19. stol.:

Čas největší: „...Čas největší jest, byste myslili, jak zemi českou zprostit všeho...“; **svrchovaný čas:** „...Byl ale už také svrchovaný čas. Sotva že se mohla selka ještě do zrcadla...“; **je čas:** „...Je čas! Půjdeme spolu domů...“

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → BOD NAPLNĚNÍ (19)

Fráze v 20/21. stol.:

Nejvyšší čas k: „...usmívajícímu plénu, že je nejvyšší čas, aby si odbory uvědomily svou odpovědnost ...“, „...Ale už je nejvyšší čas. V téhle kanceláři a s touhle kenkartou...“, „...A tak je nejvyšší čas upozornit na několik úskalí...“

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → BOD NAPLNĚNÍ (20/21)

- **mít svůj čas**

VŠE MÁ SVÉ NAPLŇOVÁNÍ V ČASOVÉM PROSTORU

(Čl. vzhledem k běžným, obvyklým změnám stavu života nebo činnosti, rostlina vzhledem k fázím růstu, periodický proces, děj vzhledem k etapám vývoje aj.) být očekáván, procházet přirozenou změnou (Čermák, Hronek 1994: 102-103). Jungmann uvádí fráze: „Každá věc má jistý čas“, „Každá věc má svůj čas“, „Což došlo svého času svého náležitého času“ nebo opak „Nedošlý svého času (nečasný)“ (Jungmann 1834-35: 204).

Fráze v 19. stol.:

„...**Všecko mělo svůj čas**, vše chodilo podle určitého a nezměnitelného řádu...“, Může se také objevit stav, kdy není čas události naplněný - **nenaplněný čas**: „...zatím ještě nebyl naplněn čas. aby vyletěla z cely své...“.

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → MÍT SVÉ NAPLNĚNÍ (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

Mít svůj čas: „...nech tomu volný průběh. Všechno má svůj čas...“; **Dozrál čas:** „...Vím, že je to těžké, ale dozrál čas. Musí odejít...“; **Nedozrál čas:** „...Mám pocit, že k tomuto ještě nedozrál čas...“; **Naplněný čas:** „...Můj čas se naplnil. Mluvčí má odcházet s ministrem...“.

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → MÍT SVÉ NAPLNĚNÍ (20/21)

- **v pravý/příhodný/nepravý čas**

V PRAVÉM BODĚ NAPLŇOVÁNÍ

Obrat „v **pravý čas**“ je definován: „(Člověk, zásah, pomoc přijde v pravý čas). Přijít objevit se ve vhodný okamžik (a moct nejlépe zapůsobit). Např. „Na chybu se přišlo v pravý čas.“ Synonymem je „v pravou chvíli“, antonymem „v nepravý čas“ (Červená et. al. 1988: 50). **Nepravý čas** pak opačně: „ Přijít,

objevit se nevhodně a nepříjemně (a nemít tak účinek) (Čermák., Hronek 1994: 104). Např. „Zasáhl do sporu v nepravý čas.“ Opakem je „v pravou chvíli“ (Červená et. al. 1988: 50). Jungmann v tomto smyslu uvádí slovní spojení: „Je k tomu čas“, „Čas příhodný, způsobný k něčemu“ (Jungmann 1834-39: 204). Byly sem zařazeny ale také obraty v podobě „v čas“, konkrétní časový okamžik. V 19. stol. se dnešní příslovce „čas“ používá jako slovní spojení „v čas“, to znamená v konkrétní správný okamžik. V Jungmannově slovníku se nachází definice: „v čas - naznačený čas, vlastně svého času, příhodně“. Uvádí příklady: „v čas přišel“, „velmi v čas promluvil...“, „...v čas vrátil se...“, „Pravý čas zmeškati“, „Pravý čas k obědu“ (Jungmann 1834-39: 204). Frazém v podobě „je čas“ může mít i význam „mít na čase“ (viz. výše). Jedná se o subjektivní použití, kdy význam „mít na čase“ je „potřeba, povinnost“ jednat, a „pravý čas“, cítit, vnímat, že toto je ten pravý okamžik k jednání, aby bylo dosaženo výsledku. Dalším podobným význame je „vyčkat času“, což znamená „člověk se svým záměrem počká trpělivě na vhodnou příležitost“ (Čermák, Hronek 1994: 104).

Fráze v 19. stol.:

Příhodný čas: „...shledal čas příhodný, aby křičel na své...“ , „...Kdo má k čemu příhodný čas, nech na jiný nečeká zas...“ , „...práce tato se vykonává vždy jen v pravý čas, v příznivé době jeho uzrání...“; **pravý čas k:** „...Pravý čas k obědu...“; „...Když byl čas k setí...“; **v čas:** „...jako by soudný den byl. Doroška ještě v čas přiběhla domů a způsobila ten poplach...“ , „...ještě, že práskneme v čas do bot...“ , „...abyste v čas odešli...“ , „...Budeš mít v čas odpovědi...“; **vyčkat času:** „...Dočkej času jako husa klasu...“.

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → PRAVÝ BOD NAPLNĚNÍ (19)

Fráze v 20./21. stol.:

v pravý čas: „...objevil očekávaný Mareš. Přišel v pravý čas jak legendární vojska z dávných časů...“.

Dále viz. MAXQDA: NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR → PRAVÝ BOD NAPLNĚNÍ (20/21)

10. 4 Repetivní prostředí

Torre definuje tuto sociální metaforu jako stále se opakující určité prostředí, které implikuje jasně dané a předem známé úkoly, závazky a možnosti. Může se jednat o sezónní, cyklické období nebo každodenní dobu, které již mají předurčenou funkci a účel.

V tomto smyslu byly do této kategorie přiřazeny frazémy, které se týkají ročních období, sezónních prací, každodenní čas práce v zaměstnání i doma, volný čas, čas prázdnin, dovolených apod.

Fráze v 19. stol:

„...**pracovní čas**...“, „...**vánoční čas**...“, „...**o čase velikonočním**...“, „...**čas na Boží hod**...“, „...**čas postní**...“, „...**čas svatodušní**...“, „...**čas letní**...“, „..

Dále viz. MAXQDA: REPETIVNÍ PROSTOR (19)

Fráze ve 20./21. stol.:

„...**pracovní doba**...“, „...**vánoční čas**...“, „...**velikonoční čas**...“, „...**postní čas**...“, „...**čas zábavy**...“, „...**vyučovací čas**...“, „...**Úřední čas**...“, „...**volný čas**...“

Dále viz. MAXQDA: REPETIVNÍ PROSTOR (20/21).

11 Závěr

Tato práce poukázala na různé způsoby prožívání času jako entity, vnímanou coby nedílná součást lidské existence. Každý chápe co je čas, ale neumí ho vysvětlit, definovat co to je a jak ve společnosti existuje. Cílem bylo proto pokusit se zjistit principy a podstatu konceptualizace zkušeností s časem a interpretovat tato zjištění v souvislosti s vývojem společnosti 19. stol. a přelomu 20./21. stol. V mé práci si tedy stanoveny tyto cíle:

1. kategorizovat slovní fráze s lexémem čas podle metaforických bází;
2. definovat komplexní strukturu konceptualizace času ve třech rovinách: metaforách konceptuálních, metaforách sociálních a prožívání času v jazyku (subjektivní význam času);
3. porovnat konceptualizace času ve fázi zrychlovací (1800 - 1950) a ve fázi rychlostní (1950 - současnost), konstatovat jejich shodnost nebo definovat odlišnosti.

Základem pro toto zkoumání byla analýza jazykových frází z 19. stol. a z přelomu 20./21. stol., a to na základě tří úrovní: prožívání času v jazyku, sociální metafory času v jazyku a konceptuální metafory času v jazyku. Pomocí předem vybraných konceptů byly stanoveny kategorie metaforických bází: ČAS JAKO ZDROJ a ČAS JAKO PROSTŘEDÍ.

V rámci metafory ČAS JAKO ZDROJ byly vymezeny další podkategorie: ČAS JAKO ZDROJ INVESTICE PRO JEDNÁNÍ s ekonomickou, politickou, morální nebo emocionální hodnotou, ČAS POŽADOVANÝ PRO JEDNÁNÍ a ČAS POSKYTOVANÝ pro jednání. Tuto skupinu lze konceptualizovat pomocí jazykové metafory ČAS JAKO ZÁSOBA, kdy je čas jako „látka“, „zdroj“ vkládána do jednání nebo činů či záměrů jako do NÁDOB. Ve významové rovině této metafoře odpovídá „trvání času“ a „čas k něčemu“ podle typu frazému.

V kategorii ČAS JAKO PROSTOR byly vyděleny podkategorie ČAS JAKO STATICKÝ PROSTOR, ČAS JAKO DYNAMICKÝ PROSTOR, ČAS

JAKO NAPLŇUJÍCÍ SE PROSTOR, ČAS JAKO REPETITIVNÍ PROSTOR. Tyto metaforické skupiny lze ukotvit konceptuální metaforou ČAS KOLEM NÁS MÍJÍ ZEPŘEDU DOZADU, která je rozdělena na: submetaforu ČAS JE STACIONÁRNÍ A MY SE POHYBUJEME V NĚM, která odpovídá prostoru statickému a repetitivnímu; submetaforu ČAS SE POHYBUJE A MY STOJÍME, kterou lze aplikovat na prostor dynamický a naplňující se prostor. Tyto metaforické báze pak člověk v hovoru nebo textu může vnímat jako „plynutí času“, „čas k něčemu“, „změnu“ nebo „trvání“, podle použité slovní fráze.

Analýza frazémů měla dále poukázat na konceptualizaci času v 19. stol. a na přelomu 20./21. stol. Vymezená období reflektují dvě vývojové fáze času, vycházející z procesů a přístupů k času v průmyslové společnosti a v současné informační společnosti. Západní společnost obecně vnímá čas coby lineární jednosměrný proud, který je nevratný, počítatelný, dělitelný a vzácný. Jedná se o moderní přístup k času, který je důsledkem vývoje společnosti, nikoli tedy její přirozenou součástí. Formování této představy času započalo ve středověku, ve kterém ještě doznívalo cyklické prožívání času archaické společnosti. Pro nastínění procesu vývoje moderního času byl použit koncept tří časových fází P. Borscheida: 1. fáze startovací; 2. fáze zrychlovací; 3. fáze rychlostní.

1. Fáze startovací (1450 – 1800) zabírá období středověku, novověku a počátky průmyslové společnosti. Tato éra představuje původ lineárního času, formování vztahu k času jako vzácnému zdroji a počínající tendence k racionálnímu hospodaření s časem. Rychlost ale ještě není všeobecně přijímaným principem společenského fungování.

2. Fáze zrychlování (1800 – 1950) vyplývá z procesů a vývoje vysoce industriální společnosti 19. stol. až po její stav po druhé světové válce. Rychlost v této éře prudce stoupá po hodnotovém žebříčku společenských priorit. Čas se stal důležitým aspektem obchodu, výroby i každodenního života. Zrychlení se stává všeobecným požadavkem ve všech sférách

existence společnosti; příznačné je také to, že dosažení jednoho rychlostního maxima se chápe jako mezivýsledek a výzva pro jeho překonání.

3. Fázi rychlostní (1950 – současnost) je daná rozvojem informační společnosti, směřující k nadvládě informací ve všech společenských sférách. Tuto éru lze také vymezit společností globální. Čas se stal zásadním kritériem doby, ovšem zároveň dochází k jeho přetváření: z času lineárního se stává čas fragmentární - čas je stále dělený do menších částí.

V průběhu těchto fází se prožívání času rozvinulo do více způsobů, které lze reflektovat v jazykových vyjádřeních. Mluvčí subjektivně vnímá čas v jazyku jako trvání, plynutí, čas k něčemu, čas jako míra, čas jako změna, ovšem tyto vztahy neobjasňují variabilitu frází a jejich podstatu. V jazyku se přesto odráží prožívání světa, které má metaforickou povahu. Nalezením metaforických bází tak lze proniknout do základů konceptualizace vnějšího světa člověkem, což bylo i cílem této práce. Záměrem bylo poukázat na různé zkušenosti lidí s časem v jazyku a tyto aplikací metafor kategorizovat a definovat podstatu zkušeností s časem.

Pro analýzu byly použity dva koncepty metafor o čase, a to konceptuální metafory G. Lakoffa a M. Johnsona a sociální metafory o čase R. R. Torreho. Oba přístupy se ukázaly jako koherentní v tom smyslu, že metaforické báze prvních dvou zmíněných autorů jsou jakýmsi podkladem nebo východiskem pro širší specifikaci kategorií v intencích R. R. Torreho. Aplikací těchto dvou pojetí na slovní fráze byly stanoveny výsledné kategorie zkušeností člověka s časem v 19. stol. a 20./21. stol. V podstatě se tedy jedná o použití konceptuálních metafor času Lakoffa a Johnsona jako bází, na základě kterých pak byla provedena přesnější kategorizace metafor z hlediska sociálních aspektů času, vymezených Torrem.

Výsledky analýzy potvrdily platnost těchto přístupů i jejich koherenci při konceptualizaci času jako entity. Srovnáním výsledků z obou období bylo konstatováno, že se v základech časové zkušenosti neliší a v obou érách lze kategorizovat čas na základě stejných principů. Rozdíly byly v dobově

používaných pojmech, ovšem význam zůstal zachován. Tato práce také potvrdila propojení jazykové a sociální zkušenosti, které pak vyústí do významové roviny času v přirozeném jazyku.

12 Resume

This paper aims to look at time in its abstract metaphorical form. People view time as an essential part of their existence, and cannot imagine being without time. The basis for this study was an analysis of two concepts of time and its meaning in metaphorical phrases in 19th century and in the turn of 20/21st century. These specific eras reflect two distinct developmental periods in human history: industrial era and the current era of information. Both are analyzed in terms of processes and attitudes toward time. This analysis was to examine 1) whether the differences in attitudes toward time in these two periods are reflected in language 2) the variability of taken position that is observable in language, and 3) categorization of these attitudes and their solutions. Social and cultural processes of the society clearly show the societal attitude toward usage and experience of time; time is a valuable resource. Therefore, this work also describes the formation of the concept of time by modern society, and looks at how time penetrates into all its spheres). This overview and analysis of time metaphors and concepts is limited to the 19th century era and to the time between 20/21st centuries.

Western society generally perceives time as linearly flowing in one direction, that cannot be taken back, is divisible, and is valuable. We are dealing with modern perception of time that reflects development and change of the society and its social and cultural norms. Since this attitude and perception of time has been constantly evolving over the years, time has been given artificial meaning and is not perceived in its natural form. Formation of this time concept begun in the Middle Age, where the concept of time, its perception, and its experience by the society was still somewhat cyclical. To better understand the process and development of perception and concept of time, P. Borscheida developed theory of three distinct phases of time: 1. Starting phase, 2. Acceleration phase, and 3. Velocity phase.

Starting Phase (1450 -1800) dates back to middle age era, modern era and the beginnings of industrial revolution. During this period, time was still

perceived as linear in its form, but people were beginning to look at time as valuable resource, hence more time management was beginning to evolve. Even though, at this time, the concept of speed is still not interconnected with the concept of time. Estimating time in terms of speed is not generally accepted principle needed for overall functioning of the society.

Highly industrial era gave rise to the Acceleration phase (1800 – 1950) that ends with the ending of the World War II. At this time, speed is gaining its place on the market, and is viewed as essential by the society. Time became very important aspect in business, manufacturing, and in overall everyday life. Since acceleration is becoming generally accepted norm in all spheres of society, the need and desire for even faster speed is the natural next step.

Phase of Speed (1950 – till present) is the theme of the information age. The need for Information is becoming the dominant theme and is visible in all social spheres. In an essence, overall global society is at the core of this era. Since time has been defined in this era as critically important, time concept is changing from the linear to fragmented. To further explain, time is constantly divided into smaller pieces.

In the course of this particular phase, quality and experience of the time has developed into many different forms that are reflected in the language as well. Time is defined in the spoken and written language by its duration, relationship, measure, and change. Nevertheless, these connections to duration, relationship, measure, and change do not explain the variability of phrases and their meaning. On the other hand, language overall reflects how people view, experience, and perceive the world in its metaphorical form. The main purpose of this paper was to show and analyze metaphorical phrases and through them enter the inner man's world. This essay aimed to point out how different experiences and perceptions of time are reflected in spoken and written language. For that reason these experiences with time, the fundamental concepts of time, and time categorization were fully examined.

Furthermore, two different metaphorical concepts of time were analyzed and compared. The works and theories of G. Lakoffa & M. Johnson and R. R. Torreho on time metaphors were studied. After a closer examination of both

approaches, it seemed as though the work of G. Lakoff & M. Johnson served as a base for broader specification of time categories theorized by R. R. Torreh. Both theories were used to establish final categories related to time metaphors and the human interaction with time. Again, we are still using the same time frames mentioned in the first part of the paper.

People experience

a) time as a source of business investment that can bring economic, political, moral, or emotional gain

b) time as a resource given to someone else

c) time as a needed resource.

This metaphor defines time as „time is valued resource or supply“

Time as an environment is a) static, b) dynamic, c) filling, and d) repetitive.

This view of time comes from following metaphor „Time passes us by from front to back“. This particular phrase has two different meanings: „time is moving object and is moving towards us“. This looks at time as principle of dynamic and filling surrounding. The second meaning: „Time is static, and we are the ones moving in time“, views at time as a principle of static and receptive environment.

In an essence, the work of M. Lakoff & L. Johnson served as a starting point from which more specific metaphorical categories about time emerged. Final analysis only confirmed validity of the concept that sees time as a valued entity.

Overview of different metaphorical phrases also shows people's view of something as abstract as time. To further explain, people take something as abstract as time and give it all the attributes of a concrete touchable thing.

After careful comparison of the two above-mentioned eras, I found no real differences in terms of categorization of time. Even though I found slight differences in wording, the meaning of time metaphors stayed the same.

To conclude, this paper clearly shows how intertwined language and social experience is. With this understanding, we have a better idea of how people perceive and interpret the world around them.

13 Použité zdroje

Tištěné zdroje:

BORSCHEID, Petr: 2007 – *Virus času*. Praha: Mladá fronta, a.s.

ČERMÁK, František a kolektiv autorů Ústavu ČNK a Ústavu pro jazyk český AV: 2000 – *Český národní korpus. Úvod a příručka pro uživatele*. Praha: Filosofická fakulta UK-Ústav Českého národního korpusu.

ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří: 1994 – *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Praha: Academia.

ČERVENÁ, Vlasta. CHURAVÝ, Miroslav. MACHÁČ, Jaroslav. MEJSTRÍK, Vladimír: 1988 – *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.

ERIKSEN, Thomas Hylland: 2009 – *Tyranie okamžiku*. Brno: DOPLNĚK.

LE GOFF, Jacques: 2005 – *Kultura středověké Evropy*. Praha: VYŠEHRAD.

MACHEK, Václav: 1997 – *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

SOKOL, Jan: 2004 – *Čas a rytmus*. Praha: OIKOYMENH.

ŠUBRT, Jiří: 2003 – *Čas a společnost*. Praha: ISV nakladatelství.

PALA, Karel. VŠIANSKÝ, Jan: 1996 – *Slovník českých synonym*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

VAŇKOVÁ, Irena: 2007 – *Nádoba plná řeči. (Člověk, řeč a přirozený svět) jazyku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

VAŇKOVÁ, Irena. NEBESKÁ, Iva. SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. ŠLÉDROVÁ, Jasňa: 2005 – *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Elektronické zdroje:

Český národní korpus *Český národní korpus – SYN, SYN2009PUB, DIAKORP*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. [cit. 14. září 2011 – 20. září 2011]. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Digitální knihovna Kramerius NK ČR. [cit. 2. 3 2012]. Dostupné na WWW: <<http://kramerius.lib.cas.cz/kramerius/PShowChars.do>>.

JUNGMANN, Josef: 1834–1839 – *Slovník česko-německý*. [cit. 5. 4. 2011]. Dostupný na WWW: <<http://www.slownjk.cz/slownjkc>>.

Slovník spisovného jazyka českého. [cit. 10. 4. 2012]. Dostupný na WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php>>.

TORRE, Ramón Ramos: 2007 – *Time's Social Metaphors: An empirical research*. In: *Time & Society* 2007 16: 4: 157–187. [cit. 14. 4. 2011]. Dostupný na WWW: <<http://tas.sagepub.com./content/16/2-3/157>>.

Digitální knihovna Kramerius NK ČR. [cit. 2. 3 2012]. Dostupné na WWW: <<http://kramerius.lib.cas.cz/kramerius/PShowChars.do>>.